

OPETUSHALLITUS
UTBILDNINGSTYRELSEN

Liisa Jääskeläinen, Johanna Hautakorpi, Hanna Onwen-Huma,
Hanna Niittymäki, Anssi Pirttijärvi, Miko Lempinen, Valpuri Kajander

TASA-ARVOTYÖ ON TAITOLAJI

Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen
perusopetuksessa

2. muutettu painos

© Opetushallitus ja tekijät

Oppaat ja käsikirjat 2015:5

ISBN 978-952-13-6241-5 (nid.)

ISBN 978-952-13-6242-2 (pdf)

ISSN-L 1798-8950

ISSN 1798-8950 (painettu)

ISSN 1798-8969 (verkkójulkaisu)

Taitto: Grano Oy

www.oph.fi/julkaisut

Juvenes Print - Suomen Yliopistopaino Oy, Tampere 2016

SISÄLTÖ

Arvoisat lukijat	5
Johdanto	7
1 Toteutuuko sukupuolten tasa-arvo?	9
1.1 Tasa-arvohaasteet suomalaisessa yhteiskunnassa.....	9
1.2 Perusopetus pohjustaa koulutuksen ja työelämän segregatiota.....	10
Asenteet ja oppimistulokset sukupuolittuvat varhain.....	10
Sukupuolittuneisuutta lievennettävä jo perusopetuksessa	12
1.3 Näkymätön sukupuolen moninaisuus.....	12
Jokaisella on oikeus määrittellä sukupuolensa	13
Sukupuolen moninaisuus lapsuudessa ja nuoruudessa	13
1.4 Sukupuoleen perustuva häirintä ja seksuaalinen häirintä.....	14
Mitä häirintä on?	14
Ketkä kokevat häirintää ja kuka syyllistyy siihen?	15
Miksi häirintää kokenut ei kerro asiasta?	15
Häirintä ei ole koskaan sen kohteeksi joutuvan syytä	16
2 Tasa-arvon edistäminen perusopetuksessa.....	17
2.1 Opetuksen ja ohjauksen tulee olla sukupuolitietoista	18
Sukupuolitietoinen opetus.....	18
Sukupuolten erot eivät johdu pelkästään biologiasta.....	19
Sukupuolitietoinen arviointi.....	20
Tasa-arvoa tukeva oppimateriaali	21
Sukupuolitietoinen ohjaus	22
2.2 Tasa-arvon edistäminen ikäryhmittäin ja oppiaineittain.....	24
Esiopetus.....	25
Peruskoulun vuosiluokat 1 ja 2	27
Tasa-arvon edistäminen oppiaineittain.....	28
Monialainen oppimiskokonaisuus sukupuolten tasa-arvosta	31
Peruskoulun vuosiluokat 3 - 6.....	32
Tasa-arvon edistäminen oppiaineittain	33
Monialainen oppimiskokonaisuus sukupuolten tasa-arvosta.....	37
Peruskoulun vuosiluokat 7 - 9 ja lisäopetus	38
Tasa-arvon edistäminen oppiaineittain.....	40
Monialainen oppimiskokonaisuus sukupuolten tasa-arvosta.....	45
Aikuisten perusopetus.....	46
Maahanmuuttajille järjestettävä perusopetukseen valmistava opetus	47

2.3 Sukupuoli- ja tasa-arvotietoisuus kaikkeen koulun toimintaan	48
Oppilaan osallisuus	48
Oppilashuolto sekä oppimisen ja koulunkäynnin tuki	49
Kodin ja koulun yhteistyö	50
Koulun vastuu häirinnän ennaltaehkäisystä	51
Opetuksen ja kasvatuksen tavoitteita tukeva muu toiminta	52
3 Tasa-arvosuunnitelma on työkalu järjestelmälliselle tasa-arvotyölle	54
3.1 Tasa-arvosuunnittelulla kehitetään koulun toimintaa	55
Keitä suunnitteluvelvoite koskee?	55
Tasa-arvosuunnittelun painopisteet	56
3.2 Toiminnallinen tasa-arvosuunnittelu vaihe vaiheelta	57
Tasa-arvotyö on koko koulun asia	58
Selvitys koulun tasa-arvotilanteesta	58
Toimenpiteistä sopiminen	59
Tasa-arvosuunnitelman kirjaaminen tai muu dokumentointi	59
Hyväksyminen ja tiedottaminen	61
Toimeenpano	61
Arviointi ja seuranta	61
Lähteet	63
Liitteet	66
Liite 1. Tasa-arvon edistäjän pieni sanakirja	66
Liite 2. Menetelmiä koulun tasa-arvotilanteen selvittämiseksi	70
1. Kysymyksiä tasa-arvokeskusteluun oppilaiden kanssa	70
2. Tasa-arvokysely	71
3. Kenellä on puhetilaa luokassa? –selvitys	76
4. Videointi sukupuolittuneiden toimintatapojen tunnistamiseksi	78
5. Selvitys koulun fyysisen ympäristön käytöstä (talomalli)	79
Liite 3. Oppimateriaaleja ja luettavaa tasa-arvosta ja sukupuolesta ..	80

Arvoisat lukijat

Suomalaisessa yhteiskunnassa sukupuolten tasa-arvoa on rakennettu pitkään. Kun poliittinen ratkaisu peruskoulujärjestelmään siirtymisestä tehtiin 1960-luvun lopulla, tasa-arvon edistäminen kuului uudistuksen keskeisimpiin tavoitteisiin. Sukupuolen, lasten asuinpaikan tai vanhempien sosio-ekonomisen aseman ei tahdottu olevan esteenä kenenkään koulutielle pääsyle eikä opetuksessa menestymiselle. Jokaisen lapsen tahdottiin saavan tasa-arvoiset koulutusmahdollisuudet. Otettiin monia pitkiä askelia tasa-arvon tiellä, mutta tehtävää riittää edelleen.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet annettiin 22.12.2014. Opetussuunnitelman perusteissa sukupuolten tasa-arvon edistämiseen on sitouduttu monin tavoin. Tasa-arvolain täydennys 30.12.2014 toi perusopetuslain piirissä oleville kouluille koulukohtaisen tasa-arvosuunnitelman laadintavelvoitteen. Perusopetuksen oppivelvollisten perusteita on täydennetty 21.10.2015 määräyksellä, joka koskee koulukohtaisen tasa-arvosuunnitelman laadintaa.

Useat viranomaiset ovat vastuussa tasa-arvon edistämisestä perusopetuksessa. Tämän oppaan on laatinut työryhmä, jossa oli näiden viranomaisten edustus. Työryhmän puheenjohtajana toimi opetusneuvos Liisa Jääskeläinen Opetushallituksesta. Työryhmän jäseninä olivat neuvottelevat virkamiehet Johanna Hautakorpi ja Hanna Onwen-Huma sosiaali- ja terveystieteiden ministeriöstä, ylitarkastaja Anssi Pirttijärvi opetus- ja kulttuuriministeriöstä sekä ylitarkastaja Miko Lempinen tasa-arvovaltuutetun toimistosta. Hankekoordinaattori Hanna Niittymäki Rauhankasvatusinstituutista toi työryhmään käytännön opettajan työtettä samoin kuin työryhmän sihteeri Valpuri Kajander (7.4. - 30.6.2015). Työryhmä aloitti työnsä huhtikuussa ja sai sen päätökseen lokakuussa 2015. Työryhmä järjesti 25.5.2015 oppaan kehittämiseksi työpajan, johon osallistui 24 tasa-arvoasiantuntijaa eri puolelta Suomea. Useat perusopetuksen ja tasa-arvotyön asiantuntijat pääasiassa mainituista organisaatioista ovat kirjoittaneet omasta alastaan tai kommentoineet työryhmän tekstejä. Yliopettaja Päivi-Katriina Juutilainen Haaga-Helian Ammatillisesta opettajakorkeakoulusta ja tutkijatohtori Mervi Heikkinen Oulun yliopistosta ovat kirjoittaneet ohjausta koskevat tekstit. Kiitos kaikille hyvästä yhteistyöstä!

Sukupuolittuneisuuden ja segregaaation purkaminen tai ainakin lieventäminen on perusopetuksen tasa-arvotyön keskeinen pyrkimys. Tasa-arvon vaatimus saa monin verroin syvällisemmän ja moniulotteisemmän sisällön, kun tasa-arvotyön lähtökohdaksi hyväksytään myös sukupuolen moninaisuus. Sukupuolen moninaisuutta perusopetuksessa avataan tässä oppaassa monista näkökulmista.

Tasa-arvolain täydennyksen myötä tasa-arvosuunnitelman laadinta tuli jokaisen koulun ja oppilaitoksen velvollisuudeksi. Tämä opas herättää pohtimaan suomalaisen yhteiskunnan tasa-arvon puutteita ja perusopetuksen keinoja muuttaa valitsevaa tilannetta. Oppaassa on runsaasti käytännön esimerkkejä tasa-arvotyöstä. Opas kokoaa tasa-arvotyön velvoitteet sekä antaa selkeän tietopohjan tasa-arvosuunnitelman laadintaan.

Tasa-arvotyö on meidän kaikkien tehtävä.

Johtaja

Jorma Kauppinen

Opetushallitus

Johdanto

Perusopetuksella on tärkeä tehtävä sukupuolten tasa-arvon edistämässä ja sukupuolitietoisuuden lisäämisessä. Tasa-arvon edistämismääräyksiin kuuluu kaikkien opetuksen ja koulutuksen järjestämismuotoja. Perusopetuslain osalta näitä ovat esiopetus, oppivelvollisten perusopetus, lisäopetus, aikuisten perusopetus ja maahanmuuttajille järjestettävä perusopetukseen valmistava opetus. Tasa-arvolaki velvoittaa kaikki perusopetusta järjestävät oppilaitokset tasa-arvosuunnitelman laadintaan. Vaikka tasa-arvolaisissa säädetään tasa-arvosuunnitelman laadintavelvoite vain oppilaitoksille, on perusteltua laatia tasa-arvosuunnitelma myös niille esiopetusryhmille, jotka eivät toimi kouluissa.

Tasa-arvolaisissa käytetään käsitteitä koulutuksen järjestäjä ja oppilaitos, mutta tässä oppaassa käytetään – suoria lakiviittauksia lukuun ottamatta – perusopetuslain mukaisia käsitteitä opetuksen järjestäjä ja koulu. Tässä oppaassa oppilailla tarkoitetaan esiopetuksessa olevia lapsia ja oppivelvollisten perusopetuksessa olevia oppilaita sekä lisäopetuksessa ja aikuisten perusopetuksessa olevia opiskelijoita. Kuitenkin jos käsitellään pelkästään esiopetusta, käytetään käsitettä lapsi. Vastaavasti, jos puhutaan erityisesti lisäopetuksesta tai aikuisten perusopetuksesta, käytetään käsitettä opiskelija.

Tämän oppaan tarkoituksena on kannustaa ja auttaa kaikkia perusopetusta järjestäviä kouluja tekemään vaikuttavaa tasa-arvotyötä. Opas tarjoaa kouluille välineitä entistä tasa-arvoisemman opetuksen kehittämiseen. Tasa-arvoisessa koulussa jokainen oppilas uskaltaa olla oma itsensä tuntien olonsa turvalliseksi. Tasa-arvoisessa koulussa oppilaat myös viihtyvät ja tuntevat suurempaa osallisuutta omaan kouluyhteisöönsä.

Ensimmäinen luku kysyy, toteutuuko tasa-arvo suomalaisessa yhteiskunnassa. Lukuun on koottu lyhyesti tasa-arvon edistämisen kannalta keskeisimmät muutostarpeet. Tässä luvussa viritetään pohdintaa siitä, mitä perusopetuksessa voitaisiin ja pitäisi tehdä toisin. Tarkastelukulmia on kolme: opetuksen sukupuolittuminen ja segregatio, sukupuolen moninaisuus ja sen huomioon ottaminen opetuksessa sekä sukupuoleen perustuva ja seksuaalinen häirintä kiusaamisen muotona.

Toiseen lukuun on koottu periaatteita ja käytännön esimerkkejä siitä, miten perusopetusta kehitetään sukupuoli- ja tasa-arvotietoisemmaksi. Tasa-arvo on koko koulun asia. Pitkäjänteistä koulun toimintakulttuurin kehittämistä on syytä toteuttaa kaikkien toimijoiden ja sidosryhmien yhteistyöllä. Luvussa kaksi ohja-

taan konkreettisesti edistämään tasa-arvoa kaikissa perusopetuslain mukaisissa koulutusmuodoissa ja eri ikäkausien opetuksessa. Esiopetus, oppivelvollisten perusopetus, lisäopetus, aikuisten perusopetus ja maahanmuuttajien perusopetukseen valmistava opetus on kuvattu erikseen. Oppivelvollisten perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaisesti peruskouluaika jaksetaan vuosiluokkakokonaisuuksiksi 1 ja 2, 3 - 6 ja 7 - 9. Viimemainittuun on liitetty lisäopetuksen osuus.

Tasa-arvolain mukaan jokaisen koulun on laadittava sen toiminnan kehittämiseen tähtäävä tasa-arvosuunnitelma, josta tässä oppaassa käytetään vakiintuneen käytännön mukaan nimeä toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma. **Luvussa kolme** koulua ohjataan vaihe vaiheelta toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman laatimisessa. Suunnitelmaan kuuluu selvitys koulun tasa-arvotilanteesta, arvio aikaisempaan suunnitelmaan sisältyneiden toimenpiteiden toteuttamisesta ja tuloksista sekä tarvittavat toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi. Toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma on käytännön työkalu koulun kehittämiseksi. Toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman lisäksi työnantajalla tulee olla henkilöstöpoliittinen tasa-arvosuunnitelma silloin, kun työnantajan palveluksessa on säännöllisesti vähintään 30 työntekijää.

Tasa-arvolaki ja yhdenvertaisuuslaki ovat tosiaan täydentäviä lakeja. Molempia yhdistää syrjinnän kielto. Tasa-arvolaisissa syrjintäperusteena on sukupuoli. Yhdenvertaisuuslaki kattaa muut syrjinnän perusteet, joihin kuuluu myös seksuaalinen suuntautuminen. Tämä opas keskittyy sukupuolten välisen tasa-arvon edistämiseen, mutta koska sukupuolten välisen tasa-arvon toteutuminen on usein sidoksissa yhdenvertaisuuslaissa lueteltuihin muihin syrjintäperusteisiin, myös niistä on tekstissä joitakin mainintoja.

1 Toteutuuko sukupuolten tasa-arvo?

Suomi on monin tavoin sitoutunut edistämään sukupuolten tasa-arvoa. Tähän velvoittavat perustuslakimme ja kansainväliset ihmisoikeussopimukset. Kansainvälisesti Suomea pidetään tasa-arvoasiat hyvin hoitaneena maana. Suomessa on kuitenkin edelleen vakavia tasa-arvo-ongelmia, joten työtä sukupuolten tasa-arvon edistämiseksi on tehtävä jatkuvasti. Tasa-arvotyöllä edistämme sitä, että kaikkien ihmisten osaaminen tulee ihmisten itsensä ja yhteiskunnan käyttöön.

Ihmisen sukupuoli ja sukupuoli-identiteetti ovat moninaisia. Ne määrittävät biologian lisäksi sosialisatiossa ja oppimisessa. Uusi tieto ja uudet ajatukset tarvitsevat myös uusia sanoja. Liitteeseen 1 on koottu tasa-arvotyössä tarvittavaa keskeistä sanastoa.

1.1 Tasa-arvohaasteet suomalaisessa yhteiskunnassa

Valtioneuvoston vuodelta 2010 oleva tasa-arvoselonteko¹ osoittaa, että sukupuolten tasa-arvon toteutumisen tiellä on vielä monia esteitä. Sekä naiset ja tytöt että pojat ja miehet kohtaavat epätasa-arvoa, naiset kuitenkin miehiä useammin. Naisten ja miesten epätasa-arvosta on runsaasti tutkimustietoa eri elämänalueilta.

Sukupuolten tasa-arvon toteutumisessa on haasteita muun muassa

- johtajuudessa ja päätöksenteossa
- työelämässä ja palkkauksessa
- kotitöiden jaossa
- terveydessä, hyvinvoinnissa, elämäntavoissa ja eliniässä
- vanhemmuus- ja huoltajuuskysymyksissä
- turvallisuudessa ja sen kokemisessa
- mediassa ja mainonnassa
- varhaiskasvatuksessa, opetuksessa ja koulutuksessa.

Oman perheen, suvun ja yhteiskunnan tosiasiallinen tasa-arvotilanne välittyy monin tavoin esi- ja peruskouluikäisten kokemusmaailmaan. Lapsi alkaa rakentaa käsitystään sukupuolesta sekä sukupuolten valtarakenteista, hierarkioista ja mahdollisuuksista syntymästään lähtien. Kasvattajien ja opettajien tehtävä on antaa tietoa sekä lisätä ymmärtämystä ja taitoa siitä, miten tasa-arvoa rakennetaan tietoisesti.

1 Valtioneuvoston selonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta, 2010.

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat lapset ja nuoret ovat edelleen verrattain näkymättömiä. Kielteisiä asenteita, syrjintää ja jopa väkivaltaa sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun vuoksi esiintyy, vaikka näistä kerrotaan harvoin eteenpäin esimerkiksi opettajalle.

1.2 Perusopetus pohjustaa koulutuksen ja työelämän segregaatiota

Kasvatuksen ja opetuksen sukupuolittuneisuudella ja sukupuolen mukaisella segregaatiolla tarkoitetaan sitä, että monilla oppimispolun muotoutumiseen vaikuttavilla tekijöillä on taipumus rakentua oppilaiden ja opiskelijoiden sukupuolen mukaan. Näitä ovat

- kiinnostuksen kohteet
- opiskeluasenteet
- minäpystyvyyden kokemus eli luottamus omaan osaamiseen
- oppimistulokset
- oppiaine-, oppimäärä- ja kurssivalinnat
- koulutusala- ja uravalinnat.

Sukupuolittuneisuus ja sukupuolen mukainen segregaatio ovat sukulaiskäsitteitä. Perusopetuksen yhteydessä, kun tytöt ja pojat ovat useimmiten samoissa ryhmissä, puhutaan usein sukupuolittuneisuudesta, kun taas ammatillisesta koulutuksesta ja työelämästä puhuttaessa käytetään usein käsitettä segregaatio. Suomessa koulutuslavalinnat ja työelämä ovat hyvin segregoituneita².

Koulutuslavalintojen sekä ammatti- ja urasuunnitelmien segregaatio alkaa muotoutua jo kodeissa sekä varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa. Segregaatio jatkuu aikuisikään.

Asenteet ja oppimistulokset sukupuolittuvat varhain

Opetushallitus ja myöhemmin Kansallinen koulutuksen arviointikeskus ovat tehneet runsaasti peruskouluiikäisten oppimistulosten arviointeja oppiaineittain ja teemoittain. Jo peruskoulussa tytöt ja pojat suhtautuvat moniin oppiaineisiin eri tavoin. Sukupuolittuneisuus näkyy niin heidän luottamuksessaan omaan osaamiseensa kuin heidän koulusuorituksissaankin. Oppiaineittain vaihtelevat mieltymykset, kiinnostuksen kohteet ja oppimistulokset heijastuvat opintoja koskeviin valintoihin. Onkin tärkeää, että koulun käytännöt lievittävät sukupuolittuneisuutta.

2 Kansainvälisiä tilastoja. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, 2015.

Peruskoulussa juurtuneet suhtautumistavat eri oppiaineisiin ja siellä tehdyt valinnat heijastuvat toisen asteen valintoihin. Ne näkyvät aikanaan myös oppilaiden tulevaisuuden työelämävalinnoissa, joille segregatio on tyypillistä.

Lähtökohtaisesti peruskouluideaaliin on kuulunut tasa-arvon lisääminen. Perusopetukseen viime vuosina hiipineestä sosio-ekonomisesta segregatiosta on noussut esiin koulutuspoliittisesti vakavaa tutkimustietoa, jonka mukaan korkeasti koulutetut vanhemmat pyrkivät sijoittamaan lapsensa hyvämaineisiin kouluihin lähikoulun sijaan³. Käytännön menettelytapana on hakeutuminen painotettuun opetukseen esimerkiksi musiikissa, liikunnassa tai luonnontieteissä. Tämä saattaa vahvistaa segregatiota toisella asteella entisestään. Sukupuolten tasa-arvon edistämisen kannalta on tärkeää seurata, kohteleeko painotettuun opetukseen hakeutuminen eri tavoin tyttöjä ja poikia, sekä luoda segregatiot-riskiä lievittäviä ratkaisuja.

Lukiolaisten oppiaine- ja oppimäärävalintojen sekä ylioppilaskokelaiden arvosanojen jakautuminen sukupuolen mukaan muistuttaa peruskouluikäisten seuranta-arvioita, mutta myös uusia sävyjä nousee esille. Segregation lieventämistyöryhmä nostaa tavoitteeksi terveystiedon ja matematiikan sukupuolijakauman tasoittamisen. Ylioppilastutkinnosta mielenkiintoisena yksityiskohtana voidaan mainita, että englannin A-kielessä pojat ovat viime vuosina saaneet enemmän laudatur-arvosanoja kuin tytöt. Yleisesti tätä selitetään oppimisympäristöjen muutoksella.

Ammatillisessa koulutuksessa segregatiota on pyritty lieventämään, mutta vähäisin tuloksin. Koulutusaloista tytöt ja naiset hakeutuvat eniten hoito- ja terveysaloille. Pojat ja miehet puolestaan valitsevat eniten tekniikan ja liikenteen aloja. Segregatio on jyrkintä ammatillisessa peruskoulutuksessa. Se on jonkin verran lievempää ammattikorkeakouluissa ja akateemisessa koulutuksessa. Erityisen vakavasti on suhtauduttava tutkimustietoon, jonka mukaan sukupuoleltaan vähemmistöä edustavien opiskelijoiden keskeyttämisluvut ovat keskimääräistä suurempia segregoituneilla koulutusaloilla⁴. Esimerkkeinä tasa-ammateista eli ammateista, joissa sekä naisia että miehiä on kumpiakin vähintään 40 prosenttia, voidaan mainita postinkantajat, kiinteistövälittäjät ja asianajajat⁵. Kahdessa sukupolvessa tapahtunut muutos on joillakin aloilla suuri, mutta monien ammattien osalta lähempi ura- ja ansiokehityksen tarkastelu osoittaa, että tasa-arvotyötä tarvitaan edelleen.

3 Seppänen, Kalalahti, Rinne & Simola, 2015.

4 Koramo & Vehviläinen, 2015.

5 Työssäkäyntitilasto, Tilastokeskus, 2012.

Sukupuolittuneisuutta lievennettävä jo perusopetuksessa

Sukupuolittuneisuuden lieventäminen on välttämätöntä jo esiopetuksessa ja peruskoulussa, koska lasten asenteet sukupuoleen, seksuaalisuuteen ja tasa-arvoon vakiintuvat pitkälti esi- ja peruskouluiässä. Perusopetuksen sukupuolittuneisuutta voidaan lieventää toteuttamalla sukupuoli- ja tasa-arvotietoista opetusta ja ohjausta sekä toimintakulttuuria⁶.

Suuret erot tyttöjen ja poikien keskimääräisissä oppimistuloksissa sekä tiedot opetuksen sukupuolittuneisuudesta ja segregatiosta ovat nostaneet esiin tasa-arvopohdintoja:

- Mitä esiopetuksessa pitäisi tehdä toisin sukupuolittuneisuuden lievittämiseksi?
- Suosiiko peruskoulu tyttöjä?
- Mikseivät hyvätkään oppimistulokset lisää tyttöjen itseluottamusta ja rohkaise heitä nousemaan johtajuuteen?
- Miksi tytöillä on poikia heikompi käsitys itsestään vaikkapa matematiikan oppijoina jo peruskoulun kolmannella luokalla, vaikka heidän osaamisensa on samalla tasolla?
- Ymmärretäänkö peruskoulussa tyttöjen ja poikien kypsyminen eritahtisuutta ja osataanko se ottaa huomioon opetuksen järjestämisessä ja työtavoissa?
- Sosiaalistuvatko pojat peruskoulussa ”vapaamatkustajuuteen”, kun heitä ei kannusteta ponnistelemaan tai he syystä tai toisesta eivät opi ponnistelemaan?
- Miten pojat voisivat olla sekä hyväksytyjä poikaporukassa että ahkeria ja menestyviä oppilaita?
- Voiko koulussa olla avoimesti transsukupuolinen tai kertoa, ettei koe olevansa tyttö eikä poika?
- Selittääkö häirinnän pelko osaltaan koulutusarvoerojen ja työelämän segregatiota?
- Miten perusopetuksessa pitäisi toimia toisin koulutusalojen välisen segregation lieventämiseksi?

1.3 Näkymätön sukupuolen moninaisuus

Ajatteluamme ja toimintaamme ohjaavat usein perinteiset käsitykset sukupuolesta. Oletamme jokaisen ihmisen olevan yksiselitteisesti joko tyttö tai poika, nainen tai mies. Oletamme myös, että ihmisen sukupuoli on muuttumaton ja syntyessä määritetty. Sukupuolistereotyytiat ylläpitävät olettamusta siitä, että on olemassa vain tietynlaisia tapoja olla tyttö tai nainen ja tietynlaisia tapoja olla poika tai mies.

⁶ Segregation lieventämistyöryhmän loppuraportti, OKM, 2010.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa todetaan, että jokainen oppilas on ainutlaatuinen omana itsenään. Perusteet velvoittavat antamaan tietoa sukupuolen moninaisuudesta. Jokaiseen oppilaaseen tulee suhtautua yksilönä. Tämä edellyttää kunkin oppilaan erityispiirteiden ymmärtämistä. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa 2014 käytetty käsite ”sukupuolen moninaisuus” pitää sisällään kaikki sukupuolet ja sukupuoli-identiteetit ja sukupuolen ilmentämisen muodot (ks. Liite 1). Jokaisen ihmisen ja koulussa jokaisen oppilaan ja lapsen sukupuolikokemus on omanlaisensa.

Jokaisella on oikeus määritellä sukupuolensa

Jokaisella tulee olla oikeus itse määrittellä, millainen tyttö tai nainen, poika tai mies hän on, vai kokeeko hän olevansa muunsukupuolinen eli jotain naiseuden ja mieheyden ulkopuolella tai sukupuolten välissä. Kokemus omasta sukupuolesta voi myös muuttua ja vaihdella eri elämänvaiheissa. Yksilön sukupuoli onkin aina moninainen kokonaisuus ja kirjo ominaisuuksia. Muiden tulee kunnioittaa yksilön kokemusta ja ymmärtää, että jokainen on oman itsensä paras asiantuntija. Sukupuolitietoinen opettaja osaa tukea oppilasta oman sukupuolen itsemäärittelyssä tämän prosessin eri vaiheissa.

Sukupuolen moninaisuuden ymmärtäminen ja hyväksyminen auttavat laajentamaan kuvaamme siitä, millaisia voimme ja saamme olla ihmisinä, tyttöinä ja poikina, miehinä ja naisina tai muunsukupuolisina. Kapeista käsityksistä aiheutuu vakavia ongelmia kuten kiusaamista ja ulkopuolelle jättämistä, yksinäisyyttä, koulutuksen keskeyttämistä, syrjäytymistä ja itsetuhoisuutta, jopa itsemurhia.

Sukupuolen moninaisuus lapsuudessa ja nuoruudessa

Joidenkin lasten kokemus omasta sukupuolesta ei mahdu kaksinapaiseen sukupuolijärjestelmään. Monella lapsella on kausia, jolloin eri sukupuolia tavallaan kokeillaan. Kansanomaisesti puhumme tyttöpojista ja poikatytöistä. Toisilla kokemus siitä, ettei tunne muiden näkemää/ biologista sukupuolta omakseen on vahvempi ja pysyvämpi. Kaikki sukupuoltaan epätyypillisesti ilmaisevat lapset eivät aikuisena koe sukupuoliristiriitaa. Kaikki transihmiset eivät myöskään ole lapsena osoittaneet kokevansa sukupuoliristiriitaa. (Ks. Liite 1.)

Kun oppilas ilmaisee sukupuoltaan epätyypillisesti, on tärkeää, että hänen kokemuksensa arvostetaan, tuetaan ja mahdolliseen kiusaamiseen puututaan. Oppilaan sukupuolen ilmaisua arvostavalla kohtaamisella ja kasvatuksella on myönteinen vaikutus aikuisuuteen asti. Kun lasta on arvostettu omana itsenään, on hänellä aikuisiässä vähemmän mielenterveyden ongelmia sekä päihteiden käyttöä kuin niillä, joiden sukupuolen kokemusta ja ilmaisua on yritetty muuttaa.⁷

7 Huuska, 2011.

1.4 Sukupuoleen perustuva häirintä ja seksuaalinen häirintä

Jokaisella oppilaalla on oikeus turvalliseen kouluun, jossa ei tarvitse pelätä häirinnän kohteeksi joutumista. Häirintä on yhteydessä terveysriskeihin, koulunkäynnin vaikeuksiin ja nuorten riskikäyttäytymiseen. Siksi on tärkeää, että häirinnän kohteeksi joutunut tai häirintää havainnut oppilas uskaltaa kääntyä aikuisen puoleen, ja että häirintään osataan puuttua asianmukaisesti (ks. luku 2.3).

Mitä häirintä on?

Häirinnästä on kyse silloin, kun teoilla luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri. Voidaan ajatella, että häirintä on yksi kiusaamisen muoto. Häirintään voi kuitenkin syyllistyä, vaikka ei tarkoittaisi pahaa. Kyseessä voi olla ei-toivottu huomio, joka ei kunnioita toisen rajoja. Esimerkiksi ihastuminen ei oikeuta häirintää. Häirinnälle on tyypillistä sen toistuvuus.

Sukupuoleen perustuva häirintä on ei-toivottua käytöstä, joka liittyy sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun. Sukupuoleen perustuva häirintä ei ole luonteeltaan seksuaalista. Sukupuoleen perustuva häirintä voi olla esimerkiksi⁸

- halventavaa puhetta toisesta sukupuolesta
- sukupuoli-vähemmistöön kuuluvan leimaamista epänormaaliksi
- toisen ihmisen väheksyntää tai nöyryyttämistä sukupuolen perusteella
- työpaikka- tai koulukiusaamista silloin, kun se perustuu kiusatun sukupuoleen.

Seksuaalinen häirintä on ei-toivottua käytöstä, jolla loukataan toisen koskemattomuutta. Seksuaalinenkin häirintä koulussa saattaa alkaa jo alaluokilla. Seksuaalinen häirintä voi olla esimerkiksi

- vihjailevia eleitä tai ilmeitä
- härskejä puheita, nimittelyä tai kaksimielisiä vitsejä
- vartaloa, pukeutumista tai yksityiselämää koskevia huomautuksia tai kysymyksiä
- pornoaineiston esille asettamista
- seksuaalisesti värittyneitä yhteydenottoja tai toimintaa sosiaalisessa mediassa
- fyysistä koskettelua, seksuaalisväritteisiä ehdotuksia tai vaatimuksia
- seksuaalista väkivaltaa.

8 Aaltonen, 2012.

Ketkä kokevat häirintää ja kuka syyllistyy siihen?

Häirintä ei kohdistu vain tiettyyn sukupuoleen. Varsinkin fyysinen häirintä kohdistuu kuitenkin usein tyttöihin ja nuoriin naisiin. Tytöt kokevat enemmän myös vartalon muotojen arviointia ja seksuaalimoraalin kyseenalaistamista. Vuonna 2013 toteutetun kouluterveyskyselyn mukaan yläkoulua käyvistä tytöistä 61 % ja pojista 46 % oli kokenut seksuaalista häirintää joskus tai toistuvasti koulussa tai koulun ulkopuolella. Tätä ovat esimerkiksi häiritsevä seksuaalinen ehdottelu tai ahdistelu ja seksuaalisuutta loukkaava nimittely.

Häirintään syyllistyvä ja häirinnän kohde ovat usein toisilleen tuttuja. Yleisimmin häirinnän tekijä on eri sukupuolta kuin kohde. Tekijä tai kohde voi kuitenkin olla kuka vain - oppilas, opettaja, koulun muuhun henkilökuntaan kuuluva.

Homo-, lesbo-, bi- ja transnuorten kokema häirintä ja kiusaaminen ovat muita nuoria yleisempää. Koulu on paikka, jossa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kohtaavat eniten häirintää.⁹

Miksi häirintää kokenut ei kerro asiasta?

Häirintä on hämmentävä kokemus. Käsittelemällä ilmiötä se voidaan tunnistaa paremmin. Lapsi tai nuori ei välttämättä osaa tai uskalla kertoa kokemastaan. Syitä voi olla monia¹⁰:

- pelko oman tilanteen pahentumisesta tai kostosta
- häiritsijän uhkaileva tai hyvittelevä käytös
- pelko leimautumisesta kantelijaksi tai uhriksi
- ohittaminen – olettaus, että häirintä loppuu, jos sen jättää huomioimatta
- voimattomuus – kokemus, että mikään oma toiminta ei riitä lopettamaan häirintää
- itsensä syyttäminen
- oman kokemuksen epäileminen
- pyrkimys lopettaa häirintä muuttamalla omaa käytöstä tai pukeutumista
- kokemus siitä, että kertominen ei johda mihinkään
- pelko siitä, että puuttuminen vaatisi esimerkiksi seksuaalisen suuntautumisen paljastamista.

Lisäksi poikien saatetaan ajatella pitävän kaikesta seksuaalisväritteisestä huomiosta, jota he tytöiltä saavat. Poikien saatetaan myös ajatella olevan aina kykeneviä puolustamaan itseään häirinnältä.

9 Alanko, 2013.

10 Aaltonen, 2012.

Häirintä ei ole koskaan sen kohteeksi joutuvan syytä

Häirinnästä keskusteltaessa huomio siirtyy usein häirinnän kohteeseen. Tätä syytetään provosoinnista, vääränlaisesta pukeutumisesta, kiltteydestä, puolustautumattomuudesta tai siitä, että hän piti puoliaan. Usein häirinnän kohde kokee syyllisyyttä ja häpeää. On kuitenkin muistettava, että häirintä ei ole koskaan sen kohteeksi joutuneen syytä.

2 Tasa-arvon edistäminen perusopetuksessa

Tasa-arvolaki velvoittaa edistämään sukupuolten tasa-arvoa koulutuksessa

Viranomaisten ja koulutuksen järjestäjien sekä muiden koulutusta tai opetusta järjestävien yhteisöjen on huolehdittava siitä, että tytöillä ja pojilla sekä naisilla ja miehillä on samat mahdollisuudet koulutukseen ja ammatilliseen kehitykseen sekä että opetus, tutkimus ja oppiaineisto tukevat tämän lain tarkoituksen toteutumista. Tasa-arvoa edistetään koulutuksessa ja opetuksessa lasten ikä ja kehitys huomioon ottaen.

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 5 §

Viranomaisten, koulutuksen järjestäjien ja muiden koulutusta tai opetusta järjestävien yhteisöjen sekä työnantajien tulee ennaltaehkäistä sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti.

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 6 c §

Tasa-arvon tavoite ja laaja yhdenvertaisuusperiaate ohjaavat perusopetuksen kehittämistä. Opetus edistää taloudellista, sosiaalista, alueellista ja sukupuolten tasa-arvoa. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa 2014 on sitouduttu sukupuolten tasa-arvon edistämiseen monesta näkökulmasta:

- Perusopetus kannustaa yhdenvertaisesti tyttöjä ja poikia opinnoissa. Jokaista oppilasta autetaan tunnistamaan omat mahdollisuutensa ja rakentamaan oppimispolkunsa ilman sukupuoleen sidottuja roolimalleja.
- Perusopetus lisää tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta.
- Yhdenvertaisuus ja tasa-arvo ovat perusopetuksen toimintakulttuurin kehittämistä ohjaavia periaatteita.
- Opetuksen tulee olla sukupuolitietoista. Jokainen oppiaine edistää sukupuolten tasa-arvoa omalla tavallaan.
- Työtapojen, oppimisympäristöjen ja yhteistyökumppaneiden valinnassa kiinnitetään huomiota sukupuolittuneiden asenteiden ja käytänteiden tunnistamiseen ja muuttamiseen.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita on täydennetty Opetushallituksen määräyksellä 63/011/2015, joka informoi perusopetuksen järjestäjiä koulukohtaisen toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman laadintavelvoitteesta.

2.1 Opetuksen ja ohjauksen tulee olla sukupuolitietoista

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2014 mukaan opetuksen tulee olla sukupuolitietoista. Vuoden 2004 perusteet olivat pitkälti sukupuolineutraalit, mutta kriittisten arvioiden mukaan niitä voidaan pitää jopa tyttöjen ja poikien lähtökohtaisia eroja korostavina¹¹. Periaatteellinen muutos vuoden 2016 elokuussa voimaan tulevissa perusteissa on merkittävä.

Sukupuolitietoinen opetus

Oppilaan sukupuoli vaikuttaa helposti siihen, miten häntä kasvatetaan ja millaisia kuvia ja malleja sukupuolesta hänelle tarjotaan. Opettajien tulee tiedostaa stereotyyppiset sukupuolikäsitykset, jotka ilmenevät asenteissa, käyttäytymisessä sekä siinä, miten oppilas kohdataan yksilönä. Epätasa-arvo jää piiloon koulussa, kun sukupuolesta tai sen vaikutuksista ei puhuta ja toimitaan näennäisen neutraalisti.

Sukupuolitietoisuus on hyvän opetuksen tunnuspiirre. Sukupuolitietoisessa opetuksessa opettaja tiedostaa käsityksensä sukupuolesta ja sukupuolen moninaisuudesta¹². Sukupuolitietoinen opetus perustuu herkkyydelle tunnistaa yksilöllisyys ja persoonallisuus jokaisessa oppijassa. Sukupuolitietoisessa opetuksessa tunnistetaan sukupuolittavia yhteiskunnallisia ja kulttuurisia rakenteita ja puretaan niitä. Sukupuolitietoinen opetus rakentaa johdonmukaisesti sukupuolten tasa-arvoa. Sukupuolitietoisuus on osa hyvän opettajan ammattitaitoa.

Sukupuolitietoinen opettaja

- ymmärtää sukupuolta muokkaavia sosiaalisia ja kulttuurisia tekijöitä sekä tietää, että niihin voi vaikuttaa
- tunnistaa omia taipumuksiaan suhtautua oppilaisiin eri tavoin sukupuolen mukaan
- antaa oppilaalle tilaa olla omanlaisensa ilman perinteisiä sukupuoli-odotuksia
- osaa tukea oppilaan kasvua ja sukupuoli-identiteetin rakentumista silloinkin, kun oppilas on epävarma sukupuoli-identiteetistään tai kuuluu sukupuolivähemmistöön, sekä osaa tarvittaessa ohjata oppilaan oppilashuollon palveluihin
- purkaa työyhteisössään opetuksen sukupuolittavia ajattelu- ja vuorovaikutusmalleja sekä käytäntöjä

11 Segregaation lieventämistyöryhmän loppuraportti, OKM, 2010.

12 Vrt. Liite 1.

- osaa analysoida oppilaiden kanssa tyttöjen ja poikien, naisten ja miesten ja sukupuolivähemmistöjen kohtaamia rakenteellisia epätasa-arvotekijöitä
- edistää tasa-arvoa aktiivisesti omassa luokassaan ja koulu yhteisössään valitessaan oppimateriaaleja, työtapoja ja yhteistyökumppaneita
- kehittää koulun toimintakulttuuria sukupuolitietoiseksi ja osallistuu koulun tasa-arvosuunnitteluun.

Käsitteitä sukupuolitietoinen opetus ja sukupuolisensitiivinen opetus on käytetty ristiin ja osin synonyymeinä. Sukupuolisensitiivisyys saattaa arkiajattelussa sekaantua tyttöjen ja poikien lähtökohtaisia eroja korostavaan ajattelutapaan eli essentiaalisuuteen. Perusopetuksen opetussuunnitelmatyössä ja siten myös tässä oppaassa käsitteeksi valittiin sukupuolitietoinen opetus. Sukupuolitietoisien opetuksen rinnakkaiskäsite on sukupuoli- ja tasa-arvotietoinen opetus, jonka opetus- ja kulttuuriministeriön segregaaation lieventämistyöryhmä otti käyttöön loppuraportissaan 2010 tahtoen korostaa sitä, että sukupuolitietoisuus on välttämätön edellytys tasa-arvotyölle.

Sukupuolitietoisuudessa on paljon vaihtelua koulujen ja opettajien välillä. Se ei ole kuulunut eikä kuulu vielääkään kaikkien opettajien peruskoulutukseen. Opetuksen ja ohjauksen sukupuolitietoisuus syntyy hitaasti. On tärkeää edistää sukupuolitietoisuutta koulun johtamisella, systemaattisella tasa-arvosuunnittelulla sekä opettajien täydennyskoulutuksella.

Sukupuolten erot eivät johdu pelkästään biologiasta

Sukupuolitietoinen lähestymistapa tunnistaa sukupuolten erot, mutta ei pidä niitä ainoastaan biologisina, vaan myös kulttuurisesti ja sosiaalisesti muotoutuneina¹³. Sukupuolten tehtävät, roolit ja työnjako ovat sidoksissa kulloiseenkin kulttuuriin, yhteiskuntaan ja yhteisöön. Tämä on helppo ymmärtää, kun ajatellaan sukupuolten asemaa ja työnjakoa Suomessa 100 vuotta sitten tai joissakin sukupuolijärjestelmältään olennaisesti poikkeavissa kulttuureissa. Ilman sukupuolitietoista lähestymistapaa koulussakin saatetaan uusintaa perinteisiä käsityksiä tyttöjen ja poikien eroista, oppimisesta ja sukupuolelle tyypillisistä mieltymyksistä ja käyttäytymispiirteistä.

Sukupuolitietoisessa opetuksessa oppilasta ei esimääritellä hänen sukupuolensa mukaan, ja ymmärretään että sukupuolen ilmentäminen saattaa vaihdella tilannekohtaisesti ja yksilöllisesti.

13 Segregaaation lieventämistyöryhmän loppuraportti, OKM, 2010.

Sukupuolittainen arviointi

Arviointi on osa opetusta. Sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta peruskoulun arviointikulttuurin keskeisiä piirteitä ovat oikeudenmukaisuus ja eettisyys. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa 2014 todetaan, ettei arviointi saa kohdistua oppilaiden persoonaan, temperamenttiin tai muihin henkilökohtaisiin ominaisuuksiin. Oppilaan sukupuoli ei saa vaikuttaa arviointiin. Sukupuolittainen arviointi tarkoittaa, että arviointi on tasapuolista eikä perustu oppilaan sukupuoleen tai sukupuoleen liitettyihin stereotypioihin.

Kansallisissa oppimistulosten arvioinneissa on viimeisten 10 - 15 vuoden aikana kuitenkin tullut esiin, että opettajien antamat arvosanat eivät johdonmukaisesti vastaa oppimistulosten arvioinneissa todettua oppilaiden osaamista. Merkille pantavaa on se, että tytöillä ja pojilla kouluarvosanat näyttävät määräytyneen erilaisin perustein¹⁴. On todettu, että pojat saavat usein parempia arvosanoja kuin heidän osaamisensa edellyttäisi, ja tyttöjä arvioidaan vastaavasti ankarammin. Oppiaineiden välillä on kuitenkin eroja: pojilta vaaditaan enemmän osaamista matematiikassa ja tytöiltä äidinkielessä, jotta he saavat saman arvosanan¹⁵.

Arviointipalautetta antaessaan opettajan on tärkeää ottaa huomioon tasapuolisuus. Voi olla, että pojat saavat pienestäkin työstä enemmän kiitosta kuin tytöt. Tytöiltä odotetaan lähtökohtaisesti sekä määrällisesti että laadullisesti enemmän työtä. Opettajat ovat myös taipuvaisia huomioimaan poikia enemmän kuin tyttöjä palautetta antaessaan.¹⁶

Perusopetuslaki (628/1998) ja -asetus (852/1998) velvoittavat arvioimaan oppimisen lisäksi myös oppilaan työskentelyä ja käyttäytymistä. Käyttäytymisen ja työskentelyn arviointi ovat erittäin sensitiivisiä arvioinnin kohteita sikäli, että ne liittyvät läheisesti oppilaan temperamenttiin ja persoonalliseen tapaan toimia. Käyttäytymiseen liitetään usein myös sukupuolisia stereotypioita, kuten ”vilkkaut pojat” tai ”hiljaiset tytöt”. Olettamukset eri sukupuolille tyypillisistä työskentely- ja käyttäytymismalleista voivat helposti vinouttaa arviointia. Tästä syystä opetussuunnitelman perusteissa korostetaan tavoitteiden määrittelyn tärkeyttä käyttäytymisen ja työskentelyn arvioinnin perustaksi. Työskentely on aina osa oppiaineen arviointia, sitä ei arvioida erillisellä arvosanalla. Käyttäytyminen puolestaan arvioidaan aina erikseen, eikä käyttäytymisen arviointi saa vaikuttaa oppiaineiden arviointiin. Käyttäytymiselle tulee opetussuunnitelmassa määritellä täsmälliset tavoitteet, jotka nousevat koulun toimintakulttuurin periaatteista ja järjestysäännöistä.

14 Lappalainen, 2010.

15 Kuusela, 2006.

16 Lahelma, 2004.

Tasa-arvoa tukeva oppimateriaali

Oppikirjoilla ja muilla oppimateriaaleilla on suuri vaikutus käsityksiin sukupuolesta, sukupuolirooleista ja eri sukupuolta olevien ihmisten tehtävistä yhteiskunnassa. Tasa-arvolain mukaan myös opetusaineistojen tulee tukea oppilaitosten tasa-arvotyötä.

Perusopetuksen opetussuunnitelman vuoden 2004 perusteiden mukaan ”opetuksessa tulee ottaa huomioon tyttöjen ja poikien väliset sekä yksilölliset kehityserot”. Uudemmassa koulutuksen ja sukupuolen yhteyksiä analysoivassa tutkimuksessa asetetaan kuitenkin kyseenalaiseksi se, voidaanko puhua tytöistä ja pojista yhtenäisinä ryhminä ja olettaa, että ”koulun arjessa tyttö- ja poikakategorioihin suhtaudutaan ikään kuin oppilas asettuessaan jompaankumpaan näistä samalla automaattisesti varustuisi sukupuoleensa liitetyillä stereotyyppisillä ominaisuuksilla”.¹⁷

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 velvoittavat tasa-arvoa edistävien oppimateriaalien valintaan. Kouluissa oppimateriaalien tapaan rakentaa sukupuolta kannattaa suhtautua kriittisesti, sillä edelleen julkaistaan oppikirjoja ja muita materiaaleja, jotka jossain määrin toistavat yhteiskunnassa vallitsevia stereotyyppiä ja täten ylläpitävät sukupuoleen perustuvaa segregatiota.

Segregaation lieventämistyöryhmän toimeksiannosta tehtiin pienehkö tutkimus¹⁸ siitä, millä tavoin sukupuoli ilmenee ja rakentuu useiden peruskoulun oppiaineiden oppimateriaaleissa. Tutkimuksen tekijät tarkastelivat oppikirjojen

- tekijäryhmien sukupuolijakaamaa
- sukupuolittavia sanoja (etunimet, sukulaisuussuhteet, ammattinimikkeet, fiktiivisten ja historiallisten henkilöiden sukupuoli)
- kuvitusta
- tekstejä, joissa käsitellään sukupuolta ja sukupuolten tasa-arvoa.

Edellä kuvatussa oppikirjojen sukupuolijäsennystä koskevassa tutkimuksessa¹⁹ ilmeni, että maskuliinisia hahmoja esittävien kuvien ja maskuliinisten sanojen määrä on suurempi kuin feminiinisten kuvien ja sanojen määrä. Erot ovat systemaattisia. Kokonaismäärissä miehet ovat enemmistönä esillä kaikkien tutkittujen oppiaineiden materiaaleissa ja kaikilla luokka-aseilla. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä tai etnisiä vähemmistöjä ei ole esillä oppimateriaaleissa muutamia yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta. Tällöin vähemmistöt jäävät ulkopuoli-

17 Emt.

18 Tainio & Teräs, 2010.

19 Emt.

siksi, ”toisiksi”, eivätkä rakennu olennaiseksi osaksi ihmiskuvan moninaisuutta²⁰. Oppimateriaalien kuvituksissa, tarinoissa ja esimerkeissä olisi tärkeää tuoda esiin ihmisten ja perheiden moninaisuutta.

Opetushallituksen toimeksiannosta laadittiin oppimateriaalien kustantajille ja oppimateriaalien tekijöille muistio Tasa-arvo- ja sukupuoli oppimateriaaleissa²¹.

Sukupuolitietoinen ohjaus

Ohjauksellinen ajattelu osana kaikkien opettajien ammattiosaamista korostuu entisestään uusissa opetussuunnitelman perusteissa. ”Koko koulu ohjaa” -periaate merkitsee holistista ohjauksen toteutusta, jolloin kaikkien opettajien tehtävänä on tukea lasten ja nuorten kasvua, kehitystä ja hyvinvointia, ohjata heitä oppimis- ja opiskelutaidoissa sekä tukea heidän ammatillista kasvuaan, urakehitystään ja tulevaisuuden suunnitelmiaan. Elinikäisen ohjauksen kansallisessa strategiassa uranhallintataidot on nostettu yhdeksi ohjauksen tavoitteeksi kaikilla koulutusasteilla. Ohjauksen keskiöön nostetaan oppilaiden tukeminen itsensäsiin, ei-perinteisiin koulutus- ja ammatinvalintoihin.

Oppilaitosten tulee laatia erilliset ohjaussuunnitelmat, joissa sisällölliset, menetelmälliset, työnjaolliset ja vastuukysymykset on määritelty ja kirjoitettu auki. Ohjaussuunnitelmassa kuvataan konkreettisesti, miten sukupuolitietoisuutta edistetään ja tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen liittyviä kysymyksiä käsitellään opetuksessa ja ohjausprosessin aikana. Tasa-arvotietoinen ohjauksen järjestäminen lähtee kriittisestä ja kokonaisvaltaisesta pohdinnasta. Tällöin kysytään, millaisia sukupuolijakoon liittyviä näkyviä ja näkymättömiä rakenteita ja käytänteitä ohjauksen järjestämiseen sisältyy. Ohjaussuunnitelmaa on syytä tarkastella ja kehittää kunnan tasolla sekä kartoittaa sen yhteyksiä maakuntastrategian tasolle. Lisäksi ohjaussuunnitelma voi olla linkitetty alueelliseen ja paikalliseen toimintaympäristöön oppilaanohjauksen kehikkona, jolloin huomio kiinnitetään elinkeinorakenteen ja koulutusmahdollisuuksien välisiin yhteyksiin ja niihin liittyviin yhteistyön muotoihin ja mahdollisuuksiin. Yhteistyö työ- ja elinkeinöelämän kanssa konkretisoituu oppilaiden kokemusmaailmassa erityisesti työelämään tutustumisessa. TET- järjestelyjä organisoitaessa onkin syytä varmistaa, ettei uusinneta sukupuolittuneita oppimiskokemuksia ja sitä kautta tueta jäykkiä ja rajoittuneita minäpystyvyyden kokemuksia. TET-jaksoon voidaankin sisällyttää työharjoittelupaikan tasa-arvoasioiden esittelyä ja tasa-arvosuunnitelmaan tutustumista. Myös kodin ja koulun välinen yhteistyö on tärkeää tasa-arvo- ja sukupuolitietoista TET-jaksoa suunniteltaessa, sekä jakson aikana siihen liitty-

20 Segregaation lieventämistyöryhmän loppuraportti, OKM, 2010.

21 Palmu & Tainio, 2011.

vää ohjausta toteutettaessa. Oppilaiden vanhempien kanssa voidaan keskustella vanhempainillassa sukupuolelle ei-typillisestä harjoittelupaikasta nuoren kokemusmaailman avartajana.

Jokainen opettaja ohjaa oman opetuksensa yhteydessä - tietoisesti tai tiedostamattaan - oppilaita valintoihin, ammatteihin ja tulevaisuuteen. Holistinen ohjausmalli korostaa kaikkien ohjaustyötä tekevien vastuuta oman vuorovaikutuksensa merkityksestä. Sukupuolitietoisuus konkretisoituu ohjaajan toiminnassa; hänen kyvyssään kuulla, kuunnella ja havaita oppilasta, tehdä hänestä tulkintoja sekä olla dialogissa hänen kanssaan sukupuolen merkitystä näkyväksi tehden. Sukupuolitietoisuuden ohjauksen keskeinen päämäärä, oppilaan toimijuuden ja toimintakyvyn vahvistuminen, merkitsee hänen kykyään tehdä mielekkäitä oppiaine- ja muita valintoja ja merkityksellisiä suunnitelmia, jolloin sukupuoli ei asetu tiedostamattomaksi rajoitteeksi tai esteeksi. Ohjaajan on hyvä pohtia, merkitseekö toimijuuden vahvistuminen ja toimintakyvyn lisääntyminen tyttöjen ja poikien kohdalla erilaisia asioita. Onko hyvä oppiainevalinta, hyvä koulutusura tai sopiva ammatti määräytynyt jo etukäteen oppilaan (oletetun) sukupuolen mukaan ja johdattelevatko nämä käsitykset ohjausprosessin kulkua?

Sukupuolitietoisessa ohjauksessa oppilaita tuetaan ja rohkaistaan - joskus myös haastetaan - luokka- ja ryhmämuotoisen ohjauksen menetelmin tarkastelemaan työelämää, elinkeinorakennetta sekä ammattialoja monipuolisesti ja kriittisesti. Sukupuolten välinen eriarvoisuus on nostettava näkyviin, jotta tasa-arvoisuutta voidaan lisätä. On tärkeää huomioida kaveripiirin merkitys ja tiedostaa, että oppilaan voi olla vaikeaa tehdä vertaisryhmästään poikkeavia valintoja. Opetuksen ja ohjauksen järjestelyillä vertaisryhmä voi kuitenkin toimia nuoren resurssina ja tukena. Esimerkiksi tutustuminen nais- ja miesenemmistöisiin sekä tasa-alojen työpaikkoihin voidaan toteuttaa pienryhminä.

Henkilökohtaisessa ohjauksessa liikutaan oppilaan persoonallisella alueella, mikä edellyttää ohjaajalta erityistä herkkyyttä tunnistaa oppilaan identiteettiä ja arvoihin liittyviä pohdintoja ja niiden merkityksiä oppilaan tulevaisuutta koskevassa päätöksenteossa ja valinnoissa. Spencer Nilesin toivolähtöinen ohjausmalli purkaa lineaarista tulevaisuuden suunnittelun ajattelua ja tuottaa ohjausorientaationa luovia ja joustavia näkökulmia oppilaan merkitysmaailmaan ja tulevaisuusnäkyymiin. Sukupuolitietoinen ohjaus perustuu vuoropuheluun ja edistää kriittistä reflektiota, omien arvojen, uskomusten ja oletusten pohdintaa. Eri-ikäisten oppilaiden kohdalla tämä merkitsee kehitysvaiheen huomioivia toimintatapoja. Ohjaajana on tärkeää muistaa, että pienilläkin koululaisilla on kykyä ja intoa tarkastella elämänsä kokemuksia tiedostavasti.

Onko opetus ja ohjaus koulussanne sukupuolitietoista?

Asiat, joihin olen tyytyväinen koulussani

- Opetuksella tuetaan yhdenvertaisesti kaikkien oppilaiden oppimista ja hyvinvointia (monipuoliset opetusmenetelmät, oppimisympäristöt ja verkostot).
- Opettajat eivät luokittele tyttöjä tietynlaisiksi ja poikia tietynlaisiksi (tytöt kiltejä ja ahkeria, pojat luovia ja rohkeita).
- Oppilaita ei ryhmitellä sukupuolen mukaan, ellei siihen ole erityistä perustetta (esim. suihkussa käynti).
- Koulussa käsitellään avoimesti sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä asioita.
- Oppimateriaalit valitaan ja laaditaan sukupuoli- ja tasa-arvotietoisesti. Varmistetaan, että niissä esiintyy sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta, tyttöjä ja poikia eri tehtävissä sekä erilaisia perhemalleja.
- Opettajat kyseenalaistavat stereotyyppisiä sukupuolirooleja, työnjakoa, heteronormatiivisuutta ja yksipuolisia perhemalleja.
- Opettajat edellyttävät samoja asioita oppilailta sukupuolesta riippumatta. Sukupuoli ei vaikuta opintosuorituksen arviointiin.
- Oppilasta rohkaistaan myös perinteisesti sukupuolelleen epätyypillisiin koulutus- ja työura- valintoihin.

2.2 Tasa-arvon edistäminen ikäryhmittäin ja oppiaineittain

Tasa-arvolain mukaan sukupuolten tasa-arvoa edistetään koulutuksessa ja opetuksessa lasten ikä ja kehitys huomioon ottaen. Tasa-arvon tavoite ja lähtökohta on kaikissa ikäryhmissä sama. Perusopetuksen tehtävänä on tarjota kaikille oppilaille yhtäläiset mahdollisuudet hankkia yhteiskunnassa ja työelämässä tarvittavia tietoja sekä taitoja. Yhteneväistä on myös se, että tyttöjä ja poikia tulee tukea opetuksen ja ohjauksen avulla niin, että he voivat tehdä oppiaine-, koulutus- ja uravalintoja yksilöllisten ominaisuuksiensa, vahvuuksiensa ja motivaatio-tekijöidensä – ei sukupuolensa – perusteella. Tasa-arvon edistämisen kannalta keskeisimmät asiat ovat hieman erilaisia eri ikäryhmissä ja oppiaineissa sekä koulutettavaryhmittäin.

Tähän lukuun on koottu näkökohtia ja keinoja siitä, miten tasa-arvoa tulee ja voi edistää

- esiopetuksessa esiopetuksen opetussuunnitelman vuoden 2014 perusteiden mukaan
- oppivelvollisten perusopetuksessa perusopetuksen vuoden 2014 opetussuunnitelman perusteiden mukaan
- aikuisten perusopetuksessa vuoden 2015 perusteiden mukaan
- maahanmuuttajille järjestettävässä perusopetukseen valmistavassa opetuksessa vuoden 2009 perusteiden mukaan. (Perusopetukseen valmistavan opetuksen perusteisiin tullaan tekemään pääasiassa teknisluonteisia muutoksia syksyn 2015 aikana.)

Esiopetus

Miten tuetaan sukupuolten välisiä ystävyyssuhteita?

Haluaisivatko tytöt leikkiä merirosvoa ja pojat prinsessaa?

Miten toimia tilanteessa, jossa lapsi ilmaisee sukupuoltaan epätyypillisesti?

Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet ohjaavat edistämään sukupuolten tasa-arvoa. Esiopetuksen tavoitteeksi on määriteltä lapsen mahdollisuus kehittää kykyjään ja tehdä valintoja ilman sukupuolesta johtuvia ennako-odotuksia ja rajoituksia. Esiopetusikäiset ovat siirtymävaiheessa, jossa he ovat kasvamassa pikkulapsista koululaisiksi.

Tasa-arvotyössä pienten lasten kanssa pyritään ottamaan huomioon arjen pienet ohikiitävät hetket, tokaisut ja eleet, joihin voi sisältyä epätasa-arvoisia tai sukupuolittavia elementtejä. Aikuisten näkökulmasta ne voivat olla merkityksettömiä, mutta näistä pienistä tuokioista koostuvat suuret kulttuuriset rakenteet²².

22 Tasa-arvoinen varhaiskasvatus <http://www.tasa-arvoinenvarhaiskasvatus.fi/>.

Kasvattajayhteisön tulee pohtia omia sukupuolta koskevia asenteitaan työyhteisössään sekä sitä, miten ne näkyvät puheissa, eleissä, teoissa ja toimintatavoissa. On erittäin tärkeää tiedostaa, mitä aikuisten käytös viestittää lapsille. Kielteinen viestintä ja kohtaaminen korvataan myönteisellä ja kannustavalla viestinnällä ja kohtaamisella, jotka tukevat lapsen identiteetin ja itsetunnon kasvua ja kehitystä. Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet velvoittavat opetuksen järjestäjää tekemään yhteistyötä huoltajien kanssa. Yhteistyössä otetaan huomioon muun muassa perheiden moninaisuus, yksilölliset tarpeet ja tasa-arvoinen vuorovaikutus. Opettajan tulee tarjota yhteistyö- ja osallistumismahdollisuuksia tasa-arvoisesti lapsen molemmille huoltajille. Jos lapsella on esimerkiksi kaksi isää tai kaksi äitiä, opettajan on hyvä tutustua etukäteen sateenkaariperheiden kohtaamista käsittelevään materiaaliin²³.

Esiopetuksessa opetus muodostuu eheytetyn opetuksen periaatteella eri laajuisista ja eri tavoin toteutetuista oppimiskokonaisuuksista, joita opettaja voi vapaasti yhdistellä. Opetuksessa käytetään varhaiskasvatukseen soveltuvaa pedagogiikkaa, jossa leikki ja muut lapselle ominaiset tavat oppia ja työskennellä ovat opetuksen ja toiminnan lähtökohtia.

Monialainen oppimiskokonaisuus **Ilmaisun monet muodot** vahvistaa esiopetuksessa lasten sosiaalisia taitoja ja myönteistä minäkuvaa. Opettajan tulee arvioida käyttämiään lauluja, loruja ja satuja tasa-arvon näkökulmasta – kannustavatko ne erilaisiin rooleihin tai ovatko niissä esiintyvät ammatit useimmiten sukupuolen suhteen stereotyyppisiä. Näitä on hyvä käsitellä yhdessä lasten kanssa keskustellen. Erilaisia rajoja rikkovia rooleja voidaan toteuttaa draamatyöskentelyn keinoin. Opettaja rohkaisee myös arkoja lapsia, jotta kukin lapsi pääsee vuorollaan kokeilemaan kaikkia tarjolla olevia rooleja.

Monialainen oppimiskokonaisuus **Kielen rikas maailma** korostaa kielen merkitystä oppimisen kohteena ja välineenä. Opettaja käyttää opetuksessa monipuolisesti lastenkirjallisuutta. Opettajan tulee pohtia, millaisia käsityksiä sukupuolesta, erilaisista perhemuodoista ja kulttuureista saduissa ja tarinoissa esiintyy. Opettaja voi satua lukiessaan vaihtaa rooleja toisin päin ja varmistaa, että niistä löytyy myönteisiä samaistumisen kohteita tytöille, pojille ja muunsukupuolisille lapsille. Lastenkirjallisuudessa tulee kiinnittää huomiota myös kuvien kerrontaan. Kirjojen kuvitustavoilla voidaan välittää tietoisesti tai tiedostamattomasti erilaisia viestejä. Avoimet kysymykset antavat tilaa tutkimiselle ja kokeilulle.

Monialainen oppimiskokonaisuus **Minä ja meidän yhteisömme** laajentaa lasten valmiuksia ymmärtää yhteiskunnan monimuotoisuutta, kohdata toisenlaisia tapoja

23 Ks. esim. Aarnipuu, 2010.

ajatella ja toimia erilaisissa kasvuympäristöissä. Opettaja rohkaisee lapsia kysymään ja antaa heidän pohdinnoilleen ja ihmettelylle tilaa sekä käyttää myönteistä kohtaamista korostavia toimintatapoja kieltojen sijaan. Työtapoina voidaan käyttää erilaisia eläytymisen menetelmiä ja keskustelua. Lapsia on tärkeää puhutella nimillä, ei joukkona ”tytöt” tai ”pojat”. Sukupuoli on vain yksi ominaisuus monien ominaisuuksien joukossa. Sen jatkuva mainitseminen antaa lapselle ylikorostuneen käsityksen sukupuolen merkityksestä. Opettaja antaa yhtä paljon puhetilaa tytöille ja pojille. Lasten kanssa opetellaan kunnioittamaan toisten puheenvuoroa esimerkiksi käyttämällä liikennevaloja tai stop-käsimerkkiä. Opetellaan pyytämään apua itselle ja antamaan vastavuoroisesti apua toisille.

Monialainen oppimiskokonaisuus **Tutkin ja toimin ympäristössäni** rakentuu lasten lähiluontoon ja muihin oppimisympäristöihin. Ulkona oppimisen mahdollisuuksia käytetään monipuolisesti. Opettaja liittyy opetuksen lasten kokemusmaailmaan ja toimintaympäristöihin. Voidaan pitää väriteemapäiviä, jolloin pohditaan yhdessä värien merkitystä ilman sukupuolijaottelua tai pohtia, mitä eri värit symboloivat luokkatilan sisustuksessa. Lapsia kannustetaan huolehtimaan ympäristöstään ja sen viihtyisyydestä. Opettaja kiinnittää huomiota siihen, etteivät samat lapset aina toimi apulaisina eivätkä apulaiset ole toistuvasti samaa sukupuolta.

Monialaisen oppimiskokonaisuuden **Kasvan ja kehityn** tavoitteena ovat itsestä huolehtimisen ja arjen taitojen oppiminen. Opettaja harjaannuttaa lapsia liikkumaan yhdessä monipuolisesti erilaisten liikuntalajien avulla. Näin kaikki harjoittelevat erilaisia motorisia perustaitoja. Motoristen taitojen harjoittamisessa tulee huomioida sekä hienomotoristen taitojen että karkeamotoristen taitojen tasapuolinen kehittäminen. Opettaja kannustaa lapsia ylittämään mukavuusrajojaan. Lasten kanssa harjoitellaan kaveruutta, toisten huomioon ottamista ja tunteiden tunnistamista sekä hallintaa. Opettaja tukee sukupuolten välisiä ystävyyssuhteita. Opettajan tulee keskustella lasten kanssa siitä, että on monia tapoja olla tyttö tai poika ja ilmentää sukupuoltaan. Opettaja keskustelee lasten kanssa toistuvasti kiusaamisesta ja kaverin puolustamisesta.

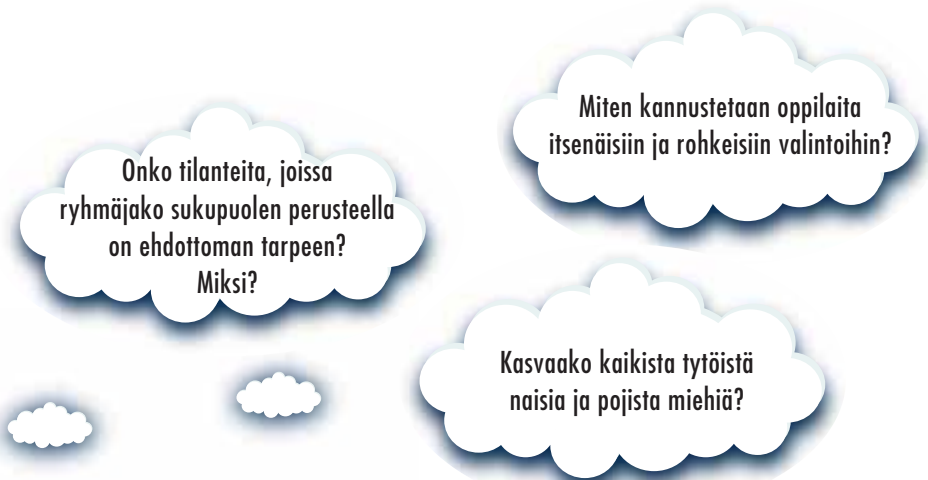
Peruskoulun vuosiluokat 1 ja 2

Vuosiluokat 1 ja 2 ovat koululaiseksi kasvamisen aikaa, jolloin oppilas rakentaa identiteettiään oppijana ja koulu yhteisön jäsenenä. Kunkin oppilaan omaan kehitysrytmiin kiinnitetään erityistä huomiota. Koulussa ei sallita minkäänlaista kiusaamista eikä syrjivää käyttäytymistä.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet ohjaavat edistämään sukupuolten tasa-arvoa. Opetuksessa on tärkeää, että jokainen oppilas tulee kuulluksi omine havaintoineen ja kokemuksineen. Työtapojen ja oppimisympäristöjen

monipuolisuudella varmistetaan mahdollisimman monelle myönteisiä oppimiskokemuksia. Oppimateriaalien valinnassa kiinnitetään huomiota sukupuolten esittämisen tapaan sekä kuvastoissa että teksteissä. Opetus tukee jokaisen oppilaan kasvua täysivaltaiseksi yhteisön jäseneksi.

Oppilaita voidaan opettaa tunnistamaan sukupuoleen liittyviä odotuksia ja luuloja ja heitä voidaan auttaa ymmärtämään, että heidän ei tarvitse rajoittaa omaa toimintaansa niiden mukaan. Oppilaiden keskinäistä kunnioittavaa kohtelua voidaan edistää niin, että opettaja puuttuu epätasa-arvoiseen kohteluun oppilaiden välillä ja näyttää itse hyvää esimerkkiä. Tuetaan hyvää koulukaveruutta. Oppilaan rakentaessa omaa sukupuoli-identiteettiään ymmärtävä ja moninaisuuteen myönteisesti suhtautuva opettaja on avainasemassa.

Tasa-arvon edistäminen oppiaineittain

Sukupuolten tasa-arvon edistäminen ja sukupuolen moninaisuus tulee ottaa huomioon oppiainekohtaisesti opetuksen suunnittelussa ja toteuttamisessa. Seuraavassa tarjotaan opetussuunnitelman perusteisiin pohjautuvia periaatteellisia näkökohtia ja käytännöllisiä ideoita siihen, miten opettaja voi edistää tasa-arvoa eri oppiaineiden opetuksessa. Kyseenalaistaminen ja uudet näkökulmat ovat tervetulleita!

Äidinkielen ja kirjallisuuden opetussuunnitelma ohjaa valitsemaan tekstit ja työtavat niin, että oppilaiden yhdenvertaisuus ja sukupuolten tasa-arvo toteutuu. Opettaja tutustuttaa oppilaita teksteihin, joissa sukupuoliroolit ovat jotain muuta kuin stereotyyppioita toistavia. Uudemmissa lastenkirjoista on mahdollista löytää myös esimerkkejä moninaisista perheistä, kuten sateenkaariperheistä. Draamapedagogisia työtapoja käytettäessä kannattaa kiinnittää huomiota siihen,

ettei sukupuolia esitetä stereotyyppisesti - tytöt sipsuttavat ja pojat kävelevät rehvakkaasti. Miten poikienkin innostus lukemiseen viritetään siten, että se säilyy ylemmillä luokilla?

Uskonnon opetuksessa pyritään kaikessa toiminnassa kiireettömyyteen sekä avoimen ja luottamuksellisen keskusteluilmailapiirin luomiseen. Keskeistä on kaikenlaisen moninaisuuden hyväksyminen. Opetus antaa hyvän perustan perheen roolien ja ihmisten sukupuoleen liittyvien teemojen käsittelyyn monesta eri näkökulmasta. Oppilas tutustuu uskonto- ja katsomuserinteiden moninaisuuteen. Oppilasta ohjataan kriittiseen ajatteluun. Uskontojen opetuksessa käytetään paljon tarinoita, jolloin on hyvä mahdollisuus pohtia tarinoiden mies- ja naistoi-
mijoiden rooleja. Uskonnon opetuksessa on luontevaa keskustella oppilaiden kanssa sukupuolen ja perheiden moninaisuudesta.

Elämäkatsomustiedon opetuksen tarkoitus on edistää oppilaiden taitoa etsiä hyvää elämää. Opetuksessa olennaista on oppilaslähtöisyys sekä avoin ja luottamuksellinen keskusteluilmailapiiri. Oppiaineessa oppilas harjaantuu ottamaan toiset huomioon sekä kuuntelemaan toisten oppilaiden mielipiteitä ja ajattelua. Erilaiset yhdenvertaisuuteen, syrjintään ja oikeuksiin liittyvät kysymykset ovat vahvasti esillä opetuksessa. Kaikkinainen moninaisuuden hyväksyminen on keskeistä.

Ympäristöoppi on biologian, maantiedon, fysiikan, kemian ja terveystiedon tiedonaloista koostuva integroitu oppiaine. Opettajalla on tärkeä tehtävä rohkaista kaikkia oppilaitaan sukeltamaan näihin tiedonaloihin sekä niihin liittyvään teknologiaan ja koulutuspolkuihin sukupuolesta riippumatta. Ympäristöopin oppisäältäöihin kuuluva ihmistä, tunnetaitoja ja perhettä koskeva opiskelu antaa hyvän mahdollisuuden käsitellä sukupuoleen liittyviä asioita. Oppiaine mahdollistaa sukupuolistereotyyppien tutkimisen yhteiskunnassamme lasten kokemusmaailman kautta: keskustelua harrastuksista, leluista tai musiikista, ja siitä miten stereotyyppien purkaminen voisi hyödyttää ihan kaikkia. Voidaan myös pohtia, mitkä asiat oppilaat kokevat eri sukupuolille tyypillisiksi ja miksi. Opettaja painottaa jokaisen vapautta itsensä määrittelyyn ja oman identiteetin rakentamiseen.

Matematiikan opetuksen lähtökohtana opetussuunnitelma kehottaa käyttämään oppilaille tuttuja ja heitä kiinnostavia aiheita ja ongelmia. Jo tässä vaiheessa oppilailla on matemaattisessa itseluottamuksessa suuria eroja, minkä vuoksi opettajan on syytä kiinnittää huomiota myönteisen matematiikkakuvan kehittämiseen. Koska tyttöjen luottamus omaan matematiikan osaamiseensa tutkitusti heikkenee peruskouluaiikana, on tärkeää kannustaa heitä kokeilemaan rohkeasti omia ideoitaan ja kehittämään omia ratkaisutapoja matematiikan pulmiin.

Kuvataiteessa on keskeistä oppilaiden identiteetteihin ja kulttuuriseen moninaisuuteen sekä niiden muutokseen liittyvät kysymykset. Oppilaiden omia kuvia käytetään kuvailmaisun ja tulkinnan lähtökohtana, mikä tarjoaa mahdollisuuksia aiempaa sukupuolitietoisemmalle opetukselle. Tasa-arvokysymyksiä voidaan lähestyä esimerkiksi lasten lähiympäristön esineiden, palveluiden, designin ja tuotemerkkien kautta. Opetuksessa voidaan tutkia lelujen sukupuolittuneisuutta esimerkiksi muotoilun, värien ja mainonnan osalta. Nykyiset ulkonäkönormit voidaan rinnastaa myös sukupuolten kuvaamistapoihin eri aikojen ja eri kulttuurien kuvissa.

Käsityötä opetetaan yhteisenä oppiaineena vuosiluokilla 1 - 9. Paikallinen opetussuunnitelma laaditaan ja opetus suunnitellaan siten, että käsityöoppiaine sisältää tasapainoisesti teknisen työn ja tekstiilityön työtapoja ja sisältöjä. Käsityöoppiaineessa irrottaudutaan tietoisesti perinteisestä jaosta tyttöjen ja poikien käsityöhön tai tekstiilityöhön ja tekniseen työhön. Sisällöt valitaan vuosiluokilla 1 - 2 siten, että kokonaisen käsityön prosessi toteutuu ja erilaiset materiaalit ja työtavat tulevat tutuksi. Työtapojen valinnoilla oppilaita kannustetaan osallisuuteen, aktiivisuuteen ja itseohjautuvuuteen.

Musiikissa osaaminen kehittyy musisoinnin kautta laulaen, soittaen, liikkuen ja säveltäen. On tärkeää, että oppilaita rohkaistaan toimimaan musiikin parissa monin tavoin ja kuuntelemaan musiikkia monipuolisesti. Opettajan tehtävänä on varmistaa, että erilaiset roolit ja soittimet jakautuvat luokassa ilman sukupuolittuneita ennako-oletuksia oppilaiden taidoista tai kiinnostuksen kohteista.

Liikunta tarjoaa monipuolisia liikkumismahdollisuuksia kaikille, eikä siinä erotella tyttöjen ja poikien liikuntaa. Liikunnan opetussuunnitelman perusteet korostavat tasa-arvoa, yhteisöllisyyttä ja yhdessä tekemistä. Opettaja pitää huolta siitä, että kaikki kokevat osallistumisen mielekkääksi ja turvalliseksi myös sukupuoli-identiteetistä ja sukupuolen ilmaisusta riippumatta.

Oppilaanohjauksesta vastaa luokanopettaja yhdessä muiden opettajien kanssa. On tärkeää, että opettajat suunnittelevat ja rakentavat riittävän konkreettisesti ohjauksellisen näkökulman opetuksensa osaksi. Tämän oppaan oppiaineittaiset tasa-arvon edistämisen näkökulmat tarjoavat välineitä tähän.

Oppilaanohjauksen tavoitteissa korostuvat opiskelunvalmiuksien ja -taitojen kehittyminen sekä kasvava vastuunotto koulutyöstä. Oppilaat tekevät myös ensimmäiset koulutukseen liittyvät valintansa. Opettajien on tärkeää tunnistaa koulun arjessa ilmeneviä sukupuolittuneita oppilaiden vastuullisuuteen, toiminnallisuuteen, kykyihin ja kiinnostuksiin liittyviä olettamuksia. Koulutukseen liittyvien valintojen pidemmälle tulevaisuuteen ulottuvista merkityksistä on tärkeää kes-

kustella oppilaiden ja heidän huoltajiensa kanssa. Vuosiluokilla 1-2 aloitetaan ammatteihin ja työelämään tutustuminen luokan tai koulun sisäisistä tehtävistä sekä oppilaiden lähipiirin ammasteista. Tällöin on hyvä huomioida, että yhteiskunnassa vallitseva segregatio voi toteutua myös koulun sisäisessä ja oppilaiden lähipiirin työnjaossa.

Monialainen oppimiskokonaisuus sukupuolten tasa-arvosta

Opetussuunnitelman perusteiden mukaan opetuksen järjestäjän tulee huolehtia siitä, että oppilaiden opintoihin sisältyy vähintään yksi monialainen oppimiskokonaisuus lukuvuodessa. Oppimiskokonaisuuksien aiheet suunnitellaan paikallisesti ilmentämään opetussuunnitelman perusteissa kuvattuja toimintakulttuurin periaatteita, joista yksi on tasa-arvo ja yhdenvertaisuus. Samalla kartutetaan opetussuunnitelmien perusteissa kuvattua laaja-alaista osaamista (L1 - L7) sekä oppiaineittain kuvattua osaamista.

Vuosiluokilla 1 - 2 **oppimiskokonaisuus²⁴ Sukupuolten tasa-arvo** voidaan koostaa vaikkapa seuraavista aineksista:

- ❖ Tarkoituksena on tutustua sukupuolten tasa-arvon ideaan – mitä se tarkoittaa perheessä, luokassa, koulussa ja yhteiskunnassa. Keskitytään tasa-arvoisen ja yhdenvertaisen vuorovaikutuksen taitoihin. Yhdistetään tämä oppimiskokonaisuus koulun tasa-arvosuunnitteluun.
- ❖ Tehdään piirroksin ja tarinoin näkyväksi, millaisiksi oppilaat ajattelevat tytöt ja pojat. Tätä voi käyttää arviointitekniikkana sekä oppimiskokonaisuuden alussa että lopussa.
- ❖ Toteutetaan yhteistoiminnallisia sukupuolta ja sukupuolten tasa-arvoa käsitteleviä oppimistehtäviä eri oppiaineista - runsaasti tarinoita, pelejä, fyysisiä aktiviteetteja ja seikkailumieltä, opettajallekin.
- ❖ Harjoitellaan itseä ja omaa koulunkäyntiä koskevaa päätöksentekoa vaikkapa oppilaskuntatyössä tai luokkatasoitiimeissä. Tutustutaan demokratian ideaan käytännössä. Opetellaan tekemään tasa-arvoa edistäviä aloitteita.
- ❖ Ennaltaehkäistään tyttöjen ja poikien äidinkielen ja matematiikan oppimistulosten eriytymistä. Kannustetaan isiä lukemaan kirjoja lastensa kanssa.
- ❖ Otetaan selvää koulun ja sen lähialueen ammasteista. Rikastetaan oppilaiden käsityksiä ammasteista kuvitteellisten henkilöhahmojen ja median avulla. Kiinnitetään huomiota siihen, että tarinoiden hoitajat ja opettajat voivat olla myös miehiä kuten Said Sairaanhoitaja ja Onni Opettaja. Teknisten alojen edustajat voivat olla naisia kuten Peppi Putkiasentaja ja Irina Insinööri.

24 Ks. Cantell, 2015.

- ❖ Käytetään monipuolisesti tietokoneita oppimisen tukena ja vahvistetaan erityisesti tyttöjen itseluottamusta tietotekniikan osaajina. Opetellaan koodaamista.
- ❖ Arvioidaan toteutettu oppimiskokonaisuus: Missä onnistuttiin, mitä tehdään ensi kerralla toisin, mitä muuta tarvitaan.

Peruskoulun vuosiluokat 3 - 6

Vuosiluokat 3 - 6 ovat oppijana kehittymisen aikaa. Oppilaan omien opiskelutapojen ja -taitojen arviointi kehittyy ja monipuolisuus lisääntyy. Oppilaiden osallisuus ja osuus opetuksen suunnittelussa lisääntyy. Varhaismurrosikään kuuluva kiinnostus eettisiin ja moraalisiin kysymyksiin rikastaa opetusta. Vuosiluokilla 3 - 6 opettaja kohtaa monenlaisissa kehitysvaiheissa olevia varhaismurrosikäisiä oppilaita. Opettajan on tärkeää etsiä luontevia ja kannustavia tapoja käsitellä oppilaidensa kanssa heidän kasvuun.

Vuosiluokilla 3 - 6 olevat oppilaat tulevat entistä tietoisemmiksi omasta sukupuoli-identiteetistään. Tyypillistä on, että oppilaat haluavat sitoutua vahvasti oman sukupuolensa ryhmään. Vuosiluokkien 3 - 6 aikana riskinä on, että ystävyysuhteet tyttöjen ja poikien välillä seksuaalisoidaan. Tätä seksuaalisointia voi olla sekä aikuisten että ikätoverien puheessa. Jos oppilas ei tunne selkeästi kuuluvansa tyttöjen tai poikien ryhmään, hän voi tarvita opettajalta tukea omassa kasvussaan. Opettaja voi kokea epätyypillisen sukupuolen ilmaisun tukemisen haasteellisena.

Vuosiluokat 3 - 6 ovat otollista aikaa vahvistaa oppilaan tasa-arvo-osaamista. Oppilaan tulee saada kokea olevansa osa sukupuolten tasa-arvoa edistävää yhteisöä. Tätä tuetaan ottamalla esiin epätasa-arvon kokemuksia ja tekemällä niiden pohjalta muutoksia toimintatapoihin. Oppilaat oppivat arvioimaan, kohdellaanko tyttöjä ja poikia yhdenvertaisesti. Oppilaan tulisi myös pystyä pohtimaan ja arvioimaan omaa toimintaansa sekä tarvittaessa muuttamaan sitä. Opettaja puuttuu oppilaiden keskinäiseen epätasa-arvoiseen käyttäytymiseen. Sukupuolittunutta kiusaamista ja häirintää voidaan ennaltaehkäistä opettelemalla tunnistamaan sitä omassa ja toisten käyttäytymisessä sekä opettelemalla vastustamaan vertaispainetta.

Millaista sukupuolikuvastoa oppimateriaalit välittävät?

Saavaiko tytöt yhtä paljon puheenvuoroja kuin pojat?

Miten tuen oppilasta, joka ei identifioitu vain yhteen sukupuoleen?

Tasa-arvon edistäminen oppiaineittain

Sukupuolten tasa-arvon edistäminen ja sukupuolen moninaisuus tulee ottaa huomioon oppiainekohtaisesti opetuksen suunnittelussa ja toteuttamisessa. Seuraavassa tarjotaan joitakin opetussuunnitelman perusteisiin pohjautuvia periaatteellisia näkökohtia ja käytännöllisiä ideoita siihen, miten opettajat voivat edistää tasa-arvo- ja sukupuolitietoisuutta eri oppiaineiden opetuksessa. Kyseenalaistaminen ja uudet näkökulmat ovat tervetulleita!

Äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen tavoitteena on, että oppilas tulee tietoiseksi itsestään viestijänä ja kielen käyttäjänä. Opettajien ja oppilaiden kieli voi siis joko ylläpitää vanhoja normeja tai luoda jotain uutta. Opetuksessa tekstit ja opetusmenetelmät valitaan sukupuolitietoisesti.

Äidinkielen opetuksessa voidaan kartuttaa sukupuolta ja sukupuolen moninaisuutta käsittelevää sanastoa. Jo tietous siitä, että sukupuolen moninaista kokemista voi sanallistaa monella tapaa, voi auttaa monia oppilaita. Vuorovaikutustaitojen ja hyvien tapojen opettelu yhteydessä voidaan analysoida sellaisia yleisiä sanontoja kuten “Naiset ensin”, “Pojat on poikia” jne.

Tarjotaan oppilaille monipuolisesti erityyppistä luettavaa. Pojat lukevat tyttöjä enemmän sarjakuvia ja tietokirjoja, jotka myös kehittävät lukutaitoa. Kun lukemisen aloittaa itseään kiinnostavista teksteistä, tekstikirjoja on helppo laajentaa myöhemmin.

Toisen kotimaisen kielen ja vieraiden kielten opetuksessa sukupuolten tasa-arvoa kielivalinnoissa vahvistetaan oppilaita kiinnostavalla kielivalintatiedotuksella. Opetuksessa käsitellään monipuolisesti erilaisia aiheita sekä käytetään vaihtelevia ja toiminnallisia työtapoja kuten leikkejä, lauluja, pelejä, draamaa, sosiaalisia verkostoja ja kansainvälisiä yhteyksiä. Kyseenalaistetaan vallitsevia käsityksiä siitä, että tytöt oppivat paremmin kieliä kuin pojat. Kannustetaan oppilaita eri kielten opiskeluun sukupuolesta riippumatta.

Matematiikan opetuksen tehtävänä on tukea oppilaiden myönteistä asennetta matematiikkaan ja positiivista minäkuvaamatematiikan oppijoina. Oppilaiden pitää antaa itse luoda sisältöä matematiikkaan itselleen mieluisista aiheista. Mitä syvemmin matematiikan sisällöt liitetään oppilaiden arkielämästä nouseviin asioihin, sitä parempana pysyy oppimisen motivaatio. Tässä vaiheessa erityisesti tyttöjen innostus matematiikkaan heikkenee, joten siihen on syytä kiinnittää erityistä huomiota. Joidenkin tutkimusten mukaan yhteistoiminnallinen opiskelu ja avointen ongelmatehtävien ratkominen on toimiva keino ylläpitää tyttöjen matematiikasta pitämistä.

Ympäristöopissa sukupuolten tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta edistetään tarjoamalla jokaiselle oppilaalle sukupuolesta riippumatta mahdollisuuksia tutustua monipuolisesti kaikkiin ympäristöopin tiedonaloihin sekä niihin liittyvään teknologiaan, koulutuspolkuihin ja ammatteihin. Opetuksessa voidaan esitellä henkilöitä, jotka edustavat alallaan vähemmistösukupuolta. Perinteisiä mielikuvia siitä, missä oppiaineissa oppilaat voivat pärjätä, pyritään kyseenalaistamaan. Oppilaita kannustetaan toimimaan tasapuolisesti eri rooleissa esimerkiksi ryhmätöissä ja tutkimustehtävissä (koejärjestelyjen rakentaminen, tieto- ja viestintäteknologian käyttö, tutkimustulosten kirjaaminen). Oppiaine mahdollistaa sukupuolistereotyyppien tutkimisen yhteiskunnassamme lasten maailmasta käsin. Opetuksessa voidaan keskustella harrastuksista, peleistä, musiikista ja muista oppilaille tärkeistä asioista sekä siitä, miten sukupuolet esiintyvät näissä. Ympäristöopin oppisisältöihin kuuluva opiskelu ihmisestä, tunnetaidoista ja perheistä antaa hyvän mahdollisuuden käsitellä sukupuoleen liittyviä asioita. Opettaja painottaa jokaisen vapautta itsensä määrittelyyn ja oman identiteetin rakentamiseen.

Uskonnon opetuksessa tarkastellaan monipuolisesti yksilöön, perheeseen, lähipiiriin ja yhteiskuntaan liittyviä sukupuoli- ja yhdenvertaisuuskysymyksiä. Tasa-arvoinen ihmisyyden on kaiken opetuksen perustana uskonnossa. Opetuksessa käsitellään lasten oikeuksia ja yksilön vastuuta itsestään ja muista. Opetuksessa harjoitellaan tunne- ja vuorovaikutustaitoja sekä kannustetaan oppilaita esittämään itsenäisiä ja perusteltuja näkemyksiä. Oppilaita rohkaistaan ystäväyteen, myönteiseen yhteisön rakentamiseen ja toimintaan syrjintää vastaan. Opetuksen

tavoitteena on ohjata oppilasta ymmärtämään ihmisoikeuksiin ja erityisesti YK:n Lapsen oikeuksien sopimukseen sisältyviä arvoja yksilön ja yhteisön näkökulmasta. Opetuksessa kannustetaan tarkastelemaan koulu yhteisöä, yhteiskuntaa ja koko maailmaa avoimesti ja kriittisesti. Valintoja pohditaan eettisten periaatteiden, myös sukupuolten tasa-arvon perustalta.

Elämäkatsomustiedon opetuksen tarkoitus on edistää oppilaiden taitoa etsiä hyvää elämää ja kehittää eettisen ajattelun taitoja. Keskiössä ovat oppilaiden valmiudet kasvaa itsenäiseksi, yhdenvertaisuutta kunnioittaviksi, vastuullisiksi ja arvostelukykyisiksi yhteisönsä jäseniksi. Opetuksen lähtökohta on oman katsomuksellisen identiteetin rakentumisen tukeminen, jolloin myös sukupuolen moninaisuus on luontevasti esillä. Opetuksessa käsitellään YK:n yleismaailmalliseen ihmisoikeuksien julistukseen perustuvaa ihmisoikeusetiikkaa, erityisesti lapsen oikeuksia. Opetus ohjaa oppilaita kohtaamaan toisia ihmisiä ja moninaisuutta sekä perustelevaan tekojaan eettisesti ja toimimaan syrjinnän vastaisesti. Opetus antaa hyvän perustan perheen roolien ja ihmisten sukupuoleen liittyvien teemojen käsittelyyn monesta eri lähtökohdasta.

Historian opetussuunnitelman perusteiden mukaan historianopetus auttaa oppilaita tunnistamaan yhteiskunnassa olevia arvoja, arvojännitteitä ja niissä tapahtuneita muutoksia eri aikoina. Sukupuolten tasa-arvon kehitys ja nykytila soveltuvat hyvin opetuksessa tarkasteltavaksi kokonaisuudeksi. Miten sukupuoli on määrittänyt historiallisten toimijoiden liikkumatilaa eri aikoina? Mikrohistoriallisen tarkastelun kautta voidaan esittää myös naiset historian aktiivisina osapuolina ja haastaa perinteistä ”suurmieshistoriaa”. Naisten ja lasten elämää eri aikoina voidaan tarkastella kerronnan, roolileikkien, draaman ja kuvataiteen keinoin ja täten kehittää historiallista empatiakykyä.

Yhteiskuntaopin opetussuunnitelman perusteet määrittelevät yhteiskuntaopin tavoitteeksi ohjata oppilaita toimimaan moninaisuutta ymmärtävässä, ihmisoikeuksia ja tasa-arvoa kunnioittavassa moniarvoisessa yhteiskunnassa demokraattien arvojen ja periaatteiden mukaan. Jo alakoulussa yhteiskuntaopissa ohjataan oppilaita havaitsemaan sellaisia asioita, jotka estävät tai edistävät tasa-arvon toteutumista. Oppilaat voivat myös analysoida koulun ja oman elinpiirinsä sukupuoleen liittyviä stereotyyppioita ja rakenteita. Yhteiskuntaopin oppiaineessa voidaan käsitellä sukupuolinormeja sekä homo- ja transfobiaa. Miksi sukupuolivähemmistöjä pelätään, miksi pelko muuttuu joskus kiusaamiseksi, häirinnäksi tai jopa väkivallaksi?

Musiikin opetus ohjaa oppilaita luomaan erilaisia musiikillisia ja monitaiteellisia kokemuksia. Oppilaita kannustetaan rohkeisiin soitinvalintoihin ja kaikenlaiseen musiikin tekemiseen ilman osaamiseen tai sukupuoleen liitettyjä oletuksia. Saa-

vathan tytötkin mahdollisuuden soittaa rumpuja ja bassoa? Musiikkikulttuureihin tutustuttaessa opettaja kiinnittää huomiota sukupuolten moninaiseen esiintymiseen oppimateriaaleissa. Musiikin kuuntelun yhteydessä kiinnitetään huomiota musiikin ja musiikin käytön sukupuolittuneisuuden esimerkiksi markkinoinnissa ja sosiaalisessa mediassa.

Kuvataiteessa on keskeistä oppilaiden identiteetteihin ja kulttuuriseen moninaisuuteen sekä niiden muutokseen liittyvät kysymykset. Oppilaiden omia kuvia käytetään kuvailmaisun ja tulkinnan lähtökohtana, mikä tarjoaa mahdollisuuksia aiempaa sukupuolittoisemmalle opetukselle. Opetuksessa tarkastellaan taiteen ja muun visuaalisen kulttuurin vaikutuksia oppilaiden mielipiteisiin, asenteisiin ja toimintatapoihin. Tasa-arvo- ja sukupuolinäkökulmia on mahdollista käsitellä, kun työskentelyn lähtökohtana ovat esimerkiksi oppilaiden omat yhteisöt, ympäristöt tai mediat. Sukupuolen esittämistapoja voidaan tutkia eri aikojen taiteessa, mainonnassa, muodissa ja muussa visuaalisessa kulttuurissa. Opetuksessa voidaan esimerkiksi pohtia, miten arjen visuaalinen kulttuuri vaikuttaa omaksuttuihin sukupuolistereotyyppioihin ja identiteettien rakentumiseen.

Käsityötä opetetaan yhteisenä oppiaineena vuosiluokilla 1 - 9. Paikallinen opetussuunnitelma laaditaan ja opetus suunnitellaan siten, että käsityöoppiaine sisältää tasapainoisesti teknisen työn ja tekstiilityön työtapoja ja sisältöjä. Käsityöoppiaineessa irrottaudutaan tietoisesti perinteisestä jaosta tyttöjen ja poikien käsityöhön tai tekstiilityöhön ja tekniseen työhön. Vuosiluokilla 3 - 6 oppilasta ohjataan tekemään valintoja työstämismenetelmien ja työvälineiden välillä – kaikki oppivat käyttämään ompelukoneita ja poria. Käsityössä valmistetaan erilaisia yksilöllisiä ja/tai yhteisöllisiä tuotteita ja teoksia, joiden toteuttamiseen käytetään monenlaisia käsityössä tarvittavia valmistustekniikoita, työvälineitä, koneita ja laitteita. Oppilasta tuetaan kehittämään käsityöllisiä taitojaan joustavasti itselleen sopivalla tavalla ja kannustetaan nauttimaan tekemisestään. Arvioinnilla tuetaan laaja-alaisen käsityötaidon kehittymistä.

Liikunnan avulla edistetään yhdenvertaisuutta, tasa-arvoa ja yhteisöllisyyttä sekä tuetaan kulttuurista moninaisuutta. Liikunnassa, kuten muissakin oppiaineissa voi opetusryhmiä jakaa joustavasti tarpeen mukaan opetusresurssit huomioiden sekä opetuksen tavoitteiden ja turvallisuuden saavuttamisen lähtökohdista. Liikunnan sukupuolittunut opetus vähentää sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oppilaiden kouluviivätyvyyttä. Opettajan on hyvä tunnistaa liikunta-kulttuurin sukupuolittuneita rakenteita, toimintamalleja ja stereotyyppioita sekä purkaa niitä oppilaiden kanssa keskustellen. Opettajan tulee varmistaa, että sekä tytöt että pojat tutustuvat eri lajeihin monipuolisesti.

Oppilaanohjaus toteutuu pääasiassa eri oppiaineiden opetuksen ja koulun muun toiminnan yhteydessä. Oppilaanohjauksesta vastaa luokanopettaja yhdessä muiden opettajien kanssa. On tärkeää, että opettajat suunnittelevat ja rakentavat yhdessä riittävän konkreettisesti ohjauksellisen näkökulman opetuksensa osaksi. Tämän oppaan oppiaineittaiset tasa-arvon edistämisen näkökulmat tarjoavat välineitä tähän. Oppilaanohjauksen tavoitteissa korostuvat opiskelustrategioiden tunnistaminen ja kehittäminen, oppimaan oppimisen taidot sekä sosiaalisten taitojen ja ryhmässä toimimisen taitojen kehittyminen. Opettajien on tärkeää tunnistaa sukupuolisozialisaation synnyttämiä eriytyneitä opiskeluun liittyviä arvostuksia ja toimintatapoja sekä omissa että oppilaiden ajatusmaailmassa. Vuosiluokilla 3 - 6 oppilaat tutustuvat lähiseudun ammatteihin, työpaikkoihin ja elinkeinoelämään. Tutustumisen toteutuksessa huomioidaan se, ettei toiminta vahvista sukupuolistereotypioita, vaan purkaa niitä. On tärkeää, että henkilökohtaisissa ohjaustilanteissa ohjaaja tyhjentää mielensä oppilaaseen liittämistään sukupuolta tai muita oppilaan ominaisuuksia koskevista ennakkokäsityksistä. Hän esimerkiksi ei oleta, että matematiikasta kiinnostunut poika ei olisi kiinnostunut kirjallisuudesta.

Monialainen oppimiskokonaisuus sukupuolten tasa-arvosta

Opetuksen järjestäjän tulee huolehtia siitä, että oppilaiden opintoihin sisältyy vähintään yksi monialainen oppimiskokonaisuus lukuvuodessa. Oppimiskokonaisuuksien aiheet suunnitellaan paikallisesti ilmentämään opetussuunnitelman perusteissa kuvattuja toimintakulttuurin periaatteita, joista yksi on tasa-arvo ja yhdenvertaisuus. Samalla kartutetaan opetussuunnitelman perusteissa kuvattua laaja-alaista osaamista (L1 - L7) sekä oppiaineittain kuvattua osaamista.

Vuosiluokilla 3 - 6 **oppimiskokonaisuus²⁵ Sukupuolten tasa-arvo** voidaan koostaa vaikkapa seuraavista aineksista:

- ❖ Tavoitteena on tutkia sukupuolten tasa-arvon käsitettä ja sitä, miten sukupuolten tasa-arvo toteutuu omassa koulussa. Kootaan näkemyksiä siitä, mitä muutoksia sukupuolten tasa-arvoon tahdotaan omassa koulussa, Suomessa ja maailmassa. Yhdistetään tämä oppimiskokonaisuus koulun tasa-arvosuunnitteluun.
- ❖ Toteutetaan yhteistoiminnallisia sukupuolten tasa-arvoa käsitteleviä oppimistehtäviä ja projekteja oppiaineiden yhteistyönä, jotta käsitys sukupuolesta ja sukupuolten tasa-arvosta ja sen merkityksestä tulisi tutuksi. Käsitellään tarinoita tasa-arvoon voimaantumisesta ja oman sukupuoli-identiteetin löytämisestä (äidinkieli, uskonto, elämäntietä, taideaineet). Tutkitaan tasa-arvotilastoja (matematiikka, yhteiskuntaoppi) ja

25 Ks. Cantell, 2015.

tehdään niistä graafisia esityksiä (matematiikka, kuvataide). Harjoitellaan aidosti tasa-arvoista vuorovaikutusta (äidinkieli, vieraat kielet). Otetaan selvää sukupuolen moninaisuudesta sekä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöistä (ympäristöoppi, äidinkieli, kuvataide). Rikastetaan opetusta epäsovinnaisesti toimivista tytöistä ja pojista kertovilla elokuvilla, kirjoilla ja muilla teksteillä. Tehdään minielämäkertoja tasa-arvopioneereista eri aloilla (äidinkieli, historia, musiikki, kuvataide, fysiikka, kemia, biologia, maantiede). Tutustutaan tasa-arvotyön varhaisiin vaikuttajiin (historia, uskonto, elämäkatsomustieto) sekä harjoitellaan tasa-arvotyön ja -politiikan ensiaskeleita omassa koulussa, kotikunnassa ja kansainvälisessä toiminnassa (yhteiskuntaoppi, äidinkieli, vieraat kielet).

- ❖ Kannustetaan huoltajia tukemaan ja motivoimaan oppilaita kotiläksyissä oppilaan omaa osaamista ja innostusta edistävällä tavalla, etenkin tyttöjä matematiikassa ja luonnontieteellisissä oppiaineissa sekä poikia äidinkielissä ja vieraissa kielissä.
- ❖ Sukupuoleen perustuvaa häirintää ja seksuaalista häirintää voidaan ennaltaehkäistä esimerkiksi turvataitokasvatuksen avulla jo pientenkin oppilaiden kanssa. Turvataitokasvatuksella edistetään oppilaiden tunne- ja vuorovaikutustaitoja ja hyviä kaverisuhteita, parannetaan heidän valmiuksiaan suojella itseään erilaisissa kiusaamis- ja häirintätilanteissa sekä ohjataan oppilaita kertomaan huolistaan luotettavalle aikuiselle.
- ❖ Luodaan kiinnostusta epätyypillisiin koulutus- ja työuravalintoihin järjestämällä tytöille kokemuksia tekniikan aloilta (tekniikka-, tieto- ja viestintätekniikkakerhoja) sekä pojille hoitoaloilta (päiväkoti, ystävätoiminta, vanhukset).
- ❖ Avataan silmiä lasten oikeuksien edistämiseksi ja sukupuolten tasa-arvotyölle kehittyvissä maissa. Tehdään solidaarisuustyötä sopivan kansalaisjärjestökumppanin kanssa. Etsitään tasa-arvotyön kohteita oman koulun kehityskumppanikoulun kanssa. Vietetään YK:n kansainvälistä tyttöjen päivää 9.10., jolloin tuodaan esiin oppimiskokonaisuuden aikana tehtyjä töitä ja oivalluksia.
- ❖ Arvioidaan toteutettu oppimiskokonaisuus: Missä onnistuttiin, mitä tehdään ensi kerralla toisin, mitä muuta tarvitaan.

Peruskoulun vuosiluokat 7 - 9 ja lisäopetus

Oppilaiden väliset yksilölliset kehityserot, myös poikien ja tyttöjen usein erilainen kehitysrytmi, alkavat näkyä osalla oppilaista aiempaa selvemmin ja vaikuttavat koulutyöhön erityisesti vuosiluokilla 7 - 9 sekä lisäopetuksessa. Yläkoulussa opiskelujärjestelyt muuttuvat, kaikkia oppiaineita opettavat aineenopettajat ja opiskelu on enemmän oppilaan itsensä vastuulla. Jokainen opettaja ohjaa oppilaita sukupuolten tasa-arvoon omassa oppiaineessaan ja kouluyhteisön kaikessa toiminnassa.

Useimmilla oppilailla on jo käsitys sukupuoli-identiteetistään, mutta se voi vielä muuttua. Perinteiset stereotypit rajoittavat sukupuolen ilmaisua. Oppilaiden tulisi osata tunnistaa sukupuoleen perustuva ja seksuaalinen häirintä ja tietää, ettei se ole kohteen vika, ja että tilanteeseen voi saada apua. Oppilaita tuetaan yhteisöllisyyteen, joka ei hyväksy kiusaamista, seksuaalista häirintää, sukupuoleen perustuvaa häirintää, rasismia eikä muuta syrjintää.

Peruskoulun loppuun mennessä jokaisella on hyvä olla riittävä tasa-arvo-osaaminen yhteiskunnassa toimimista varten. Lisäopetuksessa tätä osaamista voidaan vielä vahvistaa. On tärkeää, että perusopetuksen oppilaat ja lisäopetuksen opiskelijat osaavat tarkastella ammatteihin ja aloihin liittyviä stereotyyppioita kriittisesti. Oppilaita rohkaistaan tekemään opintoihin ja työhön liittyvät valintansa perustellusti omista lähtökohdistaan.

Segregaation tietoinen lievittäminen vuosiluokilla 7 - 9 ja lisäopetuksessa on välttämätöntä. Kaikkien oppilaiden ja opiskelijoiden tulee saada monipuolisia oppimiskokemuksia, omaehtoisia kokemuksia työelämästä ja ajantasaista tietoa työelämän tarjoamista mahdollisuuksista. TET-harjoittelussa oppilaita kannustetaan valitsemaan harjoittelupaikka yksilöllisesti ja oman mielenkiinnon mukaan. Epätyyppillisistä TET-valinnoista kiinnostuneita tuetaan. TET-jaksot ja lisäopetuksessa työpaikalla tapahtuvat opinnot sekä näihin kumpaankin liittyvä ohjaus lievittävät segregoitumista.

Lisäopetusta koskevat samat tasa-arvovelvoitteet kuin perusopetustakin. Lisäopetusta voidaan tarjota perusopetuksen oppimäärän suorittaneille nuorille. Opetus palvelee koulutusratkaisuna erityisesti niitä nuoria, joilla on tarvetta vahvistaa opinnoissa tarvittavia tietoja, taitoja ja opiskelumotivaatiota tai jotka tarvitsevat lisäaikaa tulevaisuutensa suunnitteluun.

Kasvaako oppilaistani
tasa-arvotoimijoita?

Miten rohkaista oppilaita
tekemään epätyypillinen
koulutusalan tai ammatin valinta?

Mitä erityistä sukupuoli- ja
tasa-arvotietoisuus tarkoittaa
omassa oppiaineessani?

Tasa-arvon edistäminen oppiaineittain

Sukupuolten tasa-arvon edistäminen ja sukupuolen moninaisuus tulee ottaa huomioon oppiainekohtaisesti opetuksen suunnittelussa ja toteuttamisessa. Seuraavassa tarjotaan joitakin opetussuunnitelman perusteisiin pohjautuvia periaatteellisia näkökohtia ja käytännöllisiä ideoita siihen, miten opettajat voivat edistää tasa-arvo- ja sukupuolitietoisuutta eri oppiaineiden opetuksessa. Kyseenalaistaminen ja uudet näkökulmat ovat tervetulleita!

Aidinkielen ja kirjallisuuden opetuksessa käytettävät tekstit ja työtavat valitaan sukupuolitietoisesti. Opetuksessa tarkastellaan kirjallisuuden, elokuvien, taiteen ja median tarjoamia kuvauksia sukupuolirooleista, stereotyyppioista, työnjaosta ja ammateista. Perinteisille nimikkeille kuten virkamies, asiamies, nimismies ja lakimies voidaan keksiä vaihtoehtoja. Tutustuttaessa kirjallisuuden lajeihin tai historiaan voidaan tarkastella sukupuolirooleja. Erityistä huomiota voidaan kiinnittää sukupuolten tasa-arvoa edistävään kielenkäyttöön niin puhe- kuin kirjoitustehtävissä. Kaunokirjallisuus ja elokuvat tarjoavat hyviä mahdollisuuksia eläytyä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien lasten kokemusmaailmaan. Kannustetaan poikia lukemaan monipuolisesti myös kaunokirjallisia tekstejä.

Vieraiden kielten ja toisen kotimaisen kielen opetuksessa käsitellään monipuolisesti erilaisia aiheita ja erityyppisiä, oppilaille merkityksellisiä tekstejä, joista oppilaat haluavat kuulla ja lukea. Opetuksessa käytetään vaihtelevia ja toiminnallisia työtapoja kuten leikkejä, lauluja, pelejä, draamaa, sosiaalisia ver-

kostoja ja kansainvälisiä yhteyksiä. Kyseenalaistetaan vallitsevaa käsitystä siitä, että tytöt oppivat paremmin kieliä kuin pojat. Oppilaita rohkaistaan tekemään aidosti itseään kiinnostavia kielivalintoja sukupuolesta riippumatta. Opitaan tunnistamaan kohdekielen sukupuolittuneita rakenteita ja sanastoa. Opetellaan myös sukupuolen moninaisuudelle tilaa antavia persoonapronomineja (hon, han → hen; she, he → ze) sekä sukupuolineutraaleja ja naisten siviilisäätystä määrittelemättömiä puhuttelusanoja (Mr, Ms, Mrs → Mx).

Matematiikan opiskelun pitäisi tässä vaiheessa valmistaa osaa oppilaista lukion laajan matematiikan opintoihin. Toisaalta moni oppilas luovuttaa matematiikan suhteen. Yläkouluaikana oppilaiden itsetuottamus omiin kykyihinsä matematiikassa heikkenee ja erityisesti poikien osaaminen polarisoituu. Heikkojen oppilaiden pitäminen mukana tukitoimin ja eriyttäminen esimerkiksi matematiikkapeliin avulla estää syrjäytymiskehitystä ja mahdollistaa jatko-opinnoissa selviämisen. Toisaalta monilla opettajilla on itseään toteuttavia uskomuksia poikien piilevästä lahjakkuudesta. Monet tytöt päätyvätkin uskomaan selviävänsä matematiikassa vain ahkeruutensa ja tunnollisuutensa ansiosta. Erityisesti tytöille on syytä tuoda esiin matematiikan tärkeys koulutus- ja työmarkkinoilla.

Biologian ja maantiedon opiskelussa hyödynnetään monipuolisesti tieto- ja viestintäteknologiaa. Oppimisympäristöjen monipuolisuus edistää oppilaiden yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa. Yksi **biologian** opetuksen tavoitteista on ymmärtää ihmisen kehitystä ja elimistön perustoimintoja. Yksi kuudesta keskeisestä sisältöalueesta on ihminen. Viimeistään tässä vaiheessa biologian opetuksessa on tärkeää tutustua intersukupuolisuuteen ja transihmisyyteen. **Maantiedon** opetuksen tavoitteena on ymmärtää erilaisia kulttuureja, oppia arvostamaan kulttuurien moninaisuutta ja kunnioittamaan ihmisoikeuksia kaikkialla maailmassa. Tämä tarjoaa luontevan yhteyden tutustua esimerkiksi eri maiden ja kulttuurien sukupuolijärjestelmiin, joissa sukupuolen moninaisuus on hyvin edustettuna (esimerkkeinä Intian hijrat ja Australian kolmas sukupuoli). Tutustutaan YK:n kestävän kehityksen ohjelmaan vuosille 2016 - 2030 ja otetaan selvää, miten monin tavoin tyttöjen ja naisten aseman parantaminen vaikuttaa köyhyyden vähentämiseen ja kehitykseen.

Fysiikan ja kemian opetuksessa yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa edistetään tarjoamalla oppilaille mahdollisuuksia soveltaa oppiaineita erilaisissa, erityisesti arkielämän yhteyksissä sekä tutustua monipuolisesti ammatteihin, joissa tarvitaan fysiikan ja kemian osaamista. On tärkeää valita monenlaisia aiheita ja konteksteja sekä käyttää vaihtelevia opetusmenetelmiä, jotta motivoitetaan molempia sukupuolia. Rohkaistaan oppilaita stereotyyppioista vapauttaviin valintoihin esimerkiksi rakentamalla segregoituneiden alojen ja ammattien työelämä- ja asiantuntijayhteyksiä sukupuoli- ja tasa-arvotietoisesti.

Monet **terveystiedon** aihepiirit käsittelevät oppilaiden kehitysvaihetta, yksilöllisiä kokemuksia ja elämäntilannetta. Oppilaita ohjataan ymmärtämään ja kunnioittamaan jokaisen oikeutta yksityisyyteen ja koskemattomuuteen itseä koskevilla terveyteen liittyvissä kysymyksissä. Tasa-arvoon ja sukupuoleen liittyvät kysymykset ovat keskeinen osa oppiaineen sisältöjä. Terveyden edistämistä ja terveyseroja tarkastellaan muun muassa sukupuolen näkökulmasta. Sisällöissä painottuvat identiteetin, minäkuvan ja itsetuntemuksen rakentuminen sekä huolenpidon, perheen ja läheisten merkitys, mielen hyvinvointi sekä itsensä ja muiden arvostaminen. Kasvun ja kehityksen teemassa käsitellään seksuaalista kehittymistä, seksuaalisuutta, seksuaalioikeuksia, sukupuolen moninaisuutta ja seksuaaliterveyttä. Väkivallan ja häirinnän ehkäisy sekä fyysisen ja psyykkisen koskemattomuuden kunnioittaminen ja avun hakeminen ovat keskeisiä taitoja.

Uskonnon opetuksessa on keskeistä monipuolinen ihmisoikeuksien tarkastelu. Opetuksessa tutustutaan eri kulttuureihin, uskontoihin ja katsomuksiin myös sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta. Oppilasta kannustetaan maailman moninaisuuden ja kaikkien yhdenvertaisen kohtelun hyväksymiseen ja ymmärtämiseen. Oppilasta ohjataan perehtymään eettiseen ajatteluun ja ihmisoikeuksiin sekä pohtimaan ihmisyyteen kuuluvia elämänskysymyksiä, ajankohtaisia eettisiä kysymyksiä ja omien arvojen suhdetta niihin. Opetuksessa voidaan pohtia, mistä sukupuolten tasa-arvoa kyseenalaistavat ja sukupuolen moninaisuutta halveksivat, yhteiskunnalliset asenteet syntyvät, mitä seurauksia niillä on, ja miten yhteiskuntamme voi muuttua tasa-arvoisempaan suuntaan.

Elämänskatsomustiedon opetuksen tarkoitus on edistää oppilaiden taitoa etsiä hyvää elämää. Elämänskatsomustiedossa oppilasta ohjataan tuntemaan ihmisarvon, ihmisoikeuksien ja ihmisten yhdenvertaisuuden merkitys ja eettinen perusta. Sukupuolen ja seksuaalisuuden osalta oppilasta kannustetaan maailman moninaisuuden ja kaikkien yhdenvertaisen kohtelun hyväksymiseen ja ymmärtämiseen. Ihmisoikeusajatteluun liittyen käsitellään laajasti naisten ja tyttöjen asemaa eri kulttuureissa ja eri aikoina. Olennaista on, että oppilas oppii huomaamaan sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä eettisiä ulottuvuuksia elämässään ja ympäristössään sekä pystyy kehittämään niihin liittyvää eettistä ajatteluaan ja eettisiä toimintavalmiuksiaan.

Historian opetuksessa opetussuunnitelman perusteiden mukaan historianopetus auttaa oppilaita tunnistamaan yhteiskunnassa olevia arvoja, arvojännitteitä ja niissä tapahtuneita muutoksia eri aikoina. Tutustutaan tasa-arvoa edistäviin yhteiskunnallisiin aatteisiin ja liikkeisiin menneisyydessä ja nykyaikana, myös naisasialiikkeeseen ja uusiin tasa-arvokysymyksiin. Pohditaan sukupuolten tasa-arvoa ihmisoikeutena. Miten sukupuoli on määrittänyt historiallisten toimijoiden

yhteiskunnallista ja ammatillista liikkumatilaa eri aikoina? Mikrohistoriallisen tarkastelun kautta voidaan esittää myös naiset historian aktiivisina osapuolina ja haastaa perinteistä ”suurmieshistoriaa”. Miksi naisten ”näkyviksi tuleminen” historiankirjoituksessa on kestänyt vuosisatoja ja on edelleen kesken? Naisten ja lasten elämää eri aikoina voidaan tarkastella tutkivan tai yhteistoiminnallisen oppimisen, roolipelien, väittelyn, draaman ja kuvataiteen keinoin ja täten kehittää historiallista empatiakykyä.

Yhteiskuntaopin opetuksessa oppilaita ohjataan toimimaan aktiivisina kansalaisina ja maailmankansalaisina moninaisuutta ymmärtävässä sekä ihmisoikeuksia ja tasa-arvoa kunnioittavassa demokraattisessa yhteiskunnassa. Tutustutaan joihinkin sukupuolten tasa-arvon ja epätasa-arvon ilmentymiin suomalaisessa yhteiskunnassa, Euroopan unionissa ja globaalisti. Keskeisiä sukupuolten tasa-arvon kuvaajia Suomessa ovat palkkataso, johtajuus ja eliniänodote. Otetaan selvää sukupuolten tasa-arvosta kehittyvissä maissa sekä pohditaan tasa-arvon yhteyksiä elintason parantamiseen. Harjoitellaan sukupuolijärjestelmien (hierarkioiden, roolit, sukupuolten väliset suhteet, työnjako, valta, naisten kansalaisoikeudet, tyttöjen ja naisten koulutus) havainnointia tilastojen tai media-aineistojen avulla tuntuman saamiseksi sukupuolijärjestelmien moninaisuuteen. Tutustutaan muutamaa tasa-arvon edistämiskeinon mielipidevaikuttamisesta kehitysyhteistyöhön ja puoluepolitiikasta lainsäädäntöön. Harjoitellaan tasa-arvoa edistävien aloitteiden tekoa ja vaikuttamista koulussa, kunnassa ja laajemminkin yhteiskunnassa, myös kansainvälisissä verkostoissa.

Musiikin opetuksessa työtapojen valinnassa kiinnitetään huomiota musiikkikulttuurin ja musiikin opetuksen mahdollisten sukupuolittuneiden käytäntöjen muuttamiseen. Tarkastellaan yhdessä ja arvioidaan kriittisesti musiikin sisältämiä sukupuolinormeja. Pohditaan esimerkiksi, miksi naissäveltäjiä on noussut esiin vasta tämän sukupolven aikana tai miksi tietyn musiikin ajatellaan olevan enemmän naisten tai miesten. Miten musiikin sukupuolittuneisuutta tuotetaan mediassa?

Kuvataiteessa on keskeistä oppilaiden identiteetteihin ja kulttuuriseen moninaisuuteen sekä niiden muutokseen liittyvät kysymykset. Oppilaiden omia kuvia käytetään kuvailmaisun ja tulkinnan lähtökohtana, mikä tarjoaa mahdollisuuksia aiempaa sukupuolitietoisemmalle opetukselle. Opetuksessa voidaan tutkia, miten sukupuolen moninaisuus ilmenee visuaalisen kulttuurin teoksissa, tuotteissa ja ilmiöissä. Myös muotoilua ja arkkitehtuuria on mahdollista tarkastella tasa-arvonäkökulmista. Oppilaiden sukupuoli- ja tasa-arvotietoisuutta kehitetään tarkastelemalla esimerkiksi globaalin tavaratuotannon, kulutusratkaisujen ja brändien sukupuolittuneisuutta. Opetuksessa syvennyttään kriittisesti taiteen instituutioissa ja taiteilijan ammatissa ilmeneviin sukupuolinormeihin ja -stereotyyppioihin.

Käsityötä opetetaan yhteisenä oppiaineena vuosiluokilla 1 - 9. Paikallinen opetussuunnitelma laaditaan ja opetus suunnitellaan siten, että käsityö -oppiaine sisältää tasapainoisesti teknisen työn ja tekstiilityön työtapoja ja sisältöjä. Käsityöoppiaineessa irrottaudutaan tietoisesti perinteisestä jaosta tyttöjen ja poikien käsityöhön tai tekstiilityöhön ja tekniseen työhön. Vuosiluokilla 7 - 9 käsityön kasvatustehtävänä on tukea oppilaiden hyvinvointia ja elämänhallintaa sekä työelämään ja ammattiin liittyviä valintoja. Sisältöjen toteuttaminen antaa oppilaalle monipuolisen kokemuksen käsityön alueista ja mahdollisuuden useiden käsityötaitojen omaksumiseen. Arvioinnilla tuetaan laaja-alaisen käsityötaidon kehittymistä.

Liikunnan avulla edistetään yhdenvertaisuutta, tasa-arvoa ja yhteisöllisyyttä sekä tuetaan kulttuurien moninaisuutta. Liikunnassa, kuten muissakin oppiaineissa opetusryhmiä voi jakaa joustavasti tavoitteiden mukaan opetusresurssit ja turvallisuusnäkökohdat huomioonottaen. Liikunnan sukupuolittunut opetus vähentää sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oppilaiden kouluviihtyvyyttä. Opettajan tulee pyrkiä tunnistamaan liikuntakulttuurin sukupuolittuneita rakenteita, toimintamalleja ja stereotyyppioita sekä purkamaan niitä.

Kotitalouden opetuksessa erityistä huomiota kiinnitetään tasapuoliseen osallisuuteen ja työnjakoon oppimistilanteissa. Kotitaloutta opetetaan tytöille ja pojille samansisältöisenä yhteisopetuksena. Keskeisenä sisältönä on monipuolinen kotitaloudellinen osaaminen, johon kuuluvat ruokaosaaminen ja ruokakulttuuri, asuminen ja yhdessä eläminen sekä kuluttaja- ja talousosaaminen kodissa. Kotitalouden oppitunneilla rakennetaan kotitöiden ja hoivavastuiden käytännön osaamista ja puretaan täten kotitöiden sukupuolittuneisuutta.

Oppilaanohjauksesta vastaa luokanopettaja yhdessä muiden opettajien kanssa. On tärkeää, että opettajat suunnittelevat ja rakentavat riittävän konkreettisesti tasa-arvotietoisien ohjauksellisen näkökulman opetuksensa osaksi. Tämän oppaan oppiaineittaiset tasa-arvon edistämisen näkökulmat tarjoavat välineitä tähän.

Kaikille oppilaille on tarjottava yhtäläiset mahdollisuudet hankkia yhteiskunnassa ja työelämässä tarvittavia tietoja sekä taitoja. Tyttöjä ja poikia tulee kannustaa valitsemaan TET-paikkansa niin, että he pääsevät tutustumaan työpaikkoihin, joissa toinen sukupuoli on enemmistönä. TET-jaksot voidaan järjestää niin, että oppilaat jaetaan sekaryhmiin niin että tytöt ja pojat pääsevät/joutuvat tutustumaan sekä naisvaltaisiin että miesvaltaisiin aloihin. Lyhyetkin tutustumisjaksot voivat olla merkityksellisiä segregaaation purkamisessa. TET on ajoitettava ennen koulutusvalintoja tehtäväksi, jotta se olisi merkityksellinen sukupuolijakojen purkamisessa.

Monialainen oppimiskokonaisuus sukupuolten tasa-arvosta

Opetuksen järjestäjän tulee huolehtia siitä, että oppilaiden opintoihin sisältyy vähintään yksi monialainen oppimiskokonaisuus lukuvuodessa. Oppimiskokonaisuuksien aiheet suunnitellaan paikallisesti ilmentämään opetussuunnitelman perusteissa kuvattuja toimintakulttuurin periaatteita, joista yksi on tasa-arvo ja yhdenvertaisuus. Samalla kartutetaan opetussuunnitelman perusteissa kuvattua laaja-alaista osaamista (L1 - L7) sekä oppiaineittain kuvattua osaamista.

Vuosiluokilla 7 - 9 **oppimiskokonaisuus**²⁶ **Sukupuolten tasa-arvo** voidaan koostaa vaikkapa seuraavista aineksista:

- ❖ Tavoitteena on arvioida sukupuolten tasa-arvon toteutumista ja toimia myönteisten muutosten puolesta. Ohjataan oppilaita tutkimaan kriittisesti sukupuolittumista, segregoitumista ja erilaisia sukupuolta normittavia asioita ympäristössään. Kootaan ehdotuksia siitä, mitä muutoksia sukupuolten tasa-arvoon tahdotaan ja voidaan aikaansaada omassa koulussa, Suomessa ja maailmassa. Yhdistetään tämä oppimiskokonaisuus koulun tasa-arvosuunnitteluun.
- ❖ Toteutetaan yhteistoiminnallisia sukupuolta ja sukupuolten tasa-arvoa käsitteleviä projekteja ja oppimistehtäviä oppiaineiden yhteistyönä, jotta käsitys sukupuolten tasa-arvosta ja sen edistämiskeinoista syvenisi.
- ❖ Otetaan selvää sukupuolten tasa-arvon toteutumisesta arkitiedon ja mediatekstien pohjalta (äidinkieli, uskonto, elämäntietämys, kuvataide), eläydytään tasa-arvon edistäjien ja sen puutteesta kärsivien kokemuksiin (taideaineet), pohditaan sukupuolten tasa-arvoon liittyviä eettisiä kysymyksiä (katsomusaineet, äidinkieli), tutkitaan tasa-arvotilastoja (matematiikka, yhteiskuntaoppi) sekä tehdään niiden pohjalta kannanottoja sosiaaliseen mediaan ja erilaisia aloitteita.
- ❖ Tutustutaan mainonnan ja markkinoinnin sekä sosiaalisen median luomiin mielikuviiin ja stereotyyppioihin eri sukupuolien rooleista (kotitalous, kuvataide, äidinkieli, musiikki). Arvioidaan pelien ja/ tai muiden verkossa olevien materiaalien käsityksiä sukupuolirooleista. Hankitaan tietoa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöistä (terveystieto, biologia, äidinkieli, kuvataide), tutustutaan sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuteen.
- ❖ Tutkaillaan sukupuolirooleiltaan hyvin perinteistä klassikkokirjaa tai -elokuva tai -peliä pohtien sen hahmojen tasa-arvohaasteita - Hullunkuriset perheet, Tähtien sota, Taru sormusten herrasta.

26 Ks. Cantell, 2015.

- ❖ Tutustutaan tasa-arvotyön ajankohtaisiin teemoihin ja vaikuttajiin. Tehdään eri tavoin tutuksi sukupuolelleen epätyypillisiä koulutus- ja uravalintoja tehneiden kokemuksia ja tarinoita. Haastatellaan kotikorttelin asukkaita tai sukujuhlien osanottajia tasa-arvosta.
- ❖ Harjoitellaan tasa-arvotyötä kuntalaisina, kansalaisina ja maailmankansalaisina (äidinkieli, yhteiskuntaoppi, katsomusaineet, taideaineet, vieraat kielet) myös kotikansainvälisyyden keinoin, kansainvälisissä verkostoissa ja järjestökumppaneiden kanssa.
- ❖ Sukupuoleen perustuvaa häirintää ja seksuaalista häirintää ennaltaehkäistään esimerkiksi käsittelemällä omia rajoja netissä ja sitä, miten niitä voi suojata sosiaalisessa mediassa. Nuorten on tärkeä oppia, ettei häirintää tule sietää verkossakaan. Kannustetaan oppilaita yhteisöllisyyteen, joka ei hyväksy minkäänlaista kiusaamista, seksuaalista häirintää, rasismia eikä muuta syrjintää.
- ❖ Vietetään Minna Canthin eli tasa-arvon päivää 19.3., jolloin tuodaan esiin oppimiskokonaisuuden aikana tehtyjä töitä ja oivalluksia.
- ❖ Arvioidaan toteutettu oppimiskokonaisuus: Missä onnistuttiin, mitä tehdään ensi kerralla toisin, mitä muuta tarvitaan.

Aikuisten perusopetus

Sukupuolten tasa-arvon edistäminen on myös aikuisten perusopetuksen tavoite. Aikuisten perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2015 mukaan toimintakulttuurin kehittämistä ohjaaviin periaatteisiin kuuluu yhdenvertaisuus ja tasa-arvo. Opetuksen tulee olla sukupuolitietoista. Oppimisympäristöjä, työtapoja ja oppimateriaaleja kehittämällä ja valikoiden tulee luoda näkyvyyttä inhimillisen moninaisuuden arvostamiselle.

Aikuisten perusopetuksessa on opiskelijoita, joilla ei ole oppivelvollisuusiässä ollut mahdollisuutta tai kypsyyttä hankkia päättötodistusta peruskoulusta tai muutoin suorittaa perusopetusta vastaavia opintoja. Aikuisten perusopetusta tarjoavat aikuislukiot ja kansanopistot. Aikuisten perusopetuksessa on noin 1800 opiskelijaa, joista lähes 80 % on vieraskielisiä ja maahanmuuttajataustaisia. Maahanmuuttajataustaisia aikuisopiskelijoita perusopetuksessa on erityisesti maista, joissa perusopetuksen tai vastaavan koulutuksen suorittaminen ei ole ollut opiskelijalle lapsena mahdollista esimerkiksi turvallisuussyistä.

Aikuisten perusopetuksessa olevista opiskelijoista huomattava osa on peruskouluopintojen lisäksi tai osana kotoutumassa suomalaiseen yhteiskuntaan. Aikuisten perusopetuksessa olevien opiskelijoiden lähtömaissa sukupuolijärjestelmät ja käsitykset tasa-arvosta saattavat poiketa huomattavasti suomalaisesta tasa-arvotavoitteesta, mikä voi aiheuttaa ristiriitoja. Jokaisessa kieli- ja kulttuuriryh-

mässä – myös perheittäin ja suvuittain – on suurta sisäistä vaihtelua naisten ja miesten asemassa. Onkin järkevää pidättäytyä ennakkokäsityksen muodostamisesta yksittäisen opiskelijan suhtautumisesta sukupuolten tasa-arvoon.

Kotoutumisen aikana tasa-arvokäsitykset mukautunevat ympäröivän yhteiskunnan käsityksiin yhdessä tai kahdessa sukupolvessa. Opetussuunnitelman perusteiden mukaan opiskelijoita ohjataan ”vertailemaan ja arvioimaan eri kulttuureissa vaikuttavia aineettomiakin rakenteita kuten hierarkioita, roolimalleja ja valtaa” sekä ”pohtimaan myös, millaisia asioita ei voida ihmisoikeuksien vastaisina hyväksyä”.

Monissa kulttuureissa koti toimii edelleen naisten elämänpiirinä. Naiset ovat miehiä useammin luku- ja kirjoitustaidottomia. Vastuu perheestä ja joko omista lapsista tai sisaruksista voi verottaa erityisesti tyttöjen ja naisten läksyjentekoaikaa.

Suomalaiseen kulttuuriin kotoutuminen voi olla vaikeaa miehille, koska kieli- taidon vähäisyyden ja muihin maahanmuuttajuuteen liittyvien seikkojen vuoksi miehen status perheessä ja yhteiskunnassa voi olla olennaisesti heikompi kuin lähtömaassa.

Koulutuksen ja työelämän segregaatio sekä naisten yliedustus matalapalkka- aloilla toistuu vieraskielisten ryhmissä. Osaltaan tähän vaikuttaa koulutus- ja työllistymismahdollisuuksien tuntemuksen vähäisyys. Kaikkein kilpailluin työ- markkinatilanne on niillä naisilla ja miehillä, jotka pyrkivät työelämään pelkällä peruskoulutodistuksella. Työelämään tutustuminen perusopetuksen aikana on- kin erityisen tärkeää aikuisten perusopetuksessa oleville opiskelijoille.

Maahanmuuttajataustaisten sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien opiskelijoiden tilanne lienee vaikeampi kuin kantaväestön. Monissa maissa dualistisesta sukupuolikäsityksestä ja heteronormatiivisuudesta poikkeamista pidetään tabuna, syntinä, sairautena tai se on rikos. Opetuksessa tulee käsitel- lä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä. Opetuksessa voidaan myös tarkastella eri kulttuureiden ja lähtömaiden sukupuolikäsityksiä ja -rooleja sekä pohtia sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien tasa-arvon toteutumista tasa- arvolain edellyttämällä tavalla sekä Suomessa että muualla.

Maahanmuuttajille järjestettävä perusopetukseen valmistava opetus

Perusopetukseen valmistavassa opetuksessa olevien oppilaiden osalta on tasa- arvoasioissa otettava erityisesti huomioon, että oppilaat ovat iältään, opiskelu- valmiuksiltaan ja taustaltaan erilaisia. Oppilaan opetusjärjestelyt suunnitellaan ja opetusta eriytetään hänen ikä- ja kehitysvaiheensa mukaisesti.

Opettaja ottaa tasa-arvokysymykset aktiivisesti käsittelyyn ja opettaa sukupuoleen ja tasa-arvoon liittyvää sanastoa. Opettaja luo omalla esimerkillään oppilaille turvallisen ilmapiirin toimia sukupuolirooleista vapaina. Joukossa saattaa olla myös oppilaita, joiden kulttuuritausta ohjaa eri sukupuolille soveltuvaa käyttäytymistä. Opettajan on hyvä toimia tällöin sensitiivisesti. Oppilaalla tulee olla koulussa hyvä ja turvallinen olo. Koulu ja opettaja puuttuvat valmistavan opetuksen ryhmissä ilmeneviin tasa-arvo-ongelmiin, jos niitä ilmenee.

Oppilaiden ja heidän huoltajiensa kanssa käsitellään sukupuolten tasa-arvoa ja sen keskeisyyttä suomalaisessa yhteiskunnassa. Huoltajien kanssa tehtävän yhteistyön lähtökohtana on osapuolten yhdenvertainen ja tasa-arvoinen kohtaaminen. Opettaja tutustuu avoimin mielin kuhunkin perheeseen ilman ennakkoolettamuksia liittyen perheen taustakulttuurin tasa-arvokäsityksiin.

2.3 Sukupuoli- ja tasa-arvotietoisuus kaikkeen koulun toimintaan

Sukupuolitietoisessa ja tasa-arvoisessa koulussa jokainen oppilas on osa kouluyhteisöä omana ainutlaatuisena itsenään. Koulun henkilökunta on tasa-arvotietoista ja koulun johto sekä opetuksen järjestäjä antavat täyden tukensa koulussa tehtävälle tasa-arvotyölle. Tasa-arvon edistämistä opetustilanteissa sekä opetushenkilöstön taitoa tunnistaa ja korjata omia toimintatapojaan kehitetään henkilöstökoulutuksella. Sukupuolitietoisessa koulussa vallitsee tasa-arvoa ja sukupuolen moninaisuutta arvostava ilmapiiri.²⁷

Oppilaan osallisuus

Oppilaiden osallisuus on tärkeä osa suomalaisen koulun toimintakulttuuria. Tätä säätelee perusopetuslaki. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa 2014 korostetaan oppilaan osallisuutta. Opetuksen järjestäjän tulee edistää kaikkien oppilaiden osallisuutta ja huolehtia siitä, että oppilailla on mahdollisuus osallistua koulun toimintaan ja sen kehittämiseen sekä ilmaista mielipiteensä oppilaiden asemaan liittyvistä asioista.

Opetussuunnitelman perusteiden mukaan oppilaille tulee järjestää mahdollisuus osallistua opetussuunnitelman ja siihen liittyvien suunnitelmien sekä koulun järjestyssäännön valmisteluun. Monialaisten oppimiskokonaisuuksien suunnittelussa oppilaiden osuus on tärkeä.

27 Ikävalko, 2013.

Koulun täytyy varmistaa, että oppilaskuntatoiminnassa ja oppilaiden osallisuudessa toteutuu sukupuolten tasa-arvo. On tärkeää, että kaikki oppilaat voivat olla mukana vaikuttamisessa ja oppilaskuntatoiminnassa ilman pelkoa syrjinnästä. Tyttöjä ja poikia tulee kannustaa samanlaisiin tehtäviin. Eri sukupuolten mahdollisuuksista saada kokemusta johtotehtävistä huolehditaan oppilaskuntatyön ohjauksessa.

Useimmiten ei ole tarkoituksenmukaista jakaa oppilaita tyttöjen ja poikien ryhmiin arkisissa tilanteissa. Oppilailta kerättävä palaute kannattaa kuitenkin koota niin, että tulokset on eriteltävissä sukupuolen mukaan.

Oppilaiden osallistumisesta tasa-arvosuunnitteluun kerrotaan tarkemmin luvussa 3.

Oppilashuolto sekä oppimisen ja koulunkäynnin tuki

Tasa-arvoisessa koulussa jokaisen oppilaan oikeus oppimiseen ja hyvinvointiin toteutuu. Sukupuolitietoisien koulun toimintakulttuuri edistää osallisuutta ja yhteisöllisyyttä. Oppilashuollolla sekä oppimisen ja koulunkäynnin tuella on erityinen merkitys ennaltaehkäisevässä työssä sekä varhaisen tuen toteuttamisessa. Tukimuodoilla parannetaan kaikkien oppilaiden kasvun, kehityksen ja oppimisen edellytyksiä.

Tyttöjen ja poikien osaamisessa, kehityksellisten ongelmien esiintyvyydessä ja hyvinvointiprofilissa on eroja, jotka on järkevää ottaa huomioon oppilashuollon sekä oppimisen ja koulunkäynnin tuen suunnittelussa. Toimenpiteet voivat olla yhteisöllisiä tai yksilöllisiä.

Tyttöjen keskimääräiset oppimistulokset ovat poikia parempia useimmissa oppiaineissa. Erityisesti ero tyttöjen ja poikien lukutaidossa on kasvanut. Monet suomalaistytöt ovat edelleen erinomaisia lukijoita. Pojissa sen sijaan on ennistä enemmän niitä, joiden lukutaito on heikko. Suomessa tyttöjen ja poikien ero lukutaidossa on OECD-maiden suurin. Nykyisellään ero vastaa jo noin puolentoista kouluvuoden opintoja.²⁸ Pojilla oppimisvaikeuksia on useammin kuin tytöillä. Yksittäisten oppimisvaikeuksien osalta erityisesti lukivaikeuksien ennaltaehkäisyyn on tutkitusti hyviä mahdollisuuksia. Lukivaikeudet ovat oppilaan kannalta erityisen haitallisia ja niiden seuraukset ovat kauaskantoisia. Jos lukemisen perustaito jää ensimmäisen vuosiluokan syksyllä tavoittamatta, oppimiseen kohdistuvat riskit saattavat kumuloitua.²⁹

28 Arffman & Nissinen, 2015.

29 Lyytinen, 2004.

Sekä tehostettua että erityistä tukea saavista oppilaista kaksi kolmasosaa on poikia ja tämä kehitys on jatkunut pitkään. Poikien joukossa on selvästi enemmän oppilaita, joiden koulumenestys ei vastaa heidän senhetkistä osaamispotentiaaliaan.³⁰ Pojat siis alisuoriutuvat tyttöihin verrattuna. Vaikuttaa siltä, että osa pojista sosiaalistuu opiskelussaan ”vapaamatkustajiksi”. He eivät opi ponnistelemaan oppimistulostensa eteen. Poikien alisuoriutumiseen saattaa osaltaan vaikuttaa myös vuorovaikutussuhteiden laatu luokassa - pojat kokevat tulevaisuutta huonommin toimeen opettajien kanssa kuin tytöt.

Tyttöjen ja poikien yksilöllisen tuen tarpeet saattavat vaihdella eri kehitysvaiheissa. Pojilla on enemmän erilaisia kehityksellisiä ongelmia. Kielellisten vaikeuksien lisäksi pojilla on tyttöjä enemmän tarkkaavaisuuden ongelmia kuten ylivilkkautta tai antisosiaalista käytöstä. Tyttöillä yliedustettuina esiintyvät ongelmat alkavat usein vasta murrosiässä ja ne liittyvät tunne-elämän häiriöihin kuten masentuneisuuteen.

Ystävyys-suhteet ovat tärkeä hyvinvoinnin edellytys ja yksinäisyys merkittävä mielenterveysongelmien riskitekijä. Kouluterveyskyselyn (2015) mukaan 11 % kahdeksannen ja yhdeksannen luokan pojista ja 6 % tytöistä arvioi olevansa ilman yhtään läheistä ystävää. Ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajataustaisista pojista kolmanneksella ei ollut yhtään läheistä ystävää.³¹ Ilman ystävää oleminen vaikuttaa moneen koulunkäyntiin liittyvään tekijään kuten koulunkäynnistä pitämiseen, vaikeuksiin tulla toimeen koulutovereiden ja opettajien kanssa, koulukiusaamiseen, oppimisen ongelmiin sekä luvattomiin poissaoloihin.³²

Sukupuolten tasa-arvon edistämistä on pohtia, johtuvatko poikien oppimisvaikeudet ja suurempi tuen tarve koulun käyttämästä pedagogiikasta vai joistain muista sen toimintakulttuuriin tai oppimisympäristöihin liittyvistä seikoista. Mikä poikien oppimiskulttuurissa ylläpitää alisuoriutumista? Entä millaisin keinoin tyttöjen masentuneisuutta ja muita tunne-elämän häiriöitä voitaisiin ennaltaehkäistä?

Kodin ja koulun yhteistyö

Sukupuolitietoisessa koulussa yhteistyö huoltajien kanssa on avointa ja kannustavaa. Vanhempainilloissa ja tapaamisissa huoltajien kanssa keskustellaan myös tasa-arvoasioista, jotta koti ja koulu voivat yhdessä tukea oppilasta hänen yksilöllisen oppimispolkunsa rakentamisessa. Erityisen tärkeää yhteistyö on oppilaan koulupolun nivelvaiheissa sekä oppimisen ja koulunkäynnin tukea suunnitel-

30 Perälä, Halme ym. , 2015.

31 Matikka, Wikström ym. 2015.

32 Halme, Santalahti ym. 2015.

taessa ja toteutettaessa. Yhteistyössä otetaan huomioon molemmat huoltajat ja erilaiset perheet. Huoltajien kanssa tehtävässä yhteistyössä olennaista ei ole se, asuuko oppilas huoltajan kodissa. Erityisesti etävanhemman oikeus osallistua lapsensa koulunkäyntiä koskeviin päätöksiin tulee turvata.

Peruskouluikäisten oppilaiden vanhempien ajankäyttöä tutkittaessa on havaittu, että isien osuus peruskouluikäisten lastensa hoidossa on pienempi kuin äitien³³. Isien läsnäolo lastensa arjessa koko peruskoulun ajan on arvokasta.

Kodin ja koulun yhteistyössä keskustellaan sukupuoli-identiteetistä sekä kodin merkityksestä lapsen identiteetin tukemisessa silloinkin kun lapsi ilmaisee sukupuoltaan epätyypillisesti.

Opetussuunnitelman perusteiden mukaan kodin ja koulun yhteistyössä tulee ottaa huomioon perheiden moninaisuus. Sukupuoli- ja tasa-arvotietoinen koulu tunnistaa myös sateenkaariperheiden erityispiirteet ja muokkaa käytäntöjään ja esimerkiksi lomakkeitaan vastaamaan perheiden monimuotoisuutta. Sateenkaariperheitä ovat perheenlisäystä suunnittelevat, lasta odottavat tai lapsiperheet, joissa ainakin yksi vanhempi kuuluu seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön. Sateenkaariperheet voivat myös olla itsellisten vanhempien perheitä tai perheitä, jossa esimerkiksi miesparilla on lapsia yhdessä naispuolisen ystävän kanssa. Suomessa sateenkaariperheissä elää tuhansia lapsia.³⁴

Koulun vastuu häirinnän ennaltaehkäisystä

Sukupuolitietoinen koulu tunnistaa sukupuoleen perustuvan ja seksuaalisen häirinnän, ja puuttuu siihen myös silloin kun se kohdistuu sukupuoltaan epätyypillisesti ilmaiseviin lapsiin.

Tasa-arvolaki kieltää sukupuoleen perustuvan ja seksuaalisen häirinnän kouluissa. Koululla on velvollisuus puuttua koulussa esiintyvään häirintään. Koulun vastuu alkaa, kun häirintä on saatettu sen vastuullisen edustajan tietoon. Koulu on tällöin velvollinen ryhtymään toimenpiteisiin häirinnän poistamiseksi. Koulu syyllistyy tasa-arvolaissa kiellettyyn syrjintään, mikäli se ei ryhdy käytettävissä oleviin toimiin estääkseen häirinnän jatkumisen.

On suositeltavaa, että koululla on selkeä sukupuoleen perustuvaa ja seksuaalista häirintää koskeva ohjeistus. Ohjeistuksesta tulee ilmetä, mitä sukupuoleen perustuva ja seksuaalinen häirintä on, mitä häirinnän kohteeksi joutunut voi

33 Aalto, 2013.

34 Tasa-arvotiedon keskus Minna <https://www.thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo>.

tehdä, kenen puoleen hän voi kääntyä ja miten koulun henkilökunnan tulee tilanteessa toimia.³⁵

Oppilaille ja huoltajille on hyvä tiedottaa näistä käytännöistä, jotta oppilaat uskaltavat kertoa ongelmatilanteista. Häirintäkokemuksia ja raportoituja ongelmatilanteita on hyvä myös seurata.

Ratkaisevaa häirinnän poistamisen kannalta on se, miten muut kuin häirintään syyllistyvä ja häirinnän kohteeksi joutuva tähän reagoivat. Sukupuolitietoisessa koulussa on toimintakulttuuri, jossa häirinnän sivustaseuraajia ei ole, vaan jokainen oppilas osaa ja uskaltaa puuttua koulussa esiintyvään häirintään ja pitää häirityn puolta.

Opetuksen ja kasvatuksen tavoitteita tukeva muu toiminta³⁶

Sukupuolitietoisuus varmistetaan myös koulun muussa toiminnassa. Tätä ovat kirjastotoiminta, kerhotoiminta sekä kouluruokailu, välitunnit, päivänavaukset, juhlat, retket, opintokäynnit ja leirikoulut. Käytännössä sukupuolitietoisuus ilmenee esimerkiksi tehtävien jaossa, aineistojen valinnassa, asiantuntijoiden valinnoissa, kansainvälisten yhteyksien rakentamisessa ja juhlaohjelmissä. Oppilaita kannustetaan ja palkitaan rohkaisten heitä vapautumaan stereotyyppisistä valintamalleista. Erityistapahtumissa, juhlissa ja näytelmissä tehtäviä ja rooleja jaetaan yli sukupuolirajojen kuten niitä voidaan jakaa yli ikä-, pituus- tai ihonvärirajojenkin.

35 Tasa-arvovaltuutetun ohjeistus <https://www.tasa-arvo.fi/fi/web/fi/seksuaalinen-hairinta>.

36 Perusopetuslaki 4 a §.

Onko koulunne toimintakulttuuri sukupuoli- ja tasa-arvotietoista?

Asiat, joihin olen tyytyväinen koulussani

- Eri tehtävissä ja rooleissa on aikuisia ja lapsia sukupuolesta riippumatta, niin opetuksessa, järjestetyssä ohjelmassa kuin tauoillakin.
- Koulussa etsitään keinoja poikien oppimistulosten parantamiseksi.
- Koulussa etsitään keinoja tyttöjen masentuneisuuden ennaltaehkäisemiseksi.
- Koulun arkitilanteissa oppilaita ei jaeta tyttöjen ja poikien ryhmiin.
- Ystävyyssuhteita ei seksualisoida.
- Vanhempien kanssa keskustellaan tasa-arvon edistämisestä, sukupuolistereotyyppioista ja sukupuolen moninaisuudesta.
- Koulun yhteisissä säännöissä määritetään, miten sukupuoleen perustuva ja seksuaalinen häirintä tunnistetaan ja miten siihen puututaan.
- Koulun fyysinen ympäristö on tutkittu sukupuolinäkökulmasta ja todettu, että kaikissa koulun sisä- ja ulkotiloissa oppilaiden on helppoa ja turvallista olla sukupuoleen katsomatta.
- Koulun wc- ja suihkutiloissa on huolehdittu yksityisyyden suojasta. Koulussa on myös sukupuolittamattomia wc-tiloja.
- Koulun lomakkeissa ja kyselyissä sukupuolia on enemmän kuin kaksi. Koulun lomakkeet huomioivat moninaisten perheiden erityispiirteet.

3 Tasa-arvosuunnitelma on työkalu järjestelmälliselle tasa-arvotyölle

Tasa-arvosuunnitelman laadintavoite

Koulutuksen järjestäjä vastaa siitä, että vuosittain laaditaan oppilaitoskohtaisesti tasa-arvosuunnitelma yhteistyössä henkilöstön ja oppilaiden tai opiskelijoiden kanssa. Suunnitelma voidaan sisällyttää osaksi opetussuunnitelmaa tai muuta oppilaitoksen suunnitelmaa.

Tasa-arvosuunnitelman tulee sisältää:

- 1) selvitys oppilaitoksen tasa-arvotilanteesta;
- 2) tarvittavat toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi;
- 3) arvio aikaisempaan tasa-arvosuunnitelmaan sisältyneiden toimenpiteiden toteuttamisesta ja tuloksista.

Erityistä huomiota tulee kiinnittää oppilas- tai opiskelijavalintoihin, opetuksen järjestämiseen, oppimiseroihin ja opintosuoritusten arviointiin sekä seksuaalisen häirinnän ja sukupuoleen perustuvan häirinnän ehkäisemiseen ja poistamiseen.

Vuosittaisen tarkastelun sijasta suunnitelma voidaan laatia enintään kolmeksi vuodeksi kerralla.

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 5 a §

Tasa-arvosuunnitelma on työkalu, joka tukee sukupuolten tasa-arvon edistämistä kaikessa koulun toiminnassa. Tasa-arvosuunnitelmalla varmistetaan, että koulussa tehdään järjestelmällistä tasa-arvotyötä. Tasa-arvolain mukaisesta koulun toiminnan kehittämiseen tähtäävästä tasa-arvosuunnitelmasta käytetään tässä oppaassa myös nimeä toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma.

Työnantajalla tulee olla henkilöstöpoliittinen tasa-arvosuunnitelma silloin kun työnantajan palveluksessa on säännöllisesti vähintään 30 työntekijää³⁷. Opettajien työnantaja on kunta tai muu opetuksen järjestäjä.

³⁷ Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 6 a §.

3.1 Tasa-arvosuunnittelulla kehitetään koulun toimintaa

Tasa-arvotyön onnistumisen kannalta on tärkeää, että työ perustuu koulun ja sen oppilaiden tarpeisiin. Toiminnalliseen tasa-arvosuunnitelmaan kuuluu selvitys koulun tasa-arvotilanteesta, tarvittavat toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi ja arvio aikaisempaan tasa-arvosuunnitelmaan sisältyneiden toimenpiteiden toteuttamisesta ja tuloksista.

Tasa-arvosuunnittelussa luodaan yhteinen käsitys siitä

- millainen on tasa-arvoinen koulu
- mitkä asiat koulussa voivat estää sukupuolten tasa-arvon toteutumista
- mitkä asiat edistävät sukupuolten tasa-arvoa koulussa
- millä edellytyksillä ja toimintatavoilla oppilailla on sukupuolesta riippumatta yhtäläiset mahdollisuudet osallistua ja vaikuttaa koulun toimintaan
- miten puututaan häirintään ja ennaltaehkäistään sitä.

Tasa-arvon edistäminen on taito, jonka harjaannuttaminen on hyödyllistä niin opettajille kuin oppilaillekin. Taidon karttumisen myötä opitaan tunnistamaan mahdolliset tasa-arvon toteutumisen esteet ja puuttumaan niihin.

Keitä suunnitteluelvoite koskee?

Opetuksen järjestäjällä on vastuu siitä, että kaikissa sen hallinnoimissa kouluissa tehdään suunnitelmallista tasa-arvotyötä tasa-arvolain edellyttämällä tavalla.

Toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman laadintavelvoite on laajentunut koskemaan perusopetuslakiin perustuvaa opetusta järjestäviä kouluja. Tasa-arvosuunnitelmien tulee olla laadittuina 1.1.2017 mennessä. Perusopetuslaissa tarkoitettua opetusta on esiopetus, oppivelvollisten perusopetus, lisäopetus, maahanmuuttajien perusopetukseen valmistava opetus ja aikuisten perusopetus. Vaikka tasa-arvolaisissa säädetään tasa-arvosuunnitelman laadintavelvoite vain oppilaitoksille, on perusteltua laatia tasa-arvosuunnitelma myös niissä esiopetusryhmissä, jotka eivät toimi kouluissa.

Toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma laaditaan aina yhteistyössä koulun henkilöstön ja oppilaiden kanssa. Opetuksen järjestäjän tai oppilaitoksen johdon yksin laatima tasa-arvosuunnitelma ei täytä tasa-arvolain vaatimuksia.

Tasa-arvoaltuutettu (www.tasa-arvo.fi) valvoo tasa-arvolain noudattamista sekä antaa neuvoja ja ohjeita tasa-arvolaista ja sen soveltamiskäytännöstä. Opetushallitus seuraa oppilaitosten tasa-arvosuunnittelua erillisselvityksin³⁸.

38 Ikävalko, 2013.

Tasa-arvosuunnittelun painopisteet

Tasa-arvolaisissa säädetään myös tasa-arvosuunnittelun painopisteistä. Tasa-arvotyössä tulee kiinnittää erityistä huomiota

- oppilasvalintoihin
- opetuksen järjestämiseen
- oppimiseroihin
- opintosuoritusten arviointiin
- sukupuoleen perustuvan ja seksuaalisen häirinnän ehkäisemiseen ja poistamiseen.

Käytännössä oppilasvalintojen tasa-arvoisuus tulee pohdittavaksi kouluissa, joihin on erityinen valintamenettely. Näitä ovat esimerkiksi kieli-, musiikki- sekä liikuntapainotteiset koulut ja luokat.

Sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää tulee ennaltaehkäistä osana koulussa tehtävää tasa-arvotyötä. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että koulussa opetetaan arvostavaa suhtautumista kaikkiin ja kerrotaan perustietoa sukupuolen moninaisuudesta. Tämä tulee ottaa huomioon myös koulun toiminnallista tasa-arvosuunnitelmaa valmisteltaessa ja tasa-arvoa edistävästä toimenpiteistä päätettäessä.

Syrjintä sukupuolen perusteella on kielletty

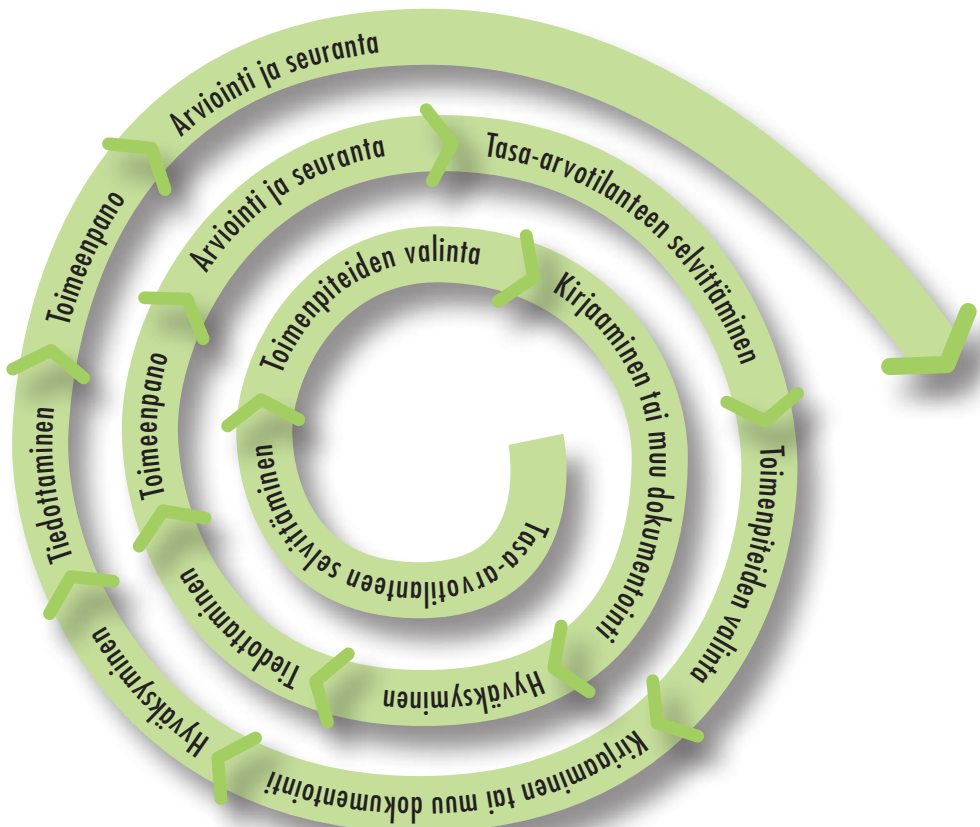
Tasa-arvolaki kieltää syrjinnän sukupuolen perusteella. Koulu ei saa toimia siten, että oppilas joutuu epäedullisempaan asemaan sukupuolensa perusteella. Tasa-arvolaki kieltää myös sukupuoleen perustuvan ja seksuaalisen häirinnän samoin kuin syrjinnän sukupuoli-identiteetin ja sukupuolen ilmaisun perusteella.

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 7 §

3.2 Toiminnallinen tasa-arvosuunnittelu vaihe vaiheelta

Tasa-arvosuunnittelu on jatkuva prosessi, joka tehdään koko koulun yhteistyönä. Tasa-arvosuunnittelussa on seuraavat vaiheet

- tasa-arvotilanteen selvittäminen
- toimenpiteiden valinta
- kirjaaminen tai muu dokumentointi
- hyväksyminen
- tiedottaminen
- toimeenpano
- arviointi ja seuranta.

Tasa-arvotyö on koko koulun asia

Aluksi sovitaan suunnitteluprosessin vastuuhenkilöt ja se, miten yhteistyö oppilaiden ja henkilökunnan kanssa järjestetään. Yksi vaihtoehto on perustaa tasa-arvotyöryhmä, jonka jäseninä voivat olla rehtori tai hänen edustajansa, opetushenkilöstöä, oppilashuoltoryhmän edustajia, muuta koulun henkilökuntaa sekä oppilaita ja huoltajien edustajia. On hyvä, jos ryhmän jäsenet ovat eri-ikäisiä ja edustavat kattavasti eri sukupuolia. Näin prosessi tuottaa uusia toimintatapoja ja huomioi paremmin erilaisia näkemyksiä.

On luontevaa käyttää oppilaita osallistavia menetelmiä ja sisällyttää tasa-arvosuunnittelu osaksi oppitunteja. Tasa-arvotyöstä voidaan myös rakentaa monialainen oppimiskokonaisuus. Tasa-arvosuunnittelua on perusteltua käsitellä esimerkiksi opettajainkokouksessa ja vanhempainillassa.

Tasa-arvotyön ja tasa-arvosuunnittelun onnistumiseksi kannattaa pohtia

- Onko tarpeen syventää ymmärrystä sukupuolten tasa-arvosta ja sukupuolen moninaisuudesta?
- Onko tarpeen koota perustietoja tasa-arvotilanteesta yhteiskunnassa ja perusopetuksessa?
- Mikä toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma on ja mihin sillä pyritään? Onko tarpeen järjestää perehdytystä tasa-arvolaista?

Selvitys koulun tasa-arvotilanteesta

Koulun tasa-arvotilannetta on hyvä selvittää monella tavalla. Tärkeintä on saada esiin oppilaiden näkemyksiä ja kokemuksia siitä, miten tasa-arvo toteutuu omassa koulussa. Hyviä menetelmiä ovat keskustelut, kyselyt ja kirjoitelmat, arkitilanteiden videointi, draama ja pelit sekä sarjakuvien piirtäminen ja valokuvaus. Tasa-arvotilanteesta voidaan saada tietoa omaa koulua koskevista selvityksistä, tilastoista ja seurannoista, mikäli tiedot on koottu ja eritelty sukupuolen mukaan.

Oppilaiden kanssa voidaan toteuttaa harjoitus, jonka avulla kartoitetaan, miten koulun tiloja käytetään ja koetaanko tilat turvallisina. Opetustilannetta taas on mahdollista kartoittaa siten, että tarkastellaan kenen sallitaan luokkahuoneessa puhua ja millä äänenvoimakkuudella. Tasa-arvotyössä voidaan myös käyttää videointia eli nauhoittaa koulun arkisia tilanteita ja analysoida niitä sukupuolten tasa-arvon kannalta.

Koulussa voidaan toteuttaa kirjallinen tasa-arvokysely, joka soveltuu erityisesti vanhemmille oppilaille. Kyselyn avulla selvitetään, miten oppilaat kokevat tasa-

arvon toteutuvan omassa koulussaan ja mitä asioita he haluaisivat muuttaa. Tasa-arvotilannetta arvioitaessa voidaan kysyä koulun ilmapiiristä, opetuksesta ja arvioinnista, opinto-ohjauksesta sekä opetusmateriaaleista. Kyselyllä voidaan kerätä tietoa myös häirinnästä tai syrjinnästä sekä toiveita ja kehittämissideoita tasa-arvon edistämiseksi. Kyselyn vastaukset voivat toimia yhteisen tasa-arvo-keskustelun pohjana ja niissä esitetyt toiveet voidaan koota toimenpide-ehdotuksiksi. Kysely voidaan toteuttaa myös henkilökunnan keskuudessa.

Käytännön malleja tasa-arvotilanteen selvittämiseen on liitteessä 2.

Toimenpiteistä sopiminen

Tarvittavat kehittämiskohteet ja konkreettiset toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi perustuvat koulussa laadittuun selvitykseen ja ne valitaan aina koulun omien tarpeiden mukaan. On parempi keskittyä muutama asiaan ja muuttaman epäkohdan poistamiseen kuin yrittää ratkaista liian monta ongelmaa samanaikaisesti.

Toimenpiteet voivat kohdistua mihin tahansa selvityksessä esille nousseeseen kysymykseen. Tiedon lisääminen sukupuolten tasa-arvosta voi olla yksi toimenpide. Tasa-arvotaidot vahvistuvat parhaiten silloin, kun tasa-arvokysymyksiä käsitellään säännönmukaisesti henkilökunnan, huoltajien ja oppilaiden kanssa.

Perusopetuslain³⁹ ja oppilas- ja opiskelijahuoltolain⁴⁰ mukaan koululla tulee olla opetussuunnitelman yhteydessä opetuksen järjestäjän laatima suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman laadinnassa varmistetaan, että sukupuoleen perustuvaa ja seksuaalista häirintää koskeva ohjeistus on joko tasa-arvosuunnitelmassa tai suunnitelmassa oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä.

Tasa-arvosuunnitelman kirjaaminen tai muu dokumentointi

Selvitykset ja toimenpiteet kirjataan joko erilliseen tasa-arvosuunnitelmaan tai muuhun koulun suunnitelmaan, kuten opetussuunnitelmaan tai yhdistettyyn tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmaan. Suunnitelmaan kirjataan myös sovitujen toimenpiteiden aikataulut ja vastuuhenkilöt.

39 Perusopetuslaki 29 §.

40 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 13 §.

Tasa-arvosuunnittelua ja opetussuunnittelua voidaan käytännössä sovittaa toisiinsa seuraavin tavoin esimerkiksi näin

- koulu selvittää tasa-arvotilanteensa ja laatii konkreettiset toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi
- paikalliseen opetussuunnitelmaan kirjataan tasa-arvon edistämiseksi toimenpiteet, joiden ajankohtaisuus ja merkittävyys tarkistetaan koulun lukuvuosisuunnitelmaa laadittaessa
- toimenpiteiden toteutumista ja tuloksia arvioidaan vuosittain aina seuraavaa lukuvuosisuunnitelmaa valmisteltaessa.

Koulun toiminnallista tasa-arvosuunnitelmaa koskevien menettely- ja sisältövaatimusten tulee täytyä myös silloin, kun se on yhdistetty toiseen koulussa laadittavaan suunnitelmaan. Tasa-arvoa edistävien toimenpiteiden tulee ilmetä selvästi näistä asiakirjoista.

Tasa-arvosuunnitelma voidaan kirjata tai muutoin dokumentoida eri tavoilla. Pääasia on, että suunnitelma on konkreettinen, ymmärrettävä ja että sen esitystapa kannustaa oppilaita, huoltajia ja koulun henkilökuntaa omaksumaan suunnitelman tavoitteet.

Tasa-arvosuunnitelman laatiminen ei ole itsetarkoituksellista, vaan sen onnistumista mitataan siinä, miten se tukee ja ohjaa koulua tasa-arvotyöhön ja saa aikaan tarvittavia muutoksia. Olennaista on, että koulun toimintaa tarkastellaan ja kehitetään sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta.

Opetuksen järjestäjän on edistettävä myös yhdenvertaisuutta

Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014) kieltää syrjinnän iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Yhdenvertaisuuslain mukaan koulutuksen järjestäjän ja tämän ylläpitämän oppilaitoksen on arvioitava yhdenvertaisuuden toteutumista toiminnassaan ja ryhdyttävä tarvittaviin toimenpiteisiin yhdenvertaisuuden toteutumisen edistämiseksi. Lisäksi opetuksen järjestäjän on huolehdittava siitä, että oppilaitoksella on suunnitelma tarvittavista toimenpiteistä yhdenvertaisuuden edistämiseksi.

Yhdenvertaisuuslain noudattamista valvoo yhdenvertaisuusvaltuutettu (www.syrjinta.fi).

Hyväksyminen ja tiedottaminen

Tasa-arvosuunnitelma hyväksytään opetuksen järjestäjän oman päätöksentekokäytännön mukaisesti.

Rehtorin tehtävänä on varmistaa, että hyväksytystä tasa-arvosuunnitelmasta sekä koulun tasa-arvotyön hyvistä käytännöistä tiedotetaan koulun henkilöstölle, oppilaille ja heidän huoltajilleen. Tiedottamisen kanavana käytetään koulun sähköisten viestimien ja painettujen oppaiden lisäksi koulun yhteisiä kokouksia, tilaisuuksia tai vanhempainiltoja.

Hyvä ajankohta tasa-arvoa käsittelevälle vuosittaiselle teemapäivälle on Minna Canthin eli tasa-arvon päivä 19. maaliskuuta.

Toimeenpano

Tasa-arvosuunnitelman toimeenpano on helpointa silloin, kun toimenpiteistä on sovittu yhdessä ja suunnitelmaan on kirjattu vastuuhenkilöt ja aikataulut. Näin varmistetaan, että hyvät ajatukset saadaan muuttumaan arkipäivän teoiksi. Sovittujen toimenpiteiden tehokas toimeenpano vaatii koko kouluyhteisön sitoutumista ja johdon varauksettoman tuen.

Tasa-arvotyö saattaa herättää myös vastustusta. Osa henkilöstöstä saattaa kokea tasa-arvoa edistävät toimet turhina tai ajatella, että ne ovat kritiikkiä heidän toimintaansa kohtaan. Etenkin näissä tilanteissa on tärkeää, että johto osoittaa selvän tukensa vastuuhenkilöille sekä suunnitelluille kehittämistoimille, ja on valmis käymään keskustelua tasa-arvotyön tavoitteista ja keinoista. Vaikka kaikki eivät olisikaan edelläkävijöitä ja innokkaita kokeilijoita, on tärkeää varmistaa, että kehittämistyötä ei vähätellä tai sabotoida.

Arviointi ja seuranta

Koulussa tehtävään suunnitelmalliseen tasa-arvotyöhön kuuluu tasa-arvon edistämiseksi sovittujen toimenpiteiden ja niiden vaikutusten arviointi. Jos toteutuksessa on ollut ongelmia, tulee arvioida, mistä tämä johtuu ja mitä pitää korjata. Arviointi on luontevinta tehdä tasa-arvosuunnitelman päivityksen yhteydessä. Se voi samalla toimia pohjana uusien toimenpiteiden valmistelulle.

Toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma laaditaan lähtökohtaisesti vuosittain. On kuitenkin mahdollista laatia suunnitelma kahdeksi tai kolmeksi vuodeksi. Tällöinkin toimenpiteiden toteutumista kannattaa seurata vuosittain.

Miten meidän koulu matkaa tasa-arvoon?

Osallistakaa!

- oppilaat
- opettajat ja muu henkilökunta
- huoltajat

Selvittäkää!

- kyselyin ja keskusteluin
- kuvittaen ja draaman avulla
- tilastotiedoilla

Miten muututaan?

- opetus, ohjaus, välitunnit
- omat asenteet
- kodin ja koulun yhteistyö

Kootkaa tasa-arvosuunnitelmaksi!

- selvitys, toimet ja vastuut
- digitarina, julistenäyttely, lyhytelokuva, sarjakuva, kuvakirja, prezi

Toteuttakaa!

- käsitelkää sukupuolten tasa-arvoa ja juhlikaa sitä Minna Canthin eli tasa-arvon päivänä 19.3.
- toimenpiteet

Seuratkaa ja arvioikaa!

- toteutuiko suunnitelma
- miten koulu muuttui
- miten eteenpäin

Sitoutuminen

Lähteet

Lait

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (609/1986). Oppilaitoksen tasa-arvosuunnittelua koskeva 1.1.2015 voimaan tullut lainmuutos (1329/2014) ja hallituksen esitys (HE 19/2014 vp).

Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013).

Perusopetuslaki (628/1998) ja -asetus (852/1998).

Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014).

Opetussuunnitelmat

Aikuisten perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2015. Opetushallitus.

Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Opetushallitus.

Lisäopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2015. Opetushallitus.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Opetushallitus. Täydennys koskien tasa-arvosuunnitelman laadintavelvoitetta 2015.

Perusopetukseen valmistavan opetuksen opetussuunnitelman perusteet 2009. Opetushallitus.

Tutkimukset, selvitykset ja muut julkaisut

Aalto, K. 2013. Koululaisten vanhempien kiireet. Tilastokeskus: Hyvinvointikatsaus 4/2013.

Aaltonen, J. 2012. Turvataitoja nuorille. Opas sukupuolisen häirinnän ja seksuaalisen väkivallan ehkäisyyn. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Opas 21.

Aaltonen, S. 2006. Tytöt, pojat ja sukupuolinen häirintä. Helsingin yliopisto.

Aarnipuu, T. 2010. Sateenkaariperheen ABC. 4. uudistettu painos. Sateenkaariperheet ja Tiia Aarnipuu. http://sateenkaariperheet.fi/userfiles/documents/abc-kirja_neljas_painos.pdf

Alanko, K. 2014. Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa? Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 143, verkkojulkaisuja 72 & Seta, Seta-julkaisuja 23.

Alanko, K. 2013. Hur mår HBTIQ-unga i Finland? Ungdomsforskningsnätverket/ Ungdomsforskningsällskapet, publikationer 143, nätpublikationer 68 & Seta, Seta-publikationer 21.

Arffman, I. & Nissinen, K. 2015. Lukutaidon kehitys PISA-tutkimuksissa. Teoksessa J. Välijärvi & P. Kupari (toim.) Millä eväillä osaaminen nousee? PISA 2012 -tutkimustuloksia. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2015:6.

Avelin-Rahtu, A. & Kapanen, A. 2012. Kohti tasa-arvoisempaa päiväkotia. Opas sukupuolten tasa-arvosta päiväkotien varhaiskasvattajille. Sosionomin opinnäytetyö. Metropolia Ammattikorkeakoulu. <http://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/44623/valmis%20oppari%20-%20uusi.pdf?sequence=1>

Cantell, H. (toim.) 2015. Näin rakennat monialaisia oppimiskokonaisuuksia. Opetus 2000-sarja. Jyväskylä: PS-kustannus.

Gustavsson, M. 2012. Jämställdhetsarbete i praktiken. Erfarenheter från andra stadiets utbildning på svenska. Utbildningstyrelsen. Guider och handböcker 2012:7.

- Halme, N., Santalahti, P., Marttunen, M. & Perälä M-L. 2015. ' Ettei kenenkään tarvitsisi olla ilman ystävää'. Ystävättä olemisen yhteys nuorten hyvinvointiin liittyviin tekijöihin. Tutkimuksesta tiiviisti 30, syyskuu 2015. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Huuska, M. 2011. Sukupuolen monimuotoisuuden ammatillinen kohtaaminen. Teoksessa Tuovinen, L. ym. (toim.) Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus. Helsinki: Gaudeamus.
- Ikävalko, E. 2014. Tasa-arvosuunnitelmien seuranta 2013. Lukioiden, ammatillisten oppilaitosten ja vapaan sivistystyön oppilaitosten tasa-arvosuunnittelu. Opetushallitus. Raportit ja selvitykset 2014:6. http://www.oph.fi/download/158787_Tasa_arvosuunnitelmien_seuranta_2013.pdf
- Jakku-Sihvonen, R. 2012. Sukupuolten tasa-arvo. Julkaisussa Niemi, E.K. 2010. Aihekokonaisuuksien tavoitteiden toteutumisen seuranta-arviointi 2010. Opetushallitus.
- Katainen, R. & Rosavaara, K. 2015. Tasa-arvoinen kohtaaminen päiväkodissa. Kouluttajan opas. Helsinki: Naisasialiitto Unioni ry.
- Koramo, M. & Vehviläinen, J. 2015. Ammatillisen koulutuksen läpäisyn tehostamisohjelma. Laadullinen ja määrällinen seuranta vuonna 2014. Opetushallitus. Raportit ja selvitykset 2015:3.
- Koulutuksen arviointikeskus, Helsingin yliopisto http://www.helsinki.fi/cea/fin/Oppimaan_oppiminen/Tutkimustuloksia/Tyttöjen_ja_poikien_valiset_erot.html
- Kuusela, J. 2006. Temaattisia näkökulmia perusopetuksen tasa-arvoon. Opetushallitus. Oppimistulosten arviointi 6/2006.
- Kuusi, H., Jakku-Sihvonen, R. & Koramo, M. 2009. Koulutus ja sukupuolten tasa-arvo. Sosiaali- ja terveysministeriö. Selvityksiä:52.
- Lahelma, E. 2004. Tytöt, pojat ja koulukeskustelu: miten koulutuspoliittiset ongelmat rakentuvat? Teoksessa E. Vitikka (toim.) Koulu – sukupuoli – oppimistulokset. Opetushallitus.
- Lappalainen, H. 2010. Sen edestään löytää. Äidinkielen oppimistulokset. Opetushallitus. Koulutuksen seurantaraportit 2011:2.
- Lehtonen, J. 2003. Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa, näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset. Helsinki: Yliopistopaino.
- Luopa, P., Kivimäki, H., Matikka, A., Vilkki, S., Jokela, J., Laukkarinen, E. & Paananen, R. 2014. Nuorten hyvinvointi Suomessa 2000–2013. Kouluterveyskyselyn tulokset. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Raportti 25:2014.
- Lyytinen, H. 2004. Sukupuoli ja oppimisvaikeudet. Teoksessa Koulu – sukupuoli – oppimistulokset. Opetushallitus.
- Matikka, A., Wikström, K. & Halme, N. 2015. 'Maahanmuuttajataustaisten nuorten hyvinvointi ja sen seuranta'. Tutkimuksesta tiiviisti 29, syyskuu 2015. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Opetushallitus 2009. Yhteiseen ymmärrykseen tasa-arvosta. Opas oppilaitoksen tasa-arvosuunnitelman laadintaan. http://www.oph.fi/download/46730_tasa-arvo-opas.pdf
- Palmu, T. & Tainio, L. 2011. Tasa-arvo ja sukupuoli. Opetushallituksen muistio 2011:1.
- Peltomaa, K. 2014. "Opinkohan mä lukemaan?" Lukivaikeuksien tunnistaminen ja kuntouttaminen alkuopetusvaiheessa. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 487.
- Perälä, M-L. Halme, N. Kanste, O. Hietanen-Peltola, M. Huurre, T. Pelkonen, M. Peltonen, H. Pihkala J. 2014 "Jotta meidän olisi hyvä olla ja opiskella" Viidesluokkalaisten, vanhempien ja koulun näkemyksiä opiskeluhuollosta. Tutkimuksesta tiiviisti 19, syyskuu 2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Sateenkaariperheet. Seta ry:n verkkosivut <http://seta.fi/sateenkaariperheet/>

Segregaation lieventämistyöryhmän loppuraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2010:18.

Sosiaali- ja terveysministeriö 2015. Suomi on nyt EU:n toiseksi tasa-arvoisin maa – tavoitteeseen vielä matkaa. Tiedote 120/2015. Julkaistu 25.6.2015. http://stm.fi/artikkeli/-/asset_publisher/suomi-on-nyt-eu-n-toiseksi-tasa-arvoisin-maa-tavoitteeseen-viela-matkaa

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Kansainvälisiä tilastoja. <https://www.thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/tasa-arvon-edistaminen/tilastot/kansainvalisia-tilastoja>

Sukupuolen moninaisuus -opas. 2014. 2. korjattu painos. Seta ry ja Transtukupiste <http://seta.fi/materiaali/>

Tainio, L. & Teräs, T. 2010. Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa. Opetushallitus. Raportit ja selvitykset 2010:8.

Tasa-arvobarometri 2008. Sosiaali- ja terveysministeriö, Tilastokeskus.

Tasa-arvoinen varhaiskasvatus. Verkkosivut <http://www.tasa-arvoinenvarhaiskasvatus.fi/hanke/>

Tasa-arvo kasvatuksessa. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta TANE. www.tasa-arvokasvatuksessa.fi

Tasa-arvovaltuutetun oppilaitosten suunnitelmallista tasa-arvoa edistävää työtä koskeva ohjeistus. <https://www.tasa-arvo.fi/viranomaisen-velvollisuus-edistaa-sukupuolten-tasa-arvoa-koulutuksessa-ja-opetuksessa>

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Edistämässä sukupuolten tasa-arvoa ja tasa-arvoista päätöksentekoa. Tasa-arvokeskus Minna. <https://www.thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo>

Turvataitoja lapsille ja nuorille. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. https://www.thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/tyon_tueksi/lahisuhde_perhevakivallan_ehkaisytyo/turvataitokasvatus

Valtioneuvoston selonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta. VNS 7/2010 vp. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:8.

Ylitapio-Mäntylä, O. 2012. Villit ja Kiltit – Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille. Jyväskylä: PS-kustannus.

Älä oletta – Normit nurin! Normikriittinen käsikirja yhdenvertaisuudesta, syrjinnän vastustamisesta ja vapaudesta olla oma itsensä. 2013. Seta-julkaisu 22. Seta ry.

Liitteet

Liite 1. Tasa-arvon edistäjän pieni sanakirja

Sukupuoli

Sukupuoli voi tarkoittaa virallisen, henkilötunnuksesta ilmenevän sukupuolen lisäksi esimerkiksi sukupuolirooleja, naiseuden ja mieheyden sosiaalisia merkityksiä, yksilön sukupuoli-identiteettiä tai fyysisiä ominaisuuksia.

Sukupuoli-identiteetti

Sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan henkilön kokemusta omasta sukupuolestaan. Useimpien ihmisten sukupuoli-identiteetti vastaa heille syntymässä määritettyä sukupuolta. Sukupuoli-identiteetti on kuitenkin aina yksilöllinen.

Sukupuolen ilmaisu

Sukupuolen ilmaisu tarkoittaa sukupuolen tuomista esiin pukeutumisella, käytöksellä tai muulla vastaavalla tavalla. Sukupuolen ilmaisu voi olla pukeutumista naiselle tai miehelle tyypillisinä pidettyihin vaatteisiin tai käyttäytymistä tai elehtimistä sellaisilla tavoilla, joita pidetään naiselle tai miehelle ominaisina.

Seksuaalinen suuntautuminen

Seksuaalinen suuntautuminen kertoo siitä, keneen henkilö tuntee vetovoimaa emotionaalisesti ja/tai eroottisesti. Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuteen kuuluvat niin **homous**, **lesbous**, **biseksuaalisuus** kuin **heteroseksuaalisuus** sekä muut tavat määritellä seksuaalista suuntautumista.

Sukupuoliristiriita

Sukupuoliristiriita tarkoittaa sitä, että ihmisen tunne omasta sukupuolesta ei vastaa hänen kehoaan eikä toisten hänessä näkemää sukupuolta.

Sukupuolivähemmistöt

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ne ihmiset, joiden biologinen, sosiaalinen tai psyykinen sukupuoli eivät vastaa toisiaan. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat transsukupuoliset, transgenderit, transvestiitit ja intersukupuoliset. **Transsukupuoliset** henkilöt kokevat, ettei heidän sukupuolensa vastaa syntymässä määritettyä sukupuolta. **Transgender** (muunsukupuolinen) ei koe kuuluvansa selkeästi mies- eikä naissukupuoleen. **Transvestiiteilla** on tarve toisinaan ilmaista pukeutumisellaan tai muilla tavoin eri sukupuolta. **Intersukupuolisella**

henkilöllä sukupuolta määrittelevät fyysiset ominaisuudet eivät ole synnynnäisesti yksiselitteisesti miehen tai naisen. On syytä välttää sukupuolivähemmistöjen sekoittamista seksuaalivähemmistöihin, koska sukupuoli-identiteetti ei kerro seksuaalisesta suuntautumisesta tai mieltymyksistä.

Sukupuolten tasa-arvo

Sukupuolten tasa-arvolla tarkoitetaan sukupuolten yhtäläisiä oikeuksia ja mahdollisuuksia yhteiskunnassa ja työelämässä sekä vallan ja resurssien oikeudenmukaista jakamista. Usein puhutaan sekä muodollisesta tasa-arvosta, eli syrjimättömyydestä ja yhdenvertaisista oikeuksista ja kohtelusta, että tosiasiallisesta tasa-arvosta esimerkiksi poliittisten päätösten lopputulosten suhteen. Tasa-arvokäsite kattaa myös sukupuolen moninaisuuden eli hyväksyy ajatuksen, että sukupuolia on enemmän kuin kaksi.

Sukupuolistereotypia

Sukupuolistereotypiat ovat pelkistettyjä tai kaavamaisia odotuksia ja oletuksia siitä, millaisia miehet ja naiset yleensä ovat tai miten naisten ja miesten tulee käyttäytyä ollakseen ”oikeanlaisia”. Sukupuolistereotypiat ovat pitkälti tiedostamattomia, syvälle kulttuuriin juurtuneita ”itsestäänselvyksiä”. Stereotypiat ylläpitävät osaltaan eriarvoisuutta.

Sukupuolen mukainen segregaatio

Segregaatio tarkoittaa eriytymistä, eriyttämistä tai eristämistä. Sukupuolen mukainen segregaatio työelämässä ja koulutuksessa tarkoittaa töiden, tehtävien ja koulutusalojen jakautumista naisten ja miesten aloiksi ja töiksi. **Horizontaalinen segregaatio** tarkoittaa sitä, että tytöt ja pojat opiskelevat eri aloilla tai miehet ja naiset toimivat eri ammateissa, eri työpaikoilla, eri toimialoilla tai työmarkkinoiden sektoreilla. **Vertikaalinen segregaatio** tarkoittaa työelämässä tapahtuvaa työnjakoa ja eriytymistä siinä, mille hierarkian tasolle miehet ja naiset sijoittuvat.

Sukupuolineutraalius

Sukupuolineutraalius perustuu ajatukseen, että sukupuolella ei ole käsiteltävässä asiassa merkitystä. Tällöin näennäisesti sukupuolineutraali toimintatapa saattaa vaikuttaa syrjivästi tai vahvistaa eriarvoisuutta, jos tosiasiallisesti olemassa olevaa sukupuolinäkökulmaa tai sukupuolittuneisuutta ei ole otettu huomioon.

Sukupuolisokeus

Sukupuolisokeudesta on kyse silloin, kun sukupuolella ei nähdä merkitystä, vaikka sillä todellisuudessa on. Sukupuolisokea ajattelu saattaa johtaa stereotypioita vahvistavaan toimintaan ja lisätä epätasa-arvoa.

Sukupuolittietoinen opetus

Sukupuolittietoinen opetus perustuu herkkyydelle tunnistaa yksilöllisyys ja persoonallisuus jokaisessa oppijassa. Opetuksessa pidättäydytään sosiaalistamasta oppilasta hänen ulkoiseen sukupuoleensa. Sukupuolittietoisessa opetuksessa tunnistetaan sukupuolittavia yhteiskunnallisia ja kulttuurisia tekijöitä sekä kyseenalaistetaan ja puretaan niitä sukupuolten tasa-arvoa rakentaen. Oppilaita ohjataan yksilöllisiin valintoihin ja lievitetään täten opinto-, koulutus- ja uravalintojen segregatiota.

Sukupuoleen perustuva syrjintä

Sukupuoleen perustuvaa syrjintää on henkilön asettaminen sukupuolen (mukaan lukien sukupuoli-identiteetti ja sukupuoli ilmaisu) vuoksi eriarvoiseen asemaan. Syrjintää on myös seksuaalinen tai sukupuoliin perustuva häirintä. Sukupuoleen perustuva syrjintä saattaa yhdistyä muihin syrjintäperusteisiin. Silloin kun syrjintä johtuu useasta syystä, puhutaan **moniperusteisesta syrjinnästä**.

Sukupuoleen perustuva häirintä

Sukupuoleen perustuvalla häirinnällä tarkoitetaan ei-toivottua käytöstä, joka liittyy henkilön sukupuoliin, mutta ei ole luonteeltaan seksuaalista. Tällä käytöksellä loukataan tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti henkilön henkistä tai fyysistä koskemattomuutta. Samalla luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri.

Seksuaalinen häirintä

Seksuaalisella häirinnällä tarkoitetaan sanallista, sanatonta tai fyysistä ei-toivottua käytöstä, joka on luonteeltaan seksuaalista. Tällaisella käytöksellä loukataan tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti henkilön henkistä tai fyysistä koskemattomuutta erityisesti luomalla uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri.

Heteronormatiivisuus

Heteronormatiivisessa ajattelumallissa heteroseksuaali mies ja heteroseksuaali nainen edustavat luonnollisia, oikeutettuja, toivottuja ja usein ainoita mahdollisuuksia olla ihminen. Heteronormatiivisuus heijastuu instituutioihin, rakenteisiin, ihmissuhteisiin ja käytäntöihin.

Yhdenvertaisuus ja tasa-arvo

Yhdenvertaisuus ja tasa-arvo ovat perusoikeuksia ja tarkoittavat periaatteessa samaa asiaa: syrjimättömyyden ja tasavertaisten mahdollisuuksien varmistamista kaikille sukupuolesta, etnisestä taustasta, kielestä, kansalaisuudesta, iästä, vammaisuudesta, seksuaalisesta suuntautumisesta, uskonnosta, vakaumuksesta tai muusta henkilöön liittyvästä syystä riippumatta. Lainsäädännössä ja viranomaistyössä tasa-arvo tarkoittaa useimmiten sukupuolten tasa-arvoa. Muihin syrjintäperusteisiin viitattaessa käytetään yhdenvertaisuus-käsitettä.

Liite 2. Menetelmiä koulun tasa-arvotilanteen selvittämiseksi

1. Kysymyksiä tasa-arvokeskusteluun oppilaiden kanssa

Oppilaiden kanssa käytävä keskustelu voi toimia koulun tasa-arvosuunnittelun lähtökohtana. Opettaja voi muokata kysymyksiä vastaamaan paremmin oppilaiden ikäryhmän tarpeita.

Tasa-arvokeskustelun aiheita

- Onko koulusi tasa-arvoinen? Kohdellaanko kaikkia oppilaita tasa-arvoisesti?
 - kohteleeeko opettaja samalla tavalla tyttöjä ja poikia?
 - kohtelevatko oppilaat toisiaan samalla tavalla sukupuolesta riippumatta?
 - suhtaudutko itse samalla tavalla tyttöihin ja poikiin?

- Käyttäytyisitkö koulussa toisin, jos olisit toista sukupuolta?
 - voitko tehdä niitä asioita, joista pidät?
 - odotetaanko sinun tekevän asioita vain sen takia, että olet tyttö/poika/ muuta sukupuolta oleva oppilas?
 - vaikuttavatko muiden mielipiteet valintoihisi?
 - voitko olla oma itsesi koulussa?

- Tunnetko olosi koulussa turvalliseksi?
 - tuletko mielelläsi kouluun?
 - missä/milloin et tunne oloasi turvalliseksi?
 - pystytkö kertomaan opettajalle, jos sinua tai ystävääsi kiusataan?
 - puuttuvatko opettajat kiusaamiseen riittävän hyvin?
 - onko sinulla koulussa eri sukupuolta olevia kavereita?
 - miten tyttöjen ja poikien ystävyyteen suhtaudutaan?

- Millainen on mielestäsi tasa-arvoinen koulu?
 - mikä koulussasi erityisesti edistää tasa-arvoa?
 - onko sellaisia ongelmia, joihin voisit vaikuttaa omalla toiminnallasi?
 - toivoisitko muutoksia oppitunneille, välitunneille tai koulumatkoille?

2. Tasa-arvokysely

Tämä kysely myös sähköisessä muodossa osoitteessa:
www.oph.fi/julkaisut/2015/tasa_arvotyö_on_taitolaji

Kyselyn toteuttajalle

Tämä kysely voi toimia koulun tasa-arvosuunnittelun lähtökohtana. Koulu voi muokata kysymyksiä vastaamaan paremmin omia tarpeitaan tai käyttää vain osaa niistä. Kysely voidaan toteuttaa, vaikka oppilaiden kanssa olisi käyty tasa-arvokeskustelu tai kyselyä voidaan käyttää keskustelun pohjana. Ennen kyselyä opettajan kanssa voidaan käydä läpi kyselyssä esiintyviä käsitteitä.

Kyselyyn vastaajalle

Hei!

Tyttöjä ja poikia ei aina kohdella koulussakaan tasa-arvoisesti. Ehkä sinä olet huomannut epäkohtia, joihin tahdot muutoksia. Vastaathan huolellisesti seuraaviin kysymyksiin niin osamme rakentaa koulustamme oikeudenmukaisemman.

A Perustietoja vastaajasta

sukupuoli a) poika b) tyttö c) muu d) en halua vastata
luokka a) 7 b) 8 c) 9

B Viihtyvyys, turvallisuus ja koulun toimintakulttuuri

		Kyllä	Ei
B.1	Tuletko mielelläsi kouluun?		
B.2	Tunnetko olosi turvalliseksi koulussa?		
B.3	Pystytkö kääntymään opettajan puoleen, jos sinulla on huolia koulussa?		
B.4	Koulussa jokainen saa olla oma itsensä ja ilmentää sukupuoltaan haluamallaan tavalla onpa hän tyttö, poika tai muunsukupuolinen.		

Avoin vastaus

C Opetus ja ohjaus

Vastaa seuraaviin väittämiin. Olet kuluneen vuoden aikana kokenut, että...

		Kyllä	ei
C.1	oppilaan sukupuoli vaikuttaa siihen, miten opettaja kohtelee häntä.		
C.2	oppilaan sukupuoli vaikuttaa opintosuoritusten arviointiin.		
C.3	opettajat asettavat erilaisia vaatimuksia oppilaan sukupuolesta riippuen.		
C.4	kaikkia kannustetaan yhtä paljon sukupuolesta riippumatta.		
C.5	opettajat sallivat tyttöjen ilmaista mielipiteitään tunneilla.		
C.6	opettajat sallivat poikien ilmaista mielipiteitään tunneilla.		
C.7	poikia rohkaistaan tekemään heitä itseään kiinnostavia oppiainevalintoja.		
C.8	tyttöjä rohkaistaan tekemään heitä itseään kiinnostavia oppiainevalintoja.		
C.9	poikia rohkaistaan tutustumaan myös perinteisesti naisvaltaisiin ammatteihin.		
C.10	tyttöjä rohkaistaan tutustumaan myös perinteisesti miesvaltaisiin ammatteihin.		

Avoin vastaus

D Oppikirjat ja muu opetusaineisto

Onko oppikirjoissa tai muissa opetusaineistoissa

		Kyllä	Ei
D.1	perinteisiä sukupuolirooleja noudattavia tekstejä tai kuvia?		
D.2	perinteisiä sukupuolirooleja rikkovia tekstejä tai kuvia?		
D.3	esimerkkejä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöistä ja sateenkaariperheistä?		

Avoin vastaus

--

E Seksuaalinen ja sukupuoleen perustuva häirintä koulussa

Oletko viimeksi kuluneen vuoden aikana kokenut tai havainnut

		Kyllä	Ei
E.1	vartaloon tai seksuaalisuuteen kohdistuvia ikäviä huomautuksia tai nimittelyä?		
E.2	loukkaavaa kaksimielistä tai härskiä puhetta?		
E.3	sosiaalisessa mediassa kuvia tai julkaisuja, jotka koit loukkaavaksi tai ahdistavaksi?		
E.4	epäasiallisia viestejä tai puheluja, jotka koit ahdistaviksi?		
E.5	lähentelyä tai fyysistä koskettelua, jonka koit epämiellyttäväksi tai ahdistavaksi?		
E.6	seksuaalisia ehdotuksia tavalla, jonka koit ahdistavana tai epämiellyttävänä?		
E.7	muuta, jonka olet kokenut sukupuoleen perustuvaksi tai seksuaaliseksi häirinnäksi?		

Jos vastasit johonkin kohdan E kysymykseen myöntävästi

		Kyllä	Ei
E.8	kohdistuiko häirintä sinuun?		
E.9	kerroitko häirintään syyllistyneelle, että hänen tulisi lopettaa ahdistavaksi tai epämiellyttäväksi koettu käytös?		
E.10	saatoitko häirintätapauksen koulun henkilökunnan tietoon?		
E.11	syyllistykö häirintään toinen oppilas?		
E.12	kuuluiko häirintään syyllistynyt koulun henkilökuntaan?		

Jos kerroit häirinnästä jollekin koulun henkilökunnasta

		Kyllä	Ei
E.13	ryhtyikö koulu riittäviin toimenpiteisiin asian selvittämiseksi?		
E.14	jatkuuko häirintä edelleen?		

Oletko itse koulussasi viimeksi kuluneen vuoden aikana

		Kyllä	Ei
E.15	syyllystynyt kohdissa E.1. – E.7. esitettyihin tekoihin?		

Avoin vastaus (Tässä voit kertoa tarkemmin häirinnästä. Jos et ole kertonut koulun henkilökunnalle kohtaamastasi häirinnästä, tässä voit kertoa mikset. Tähän voit kirjoittaa myös nimesi ja luokkasi, jos haluat, että sinuun otetaan yhteyttä häirinnän vuoksi.)

F Muuta

		Kyllä	Ei
F.1	Oletko saanut tarpeeksi tietoa sukupuolten tasa-arvosta koulussasi?		
F.2	Oletko kokenut sukupuolestasi haittaa koulussasi?		
F.3	Käyttäytyisitkö koulussa toisin, jos olisit toista sukupuolta?		
F.4	Onko koulusi tasa-arvoinen?		

Sukupuolten tasa-arvo toteutuu koulussamme seuraavista syistä hyvin/ huonosti

Mitä muuttaisit koulussa, jotta sukupuolten tasa-arvo toteutuisi?

Millainen on tasa-arvoinen koulu?

3. Kenellä on puhetilaa luokassa? -selvitys

Tarkoitus

- Selvityksen tavoitteena on koota tietoa siitä, miten puheenvuorot luokassa jakautuvat ja onko tässä sukupuolella merkitystä. Selvitys voi keskittyä pelkästään opettajan tai oppilaiden tarkkailuun. On myös mahdollista selvittää molempia samaan aikaan. Tasa-arvon näkökulmasta on kyse siitä, kenen sallitaan puhua ja millä äänenvoimakkuudella, kenet keskeytetään, kenen puheen päälle puhutaan ja keihin puheenvuoroissa viitataan. Kuuluksi tuleminen ja se, että tuntee omilla mielipiteillä olevan merkitystä, on tärkeää oppilaille. Tasa-arvoinen puheenvuorojen jakaminen antaa tilaa kaikille, tukee muiden mielipiteiden kunnioittamista ja antaa oppilaille mahdollisuuden ilmaista itseään turvallisesti.

Valmistautuminen

- Selvitys toteutetaan yhdessä oppilaiden kanssa yhden tai useamman oppiaineen tunneilla.
 - 1) Laatikkaa oppilaista nimilista.
 - 2) Työstäkää oppilaiden kanssa havaintolista tarkkailtavista asioista.
 - 3) Kertokaa luokalle ja opettajalle etukäteen, mistä kartoituksessa on kyse.
 - 4) Jakakaa luokalle oppilaslista ja havainnointitehtävät.

Havainnointi

- Havainnoikaa, miten puheenvuorot jakautuvat oppitunnin aikana. Havainnointi kannattaa toistaa, jolloin nähdään, toistuuko jokin asia kaavamaisesti. Havainnoista laaditaan yhteenveto, johon voi kirjoittaa myös yleisiä esiin tulleita huomioita.

Havaintojen analyysi

- Analysoikaa tuloksia esimerkiksi oppitunnilla tai tasa-arvotyöryhmässä ja keskustelkaa seuraavista kysymyksistä:
 - Ottavatko tytöt tai pojat enemmän puheaikaa tai huomiota itselleen?
 - Annetaanko kaikille yhtä paljon puhetilaa?
 - Miten opettajan sukupuoli vaikutti havainnoitavaan tilanteeseen?
 - Mistä tulokset mielestänne kertovat?

Keskustelu toimenpiteistä

- Oppilaat voivat esitellä tekemänsä selvityksen opettajainkokouksessa ja koulun aamunavauksissa tai vastaavissa kokoontumisissa. Tilaisuudessa tulisi keskustella siitä, miten opettajat ovat vastuussa omista käytännöistään ja asian jatkokäsittelystä oppilaiden ja henkilökunnan kanssa. Havainnointiharjoitus voidaan toistaa, kun on kehitetty uusia menetelmiä ja toimintatapoja. Muutosta voidaan tarkkailla esimerkiksi lukukausittain.

Selvitysohjeen pohjana on käytetty www.tasa-arvokasvatuksessa.fi © 2013 TANE, Ekvalita, Gaudiell

4. Videointi sukupuolittuneiden toimintatapojen tunnistamiseksi

Tarkoitus

- Usein luullaan, että poikia ja tyttöjä kohdellaan koulussa samalla tavoin ja että heille tarjotaan samanlaiset mahdollisuudet. Videoimisen tarkoituksena on tarkastella koulun henkilökunnan toimintaa ja tunnistaa mahdolliset sukupuolittuneet toimintatavat, joilla ylläpidetään tiedostamatta perinteisiä stereotyyppisiä sukupuolirakenteita. Videointi sopii koulutyön yhteisölliseksi kehittämismenetelmäksi. Siinä ei keskitytä yksittäisen henkilön toimintaan. Kohteeksi kannattaa valita toistuva arkitilanne, esimerkiksi liikunnan tunnin alku tai askartelutuokion jälkisiivous.

Valmistelu

- Kamera tulee asettaa siten, että se kuvaa koko alueen, jossa oppilaat ja kuvattavat työntekijät toimivat. Kuvauksen ei tarvitse kestää kauan. Sama tilanne kannattaa kuvata useampana päivänä, jotta havaitaan vakiintuneet käytännöt. Videointiin on pyydettävä lupa oppilaiden vanhemmilta.

Analysointi

- Videopaksoja katsotaan yhtäjaksoisesti alusta loppuun kommentoimatta niitä. Jokainen kirjoittaa ylös havaintojaan, joita käydään sitten läpi. Tämän jälkeen katsotaan jakso uudelleen ja keskustellaan tapahtumien etenemisestä. Analysoinnissa keskitytään siihen, miten aikuiset suhtautuvat tyttöihin ja poikiin. Esimerkiksi eri sukupuolille kohdennetun huomion määrä voidaan laskea ja sen laatua kuvata. Tällöin tehdään näkyväksi, kuinka paljon myönteistä ja kielteistä huomiota tytöt ja pojat osakseen saavat.

Tarkoitus on tunnistaa mahdolliset toistuvat sukupuolittuneet käytänteet, ei etsiä syyllisiä. Oman käyttäytymisen muuttaminen vaatii oman toiminnan arviointia ja ymmärtämistä. Keskustelun tulee olla kehittävää ja uuden oppimiseen kannustavaa. Henkilökunnan käsitys omasta toiminnasta saattaa muuttua.

5. Selvitys koulun fyysisen ympäristön käytöstä (talomalli)

Oppilaiden kanssa toteutettavalla harjoituksella selvitetään, ovatko koulun kaikki tilat avoimia kaikille oppilaille, koetaanko ne turvallisiksi ja ovatko ne tasa-puolisesti tyttöjen ja poikien käytössä.

Valmistautuminen

- Piirtäkää suurelle paperiarkille koulun sisätilojen pohjapiirros sekä koulun käytössä olevat ulkotilat, joissa oppilaat viettävät välituntinsa. Nimetkää paikat (ruokasali, vessat, vaatekomero, eteinen jne.). Voitte myös käyttää pienempiä piirroksia, jotka yhdistetään, kun aloitatte keskustelun.

Tehtävä

- Merkitkää piirrokseseen ne paikat, joissa tytöt tai pojat oleskelevat tai eivät oleskele. Voitte myös merkitä piirrokseseen, mitä oppilaat tekevät näissä paikoissa. Käyttäkää värejä, tarroja tai symboleja avuksi.
- Tarkoituksena on selvittää, mitä tiloja tytöt ja pojat käyttävät. On mahdollista myös tutkia tilan jakautumista koulun muiden sisäisten ryhmäjakojen näkökulmasta. Ei ole kyse oppilaiden luokittelusta, vaan tilan analyysistä.

Keskustelu

- Keskustelkaa oppilaiden kanssa siitä, mitä ajatuksia heillä on pohjapiirrokseseen merkityistä tiloista ja mistä toiminnasta he pitävät. Löytyykö koulusta tiloja, joita he haluaisivat käyttää tai toimintaa johon he haluaisivat osallistua, mutta esteenä on, että jokin ryhmä on ominut ne. Keskustelkaa myös seuraavista aiheista:
 - Minkälaisista tiloista tytöt tai pojat pitävät/pitäisivät?
 - Minkälaisia asioita tytöt tai pojat mielellään tekevät/tekisivät?
 - Minkälaisista asioista erityisesti tytöt tai pojat eivät pidä?
 - Minkälaisia paikkoja tytöt tai pojat välttelevät?
 - Ovatko välineet ja laitteet tasapuolisesti tyttöjen ja poikien käytössä? Mitkä eivät ole?
 - Onko koulussa tiloja, jotka koetaan turvattomiksi?
 - Miten tilanteeseen voisi saada muutoksen?
 - Huomaatteko sukupuoleen perustuvia eroja? Mistä erot voivat johtua?

Tämän mallin on kehittänyt Ruotsin syrjäntävaltuutettu (www.do.se)

Esimerkki pohjapiirroksista (ruotsiksi) <http://www.do.se/sv/Material/Husmodellens---skolan/www.tasa-arvokasvatuksessa.fi> © 2013 TANE, Ekvalita, Gaudiell

Liite 3. Oppimateriaaleja ja luettavaa tasa-arvosta ja sukupuolesta

Tasa-arvo kasvatuksessa

Opetusmateriaalia, jonka avulla koulujen ja päiväkotien opetukseen tuodaan sukupuolinäkökulmaa. Materiaali tarjoaa tukea sukupuolten tasa-arvon huomioon ottamiseen sekä varhaiskasvatuksessa että perusopetuksessa. Sisältö koostuu tietoaineksesta, kokemuksista sekä käytännön menetelmävinkeistä.

<http://www.tasa-arvokasvatuksessa.fi/>

Tasa-arvotiedon keskus Minna

Minna tarjoaa paljon tietoa tasa-arvosta ja sukupuolinäkökulmasta kouluissa, sukupuolitietoisesta kasvatuksesta sekä sukupuolesta koulun arjessa.

<https://www.thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/koulutus>

Tasa-arvoinen varhaiskasvatus

Koulutussivusto tarjoaa ehdotuksia sukupuolten tasa-arvosta varhaiskasvatuksessa ja tasa-arvokasvatuksesta päiväkodeissa. Sivustolla on paljon sukupuolinäkökulmaa esiin tuovia esimerkkejä, kysymyksiä ja toimintamalleja, joita voi pohtia yksin tai yhdessä oman työyhteisön kanssa.

<http://www.tasa-arvoinenvarhaiskasvatus.fi/>

Sukupuolitietoinen opetus

Opetushallitus on koonnut sivuilleen tasa-arvoa ja sukupuolta koulussa käsitteleviä tutkimuksia ja muuta kirjallisuudetta.

http://www.oph.fi/download/30194_sukupuoli_koulussa.pdf

Tasa-arvoa yläkouluun ja toisen asteen opetukseen Lapin Letkalta

Lapin Letka on sukupuolten tasa-arvoa koulutuksessa ja työelämässä edistävä hanke, joka avustaa käytännön tasa-arvosuunnittelussa ja lisää yleistä tasa-arvotietoisuutta. Sivustolla on paljon opetusmateriaaleja ja vinkkejä tasa-arvon käsittelemiseen oppilaitoksissa. Sisältö sopii erityisesti yläkouluihin ja toiselle asteelle.

<http://www.lapinletka.fi/>

Seksuaalinen häirintä kouluissa

”Ei meidän koulussa” on tasa-arvovaltuutetun oppimateriaali seksuaalista häirintää vastaan. Aineisto sopii yläkoulun, lukion ja ammattioppilaitosten tunneille. Aineiston avulla on helppo toteuttaa seksuaalista häirintää käsittelevä oppitunti omassa koulussa.

<http://www.eimeidankoulussa.fi/>

Toiminnallinen tasa-arvosuunnittelu

Sivustolla on Opetushallituksen ohjeita toiminnalliseen tasa-arvosuunnitteluun kouluissa. Se sisältää myös tietoa sukupuolitietoisesta opetuksesta sekä laajan kirjallisuuslistauksen.

http://www.oph.fi/saadokset_ja_ohjeet/ohjeita_koulutuksen_jarjestamiseen/toiminnallinen_tasa_arvosuunnittelu_oppilaitoksissa

Sivustolla on Tasa-arvovaltuutetun toimiston kokoamaa tietoa tasa-arvon edistämisestä kouluissa ja ohjeita oppilaitosten tasa-arvosuunnitteluun.

<http://www.tasa-arvo.fi/web/fi/tasa-arvon-edistaminen-kouluissa-ja-oppilaitoksissa>

Tasa-arvotietoisuutta opettajankoulutukseen

Sivustolla on tietoa tasa-arvosta ja sukupuolitietoisuudesta opettajankoulutuksessa. Se tarjoaa myös ideoita opetussuunnitelman kehittämistyöhön sekä uusien ja jo olemassa olevien kurssien suunnitteluun.

<https://wiki.helsinki.fi/display/TASUKO>

Painettu:
ISBN 978-952-13-6241-5
ISSN 1798-8950

Verkkojulkaisu:
ISBN 978-952-13-6242-2
ISSN 1798-8969

Tämä opas tuo esiin sukupuolten tasa-arvon haasteita, kannustaa lisäämään ymmärtämystä sukupuolen moninaisuudesta sekä antaa tietoa sukupuoleen perustuvasta ja seksuaalisesta häirinnästä. Opas sisältää runsaasti ehdotuksia ja käytännön esimerkkejä siitä, miten suunnitelmallista tasa-arvotyötä tehdään ja miten toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma laaditaan.

Tasa-arvolain mukaan sukupuolten tasa-arvoa tulee edistää kaikessa opetuksessa ja koulutuksessa. Perusopetuslain osalta velvoite koskee esiopetusta, oppivelvollisten perusopetusta, lisäopetusta, aikuisten perusopetusta ja maahanmuuttajille järjestettävää perusopetukseen valmistavaa opetusta. Kaikkien näiden koulutusmuotojen opetussuunnitelmien perusteet korostavat sukupuolten tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden lisäämisen merkitystä.

Tasa-arvon edistämiseksi kaikissa perusopetusta järjestävissä kouluissa on laadittava tasa-arvosuunnitelma. Tasa-arvosuunnitelma on perusteltua laatia myös niille esiopetusryhmille, jotka eivät toimi kouluissa.

Yhteistyössä

Opetus- ja
kulttuuri-
ministeriö

Undervisnings-
och kultur-
ministeriet

Tasa-arvo
valtuutettu

RAUHANKASVATUS-
INSTITUUTTI

Opetushallitus
www.oph.fi/julkaisut